

STEM

Досліджуємо історію і суспільство

6

клас

Хронологія розвитку людства

2 млн років до н. е.

Поява людей
на Землі

VI тис. до н. е.

Виникнення
землеробства
і скотарства

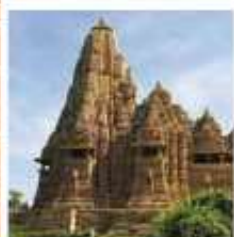
IV–II тис. до н. е.

Мінойська
і Мікенська палацові
цивілізації
у Давній Греції

II–I тис. до н. е.

Ведійська цивілізація
в Давній Індії

XII–VIII ст. до н. е.

Розквіт
Фінікійської
цивілізації

VIII–VI ст. до н. е.

Розвиток грецьких
полісів. Велика
грецька колонізація

VII–V ст. до н. е.

Поява грецьких
колоній на теренах
України

40 тис. років до н. е.

Поява на Землі
людини розумної

V–III тис. до н. е.

Поширення і розквіт
Трипільської
культури

**IV тис. до н. е. —
I ст. до н. е.**

Існування
давньоєгипетської
цивілізації

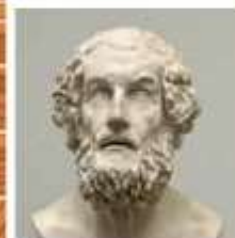
XVIII ст. до н. е.

Правління
царя Хаммурапі
у Давньому Вавилоні

XII–VIII ст. до н. е.

Гомеровська доба
Давньої Греції

776 р. до н. е.

Перші
Олімпійські ігри
в Давній Греції

III ст. до н. е.

Утворення імперії
Цинь в Давньому
Китаї

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Олена Пометун, Тетяна Ремех

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО

Підручник інтегрованого курсу для 6 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2023

УДК 94+308]*кл6(075.3)
П55

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою «Досліджуємо історію і суспільство.
5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.)

Навчальне видання

ПОМЕТУН Олена Іванівна
РЕМЕХ Тетяна Олексіївна

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО

Підручник інтегрованого курсу для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Редактор Т. П. Єресько
Технічний редактор Л. І. Аленіна
Комп'ютерна верстка А. С. Жарий
Коректор О. В. Сидор
Дизайн обкладинки П. В. Ширнін

Формат 70x100 1/16.
Ум. друк. арк. 20,736 + 0,486 форзац.
Обл.-вид. арк. 17,14 + 0,68 форзац.
Наклад 66 110 пр. Зам. №

У підручнику використано малюнки художників І. В. Денисова, О. І. Мостяєва

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

Адреса видавництва: 04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25

www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано в АТ «ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА «ГЛОБУС»
61011, м. Харків, вул. Різдвяна, 11. Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.

www.globus-book.com

Пометун О. І.

П55 Досліджуємо історію і суспільство : підруч. інтегрованого курсу для
6 класу закладів загальної середньої освіти / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. —
К. : Видавничий дім «Освіта», 2023. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-983-398-3.

УДК 94+308]*кл6(075.3)

Для вчителя:

Цифрові інструменти до кожної теми підручника можна
завантажити за посиланням:

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>
https://vse.ee/Istoriia_6-klas

ISBN 978-966-983-398-3

© Пометун О. І., Ремех Т. О., 2023
© Видавничий дім «Освіта», 2023

ШАНОВНІ ШЕСТИКЛАСНИКИ І ШЕСТИКЛАСНИЦІ!

Вітаємо вас на другому році вивчення курсу «Досліджуємо історію і суспільство».

Цей підручник дасть вам змогу не лише подорожувати у далеке минуле людства, коли на Землі з'явилися перші люди й утворилось людське суспільство, а й рухатись разом з людьми шляхами розвитку господарства, давніх держав і законів, мистецтва і духовності від сивої давнини до сучасності. Допоможе вам у цьому дослідження різноманітних джерел і пам'яток. Впевнені, що вас, як і всіх дослідників, чекають відкриття та несподівані висновки.

У підручнику ви побачите рубрики, знайомі вам з минулого року. **Обговоріть у класі** запрошує вас до колективного обговорення. **Досліди** пропонує попрацювати самостійно, у парах чи групах та зробити власні висновки і маленькі відкриття. **Поміркуйте** містить запитання і завдання, які виконуються під час опрацювання тексту. **Використовуй інструменти дослідження** містить рекомендації для виконання завдань теми. **Перевір себе** покаже, як ви засвоїли новий матеріал. Запитання тут поділено на дві частини: спочатку подано простіші, а потім (курсивом) — складніші. **А ще ти можеш** містить завдання на вибір, які можна виконати вдома. **Узагальнюємо і практикуємо** запрошує до участі у навчальному проєкті, що підсумовує розділ курсу.

У кожному параграфі ви знайдете QR-коди, під якими розміщені цифрові додатки:

1. Зошит додаткових завдань.
2. Зошит з оцінювання.
3. Зошит практичних занять та проєктів.

У підручнику вам траплятимуться виділені слова: поняття **жирним шрифтом** у рамках потрібно запам'ятати і вміти їх пояснювати; імена та назви, які допоможуть відтворити історичну розповідь, виділено **жирним курсивом**.

Бажаємо успіхів!

ВСТУП	6
§ 1. ІСТОРІЮ ЯКОГО СУСПІЛЬСТВА ВИВЧАТИМЕМО В 6 КЛАСІ.....	6
§ 2. ЯК ДОСЛІДЖУЮТЬ ЧАС І ПРОСТІР В ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ.....	11
Розділ 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ	
§ 3. ЯК ПЕРВІСНА ЛЮДИНА ГОСПОДАРЮВАЛА.....	15
§ 4. ЯК БУЛО ОРГАНІЗОВАНО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЗА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ.....	20
§ 5. ЯК ЖИЛИ ПЕРВІСНІ ЛЮДИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	24
§ 6. ЯКИМ БУВ ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ ЗА ПЕРВІСНОСТІ.....	31
§ 7. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ В МИНУЛОМУ.....	35
Розділ 2. ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДАВНЬОГО СХОДУ	
§ 8. ЯК РОЗВИВАЛОСЬ ГОСПОДАРСТВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ.....	40
§ 9. ЯК БУЛИ ОРГАНІЗОВАНІ СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ.....	46
§ 10. ЯК ВАВИЛОН СТАВ СТОЛИЦЕЮ МОГУТНЬОГО ЦАРСТВА.....	50
§ 11. ЯКІ БУЛИ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІНІКІЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....	56
§ 12. ЯК ЖИЛИ Й ПРАЦЮВАЛИ МЕШКАНЦІ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ.....	61
§ 13. ЩО ВІДОМО ПРО СТАРОДАВНЮ ІНДІЮ.....	68
§ 14. ЯКА РОЛЬ ПРАВА І ЗАКОНУ В ЖИТТІ ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬСТВА В МИНУЛОМУ І ТЕПЕР.....	74
§ 15. ЯКІ БУЛИ МІФИЧНІ УЯВЛЕННЯ ТА РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ НАРОДІВ ДАВНЬОГО СХОДУ.....	80
§ 16. ЯК РОЗВИВАЛИСЬ АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВО В КРАЇНАХ ДАВНЬОГО СХОДУ.....	86
Розділ 3. АНТИЧНА ГРЕЦЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ СУСІДИ	
§ 17. ЯКИМИ БУЛИ ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.....	94
§ 18. ЯК РОЗВИВАЛАСЯ ГРЕЦІЯ У VIII–VI ст. до н. е.	100
§ 19. ЩО НАЗИВАЮТЬ ВЕЛИКОЮ ГРЕЦЬКОЮ КОЛОНІЗАЦІЄЮ.....	104
§ 20. ЯК ВІДБУВАЛОСЯ СТАНОВЛЕННЯ АФІНСЬКОГО ПОЛІСУ.....	109
§ 21. У ЧОМУ ОСОБЛИВОСТІ СПАРТАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЖИТТЯ СПАРТАНЦІВ.....	114
§ 22–23. ЯКІ НАРОДИ СУСІДИЛИ З ГРЕКАМИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В І ТИС. ДО Н. Е.	120
§ 24. ЧОМУ І ЯК ВІДБУЛИСЬ ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ.....	128
§ 25. ЯК В АФІНАХ УТВЕРДЖУВАЛАСЯ ДЕМОКРАТІЯ.....	133
§ 26. ЯКИМ БУЛО ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ.....	138

§ 27. ЯК РОЗВИВАЛИСЬ ОСВІТА, НАУКА І ТЕАТР У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ	143
§ 28. ЯК АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ СТВОРИВ НАЙБІЛЬШУ ІМПЕРІЮ У СВІТІ	147
§ 29–30. ЯК ПОСТАЛИ І РОЗВИВАЛИСЬ ЕЛЛІНІСТИЧНІ ДЕРЖАВИ.....	151

Розділ 4. СТАРОДАВНІЙ РИМ ТА ЙОГО СУСІДИ

§ 31. ЩО ВІДОМО ПРО ЗАСЕЛЕННЯ І РОЗВИТОК ІТАЛІЇ У І ТИС. ДО Н. Е.....	159
§ 32. ЯКОЮ БУЛА РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА В V–III СТ. ДО Н. Е.....	164
§ 33–34. ЯК РОЗГОРТАЛАСЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В РИМІ В II–I СТ. ДО Н. Е.....	170
§ 35. ЯК І КОЛИ В РИМІ РОЗПОЧАВСЯ ПЕРІОД ІМПЕРІЇ.....	178
§ 36. ЯКИМИ БУЛИ ВІРУВАННЯ І ТРАДИЦІЇ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН	182
§ 37. ЯКИМ БУЛО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РИМЛЯН.....	187
§ 38. У ЧОМУ ОСОБЛИВОСТІ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В III — НА ПОЧАТКУ IV СТ.....	192
§ 39. КОЛИ І ЯК ВИНΙΚЛО ХРИСТІАНСТВО	196
§ 40. У ЧОМУ ЦІННІСТЬ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ.....	202
§ 41. ЧОМУ ЗАНЕПАЛА ЗАХІДНА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ.....	208
§ 42–43. ЩО ВІДОМО ПРО ГОСПОДАРСЬКЕ ТА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ І ДУХОВНИЙ СВІТ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН.....	213

Розділ 5. ЛЮДИНА В ПРИРОДІ, СУСПІЛЬСТВІ, ГРОМАДІ, ДЕРЖАВІ

§ 44–45. ЯК СПІВІСНУЮТЬ ЛЮДИНА І ПРИРОДА ВІД МИНУЛОГО ДО ТЕПЕР	223
§ 46. ЯКА РОЛЬ ГРОМАДИ В ЖИТТІ ЛЮДЕЙ І СУСПІЛЬСТВА	230
§ 47. ЯК ЖИВЕ ШКІЛЬНА СПІЛЬНОТА	234
§ 48–49. ЧОМУ ПРАВА ЛЮДИНИ Є ЦІННІСТЮ	238
§ 50. ЯК ЖИВЕ РІЗНОМАНІТНЕ СУСПІЛЬСТВО.....	244
§ 51. ПОДОРОЖУЄМО ШЛЯХАМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ.....	249

ВСТУП

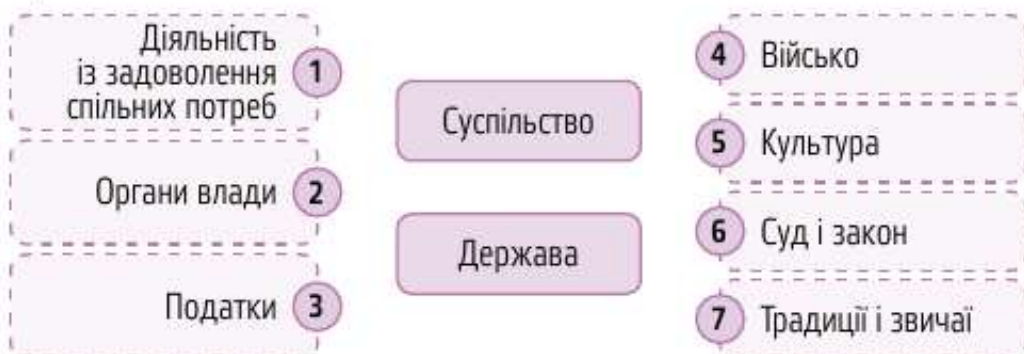
§ 1. ІСТОРІЮ ЯКОГО СУСПІЛЬСТВА ВИВЧАТИМЕМО В 6 КЛАСІ

Обговоріть у класі

Що таке суспільство? Як пов'язані людина і суспільство? А що таке держава?

Досліди

Які ознаки притаманні суспільству, а які — державі? Чим, на твою думку, різняться ці явища?

1 Як пов'язані історія і сьогодення людини, суспільства та держави

Поміркуйте

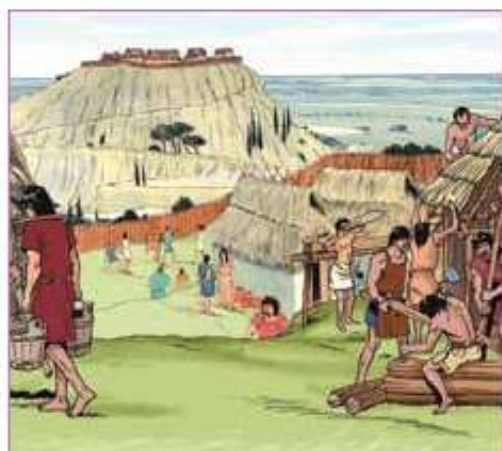
Як змінювалося життя людей і суспільства в різні часи? Чому це відбувалося?

Від давніх часів загальні інтереси й потреба виживання об'єднували людей у спільноти.

Людські спільноти формувалися ще коли не було писемності. Тож учені висувають різні припущення, як змінювалися людські спільноти протягом історичного часу, як виникло суспільство і що на це впливало. Такі дослідження важливі й нині, бо суспільство розвивається і змінюється.

Досліди

Розглянь зображення. Які зміни в житті людей і суспільства відбулися? Чому?

Поступово кількість людей зростала, змінювався їхній спосіб життя, ускладнювалися суспільні відносини. Постала проблема захисту власності і суспільного порядку. Потреба кращої організації життєдіяльності суспільства викликала появу **держави**.

У державі встановлювали правила й закони, створювали органи влади (наприклад, суд) та військо, збирали податки. З-поміж людей виокремились ті, хто мав владні повноваження — управляти суспільством.

Становлення держави відбувалося в різних народів по-різному. На це впливали клімат, особливості господарювання, традиції, релігія, взаємодія із сусідами.

Нині держави утворюють світове співтовариство. Найважливішими його завданнями є забезпечення прав і гідного життя людей на Землі, розв'язання загальнолюдських проблем, забезпечення миру. Для цього важливо знати історію розвитку як власної держави, так і інших країн та всього людства.

2 Що називаємо історією стародавнього світу

Поміркуйте

Випишіть із тексту нові слова та поясніть їх.

Спільну історію всього людства, що починаємо вивчати в 6 класі, називають **всесвітньою історією**. Основну увагу приділимо першому і найдовшому її періоду — історії стародавнього світу, що бере початок із появи людей на Землі близько двох мільйонів років тому і закінчується падінням *Західної Римської імперії* в V столітті.

В історії стародавнього світу виокремлюють два періоди — **первісне суспільство** та **античність** (від грец. antiquus — древній, старовинний).

Період первісності, що тривав від появи людини, — найдовший в історії людства. Античність — це період, що охоплює історію формування й розвитку держав стародавнього світу (від виникнення міст і писемності приблизно із середини IV тис. до н. е. — до першої половини I тис. н. е.). За часів античності розвивалися найдавніші людські цивілізації: давньоєгипетська, фінікійська, давньогрецька, римська тощо, змінюють одне одного представники різних цивілізацій на теренах України.

Досліджуючи минуле давніх народів і держав, можна відслідкувати вплив історії стародавнього світу на сьогодення, проблеми, які людству вдалося розв'язати, а які ще й нині є актуальними.

Досліди

Який рівень розвитку суспільства називають цивілізацією? Чому кожна з ознак цивілізації є важливою?

3 За якими джерелами досліджують найдавнішу історію людства

Обговоріть у класі

Як історики відтворюють події минулого за відсутності свідків подій? Що їм для цього потрібно? Що таке історичні джерела? Які їх види вам відомі?

Поміркуйте

Які джерела з історії стародавнього світу можуть досліджувати історики?

Людство розвивалося мільйони років до винайдення письма, тож вивчати найдавніше минуле непросто. Допомагають у цьому такі науки, як **археологія**, **етнографія** та **антропологія**.

Найбільшу частку джерел в історії стародавнього світу складають речові, або матеріальні, джерела — знаряддя праці, рештки давніх поселень, залишки вогнищ тощо. Багато з них опинилися під кількома шарами землі, піску або мулу, під водою. Археологи проводять копітку роботи, аби ретельно виявляти й досліджувати всі знахідки.

Серед джерел історії стародавнього світу важливу роль відіграють також зображувальні (візуальні) джерела. Вони представлені зображеннями на камені чи посуді, скульптурами, мозаїками, картинами, іконами тощо.

На Землі й досі є племена, що живуть на рівні первісного суспільства. Вивчаючи їхнє життя, учені дізнаються про минулі часи. Це царина етнографії — науки про особливості життя, побуту, господарства, вірувань і традицій народів.

Дані антропології (від грецького — наука про людину) допомагають історикам дізнатися про походження й розвиток людини як біологічної істоти.

Понад п'ять тисяч років тому людина навчилася письма, і відтоді накопичилось багато писемних пам'яток. Свідчення про найдавніше минуле зберігають наскельні написи, глиняні таблички, єгипетські папіруси, берестяні грамоти, літописи, книги, документи, листи, спогади, історичні дослідження.

Досліди

Які види історичних джерел зображено? Про що може розповісти дослідникам і дослідницям кожне із джерел?

Різноманіття кам'яних
знарядь праці

Наскельний малюнок
у Західній Австралії

Золотий гребінь
зі скіфського кургану
Солоха на Запоріжжі

Воїни давнього племені масаї
в сучасній Африці

Напис на глиняній табличці.
Давній Єгипет

Перевір себе

1. Що називають всесвітньою історією?
2. Що вивчає історія стародавнього світу? Які часові межі цього періоду?
3. Які історичні джерела досліджує історія стародавнього світу?
4. Як пов'язані життя окремої людини і суспільства?
5. Чому держава виникла пізніше за суспільство?
6. Якими є особливості історичних джерел первісної доби?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
(або скористайся QR-кодом).
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
(або скористайся QR-кодом).
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Склади 4–5 речень із новими словами, що трапилися в тексті параграфа.

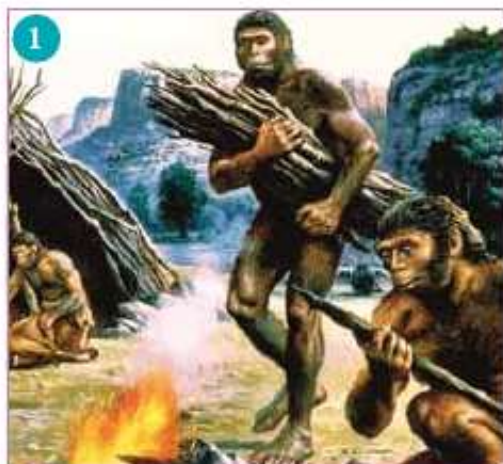
§ 2. ЯК ДОСЛІДЖУЮТЬ ЧАС І ПРОСТІР В ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Обговоріть у класі

Чому історію називають наукою про людей у просторі й часі? Чому для розуміння історичних подій слід з'ясувати, як вони протікали в просторі й часі?

Досліди

Що відображають знайомі тобі з підручника 5 класу ілюстрації? Назви кожну з них. Чому вони розташовані у такій послідовності? Як вони пов'язані з темою уроку?

1 Як розвивалось людське суспільство в часі й просторі в стародавню добу

Поміркуйте

Поясніть, чому можна стверджувати, що людське суспільство за стародавніх часів розвивалось у часі й просторі.

Події в історії змінюють одна одну в безперервній послідовності: від минулого через сьогодення до майбутнього. Щоб зрозуміти, що, як і чому відбулося, важливо відповісти на запитання, коли відбулася подія. Тому ті, хто вивчають історію, обов'язково подорожують у часі. Історію також називають подорожжю й у просторі. Навколишній простір утворюють гори, річки, моря, рівнини, клімат. Ці відомості дають змогу зрозуміти, як заняття людей, їхнє житло, одяг, харчування, традиції та звичаї пов'язані з місцевістю, де вони мешкають.

З історії стародавнього світу ти дізнаєшся, де на земній кулі виникли перші поселення людей, людські спільноти та держави. Також довідаєшся про минуле окремих континентів (Африки, Азії та Європи), історію тих чи тих країн (Греції, Єгипту, України), окремих регіонів (Причорномор'я, Подніпров'я тощо) та міст (Константинополь, Херсонес тощо).

Досліди

Прочитай дати, наведені на карті. Визнач, на якому континенті люди розселились раніше. Що ти про нього знаєш? Зроби припущення, чому первісна людина заселяла ці території. Простеж, які території людина освоювала поступово. Назви кожну з них.

2 Як лічать час в історії стародавнього світу

Досліди

1. Пригадай і запиши, які одиниці вимірювання часу ти знаєш. На основі таблиці розкажи, як лічити роки в межах століть і тисячоліть.

I тисячоліття		II тисячоліття		III тисячоліття	
I ст.	X ст.	XI ст.	XX ст.	XXI ст.	XXX ст.
1–100 рр.	901–1000 рр.	1001–1100 рр.	1901–2000 рр.	2001–2100 рр.	2901–3000 рр.

2. Скориставшись таблицею, виконай завдання.

У якому році починається X століття?

Назви будь-який рік XX ст.

До якого століття належить 99 р., 1099 р., 2099 р.?

У якому році починається XII ст., XXIII ст.?

Який рік останній у IV ст., у XIV ст., у XXIV ст.?

Назви будь-який рік початку, середини та кінця XI ст.

3. Постав 4–5 запитань до тексту.

Для орієнтації в часі потрібно визначити точку, від якої починається його відлік. Таку точку називають ера (в перекладі з латини — вихідне число). В Україні та в інших країнах, де переважає християнство, відлік часу ведуть від Різдва Христового. Це літочислення називають християнським, або нашою ерою (скорочено позначається н. е.). Про все, що сталося до першого року, кажуть, що це відбулося до Різдва Христового (скорочено до Р. Х.) або до нашої ери (до н. е.). Отже, 450 рік до нашої ери означає 450 років до Різдва Христового.

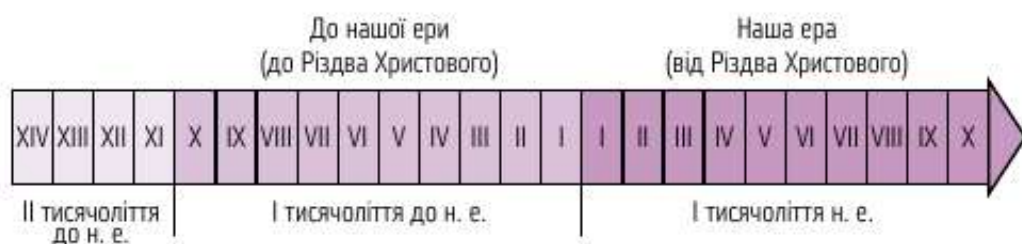
У літочисленні до н. е. теж користуємося століттями, тисячоліттями. Століття до н. е. — це так само сто років, проте порядок відліку змінюється, тобто роки до н. е. на лінії часу розташовуємо справа наліво, а роки н. е. — зліва направо. Наприклад, наступним за 74 р. до н. е. буде 73 р. до н. е., 476 р. до н. е. — це перша половина 5 ст. до н. е., а 476 р. н. е. — друга половина 5 ст. н. е.

4. Накресли лінію часу за поданим зразком і познач на ній дати:

XVIII до н. е. — перші Олімпійські ігри в Греції; X ст. — правління княгині Ольги в Русі-Україні; IV ст. до н. е. —

діяльність Александра Македонського; I ст. до н. е. — прийняття юліанського календаря в Давньому Римі, названого за ім'ям імператора Юлія Цезаря; XV ст. — виникнення козацтва в Україні; II тис. до н. е. — будівництво єгипетських пірамід.

Досліди

Коли треба встановити послідовність подій, враховуємо, що більш ранні події датуються більшою кількістю років до н. е.: 1130 р. до н. е. був раніше, ніж 140 р. до н. е. Щоб визначити, наскільки віддаленою від сьогодення є подія, до кількості років до н. е. треба додати ще кількість років нашої ери. Якщо для визначення тривалості події до н. е. ми від року початку події віднімаємо рік її завершення, то для подій н. е., навпаки, від року кінця події треба відняти рік її початку. Полічи й заповни комірці.

Юлій Цезар проголосив календарну реформу в 46 р. до н. е. Це було ... років тому. Александр Македонський народився 356 року до н. е. і загинув 323 року до н. е., тобто він прожив ... роки. Римський імператор Константин Великий помер 337 року, а почав правити 306 року. Він був при владі ... років. Події від початку нашої ери і до 101 року — це ... ст. Події від 101 року до 201 року — це ... ст. Перші Олімпійські ігри у Греції відбулись у 776 р. до н. е. Це було ... років тому.

Перевір себе

1. Яку роль відіграють час і простір у розвитку історичних подій? Наведи приклади.
2. Що таке хронологія, тривалість, послідовність та синхронність історичних подій?
3. У чому відмінність лічби років до н. е. та н. е.?
4. Чим відрізняються географічний та історичний простори?
5. Яку інформацію можна отримати з історичної карти?
6. Чому важливо встановлювати послідовність і синхронність подій?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Розмісти в хронологічній послідовності: 100 тис. років до н. е.; XV ст.; 3 тис. років тому; 3 тисячоліття до н. е.; 2 млн років тому; XIV ст. до н. е.
2. Визнач:
  - 1) Що було раніше: XX ст. до н. е. чи II ст. до н. е.?
  - 2) Правління римського імператора Октавіана Августа розпочалося у 30 р. до н. е., а завершилося у 14 р. н. е. Скільки років він був при владі?
  - 3) У Стародавньому Римі відбулося повстання рабів під проводом Спартак. Воно почалося у 74 р. до н. е. і тривало три роки. Коли закінчилося повстання?
  - 4) У IV столітті до н. е. Александр Македонський здійснив великі завоювання. Хто жив раніше — Александр чи Спартак?

РОЗДІЛ 1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ У ПЕРВІСНІ ЧАСИ

Дізнатись, як і коли на земній кулі з'явилися прадавні люди, ти зможеш, попрацювавши на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/DIS_6_Zoshyt
(або скористайся QR-кодом).

Виконай завдання практичного заняття
в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 3. ЯК ПЕРВІСНА ЛЮДИНА ГОСПОДАРЮВАЛА

Обговоріть у класі

Що таке господарство? Які галузі господарства вам відомі? Які типи господарства існували протягом історії людства? Чим відрізняються привласнювальний, відтворювальний та товарний типи господарства?

Досліди

Чому камінь був основним матеріалом для знарядь праці первісних людей? Як вони їх виготовляли? Де їх використовували?

Виготовлення первісною людиною
знаряддя праці

Обробка камення кроманьйонцями.
Сучасний малюнок

1 Які були знаряддя праці та заняття первісних людей

Поміркуйте

Чому тип господарювання первісних людей називають привласнювальним?

Давні мешканці теперішньої Європи — пітекантропи — харчувались плодами, корінцями й пагонами рослин. Тому вони постійно пересувались у пошуках їжі. Іноді вживали м'ясо, полюючи на оленів, коней і антилоп. Вони не вміли добувати вогонь, але використовували його з природи для своїх потреб. Їхнє господарство було **привласнювальним**.

Господарство, за якого люди брали все необхідне для життя з природи в готовому вигляді, називають **привласнювальним**.

Неандертальці¹ пристосовувались до життя в умовах різкої зміни клімату — похолодання і наступу льодовика²: не лише використовували, а й навчилися добувати вогонь, удосконалили способи полювання. Будували житло з кісток тварин і покривали його шкурами. Зі шкур виготовляли одяг.

Досліди

Чим зайняті зображені на ілюстраціях пітекантропи і неандертальці? Які знаряддя праці вони використовували?

¹ Назва походить від річки Неандерталь (Німеччина), у долині якої вперше було знайдено їхні рештки.

² **Льодовиковий період, льодовикова ера** — тривалий етап в історії Землі, під час якого відбувалося значне зниження температури атмосфери на великих територіях.

Пітекантроп.
Художня реконструкція З. Буріана

Неандертальці на полюванні.
Художня реконструкція З. Буріана

Кроманьйонці³ розселились у Європі, Азії, Америці та Австралії. Вони полювали на великого звіра: печерного ведмедя, шерстистого носорога, мамонта. Зріст мамонта сягав 3 м, вага — до 10–12 тонн, довжина бивнів — до 4,5 м. Вдале полювання на мамонтів забезпечувало людей м'ясом, а з їх бивнів та кісток споруджували житло, виготовляли знаряддя праці, зброю, прикраси. Жиром обігрівали й освітлювали житла. Під час полювання використовували списометалки, пастки для птахів, вовків, лисиць та інших тварин. За допомогою гарпуна ловили рибу.

Знаряддя праці кроманьйонців були різноманітні: різці для роботи з кісткою, скребки для обробки шкіри, сокири, ножі, пилки, наконечники тощо. Вони носили штани, куртки, взуття, рукавиці зі шкір мамонта та інших тварин.

Досліди

Чому, на твою думку, кроманьйонці полювали успішніше за попередників?

Використання ловчої ями в полюванні на мамонта. Художня реконструкція З. Буріана

³ Вперше на сліди цієї людини натрапили в печері Кро-Маньйон (Франція).

2 Як зміна клімату вплинула на життя первісних людей

Поміркуйте

Заповніть комірки в схемі, відтворюючи причиново-наслідкові зв'язки.

Близько 10 тис. років тому на нашій планеті стало значно тепліше, льодовик почав танути та відступати на північ. Звільнені від льодовика простори поступово вкрилися лісами, утворились озера, річки, болота. В озерах та річках розвелось багато риби, змінився і тваринний світ.

Внаслідок потепління вимерли мамонти, печерні ведмеді, шаблезубі тигри, шерстисті носороги. Натомість у лісах оселилися лосі, благородні олені, дикі кабани, лисиці тощо. Люди винайшли лук і стріли і могли влучати у тварин здалеку. Вони виготовляли гачки та сіть із поплавками та почали використовувати плоти зі зв'язаних стовбурів та човни.

Ще одним винаходом був бумеранг — палиця у вигляді зігнутого плаского шматка дерева серпоподібної форми, яка при вдалому кидку поверталася назад. Взимку мисливці використовували лижі. Остаточно було приручено собаку — незамінного помічника під час полювання та охорони поселень.

3 Чому і як розвивалось людське господарювання

Поміркуйте

Висловіть припущення, як людина винайшла землеробство та скотарство. Перевірте свої відповіді, опрацювавши текст.

Землеробство виникло в різні часи в різних куточках планети. Здавна люди, збираючи зерна їстівних рослин, помітили, що, потрапивши в ґрунт, зернини проростали й дозрівали. Люди почали розпушувати землю і засівати її. Так, у Передній Азії почали вирощувати пшеницю, ячмінь, горох; в Америці збирали врожаї гарбузів, перцю, авокадо й кукурудзи; на території Китаю сіяли просо і сою.

Однак значна частина людей не перейшла до осілого способу життя, продовжуючи займатися збиральництвом і полюванням. Деякі сучасні племена живуть так і досі.

Мисливці кам'яного віку нерідко приносили з полювання дитинчат тварин та поступово навчилися доглядати за ними. Так виникло скотарство. Близько 8 тисяч років тому вперше були одомашнені кози та вівці, пізніше — свині й віслюки, верблюди, корови, коні. Скотарство забезпечувало людей м'ясом, молоком, шкірою та вовною. Із часом почали використовувати худобу для перевезення вантажів, оранки землі.

Тип господарства, за якого необхідні для життя засоби людина виробляла самостійно, називають **відтворювальним**.

Виникнення землеробства і скотарства перетворило людей зі споживачів плодів природи на тих, хто вирощував рослини і розводив худобу. Згодом землероби винайшли плуг, у який впрягали биків. Через деякий час було винайдено *колесо*.

Поступово виокремилися племена скотарів, які вели кочовий спосіб життя, постійно пересуваючись у пошуках нових пасовищ. Вони приручили коня, створили колісний транспорт та вдосконалили зброю.

Досліди

Опиши малюнок. Який тип господарства зображено — привласнювальний чи відтворювальний? Обґрунтуй свою думку.

Селище первісних землеробів і скотарів. Історична реконструкція З. Буріана

Осілий спосіб життя сприяв розвитку ремесел — виготовленню різноманітних виробів. З волокон льону, конопель і вовни овець люди навчилися прясти нитки, з ниток виготовляти тканину, а з неї — шити одяг. Люди помітили, що вогка глина на вогні твердіє, не розмокає у воді. Вони ліпили посуд із вогкої глини й обпалювати його в печах. Щоб глиняні посудини мали круглу форму, їх виготовляли на *гончарному крузі*. У такому посуді зберігали зерно, воду, молоко.

Виготовленням різних виробів займалися у майстернях *ремісники*. В IV–III тис. до н. е. вони виробляли з міді прикраси, кинджали, ножі, гачки, шила. Із часом ремісники почали сплавляти мідь з оловом або свинцем і виготовляти *бронзу*. Бронзові знаряддя праці та зброя були міцніші за мідні.

Перевір себе

1. Як змінювались знаряддя первісних людей для полювання і рибальства?
2. Коли і як люди почали обробляти землю? Що це змінило в їхньому житті?
3. Коли людина почала приручати диких тварин і як це їй допомогло?
4. Розкажи про перші ремесла в історії людства.
5. Які ознаки привласнювального господарства? Наведи приклади.
6. Які ознаки відтворювального господарства? Наведи приклади.

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Обери будь-який винахід людей первісної доби і склади розповідь про те, як це вплинуло на їхній спосіб життя.

§ 4. ЯК БУЛО ОРГАНІЗОВАНО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ЗА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ

Обговоріть у класі

Що таке суспільство? Що означає словосполучення «зміни в суспільстві»? Наведіть приклади. Чи використовуємо ми досвід наших пращурів? Як саме?

Досліди

Ознайомся з інформацією в таблиці. Доповни прикладами види суспільних відносин. Чому такі відносини називають суспільними?

Види суспільних відносин

Духовні (уявлення, вірування)	Економічні (виготовлення різноманітних виробів, їх обмін, споживання)	Політичні (управління відносинами між людьми і спільнотами в суспільстві)	Соціальні (відносини між різними суспільними групами)	Культурні (створення і розвиток культурних цінностей, передавання їх від покоління до покоління)	Сімейні (ведення господарства, виховання дітей, взаємодопомога, організація дозвілля)

1 Як формувались перші людські спільноти

Поміркуйте

Пригадайте, що називають людськими спільнотами та які вони бувають. Під впливом яких чинників формувались спільноти людей за первісних часів?

Людині було складно вижити в суворих умовах дикої природи, протистояти небезпекам на самоті. Полювати, збирати їжу та боронитися від хижих звірів значно легше разом з іншими. Із цих причин, імовірно, виникло первісне людське **стадо** — перша форма об'єднання людей.

Дослідники вважають, що в первісному стаді всі були рівними, разом виховували дітей, працювали колективно, а знаряддя та результати праці перебували в спільній власності.

«Умій» людині, яка почала жити в колективі, для порозуміння необхідне було спілкування, а для спільної діяльності — певні правила.

Досліди

Розглянь ілюстрацію. Які правила в давнину сприяли ефективній взаємодії людей? Чи актуальні подібні правила нині? Які саме?

Полювання на козлів у горах.
Художня реконструкція З. Буріана

2 Якими були суспільні відносини в первісних людських спільнотах

Поміркуйте

Про які спільноти йдеться? Чим вони відрізняються одна від одної?

У первісні часи загінне полювання, будівництво жител вимагали залучення зусиль багатьох. Спільні праця, житло й розвиток мови згуртовували людей у спільноти.

Археологи, досліджуючи стоянки⁴ первісних людей, знаходять рештки їхніх жител. Одні з них — невеликі, з одним вогнищем та каркасом із кісток, бивнів мамонта або жердин. Тут мешкала окрема сім'я з 5–7 осіб. Інші — довгі спільні багатовогнищеві житла для кількох сімей — **родової общини**.

Рід (родова община) — це група кровних родичів, які вважали себе нащадками спільного предка, вели спільне господарство й жили разом.

Плем'я — спільнота, об'єднана походженням, мовою, звичаями, вірою.

Рід налічував кілька десятків осіб (зазвичай 30–40). Жили вони в одному поселенні, що складалось із кількох жител, рідше — у печерах. За кожною родовою общиною була закріплена певна територія. Представники родової общини працювали разом. Чоловіки-мисливці забезпечували общину продуктами харчування. Жінки опікувалися житлом, вогнищем, дітьми, збиранням рослинної їжі та її приготуванням, виготовленням одягу тощо. На основі родів утворилися **племена**.

Досліди

Як автор художніх історичних реконструкцій уявляв спосіб життя родової общини?

Родова община мисливців і збирачів. Історичні реконструкції

⁴ **Стоянка** — місце тимчасового поселення первісних людей кам'яного віку.

3 Якою була організація влади за первісних часів

Поміркуйте

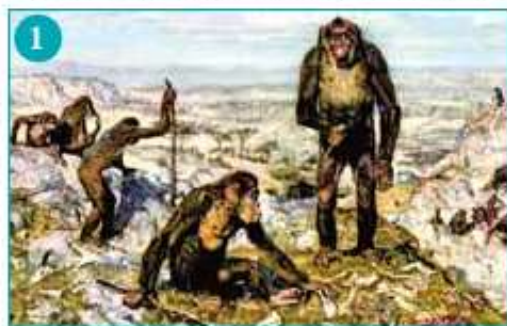
Хто і як управляв родовою общиною і плем'ям?

Усі в родовій общині були рівноправними. А рід очолювали **старійшини**. Їх обирали на загальних зборах дорослих членів роду. Їхня влада не успадковувалася. Старійшини керували полюванням, поділом здобичі та продуктів землеробства, пильнували за дотриманням правил. За порушення звичаєвих норм карали аж до вигнання з роду.

Племенем управляла **рада старійшин** — зібрання старійшин усіх родів. Її рішення стосувалися, приміром, розподілу земель для полювання, суперечок між родичами, взаємин із сусідніми племенами тощо. Очолював раду старійшин обраний племенем **вождь**. Він керував поточними справами племені та військом під час конфліктів. Усі дорослі чоловіки племені брали участь у вирішенні найважливіших питань на **народних зборах**. Вони обирали вождя, обговорювали переселення на нові землі, організації військових походів, укладання миру тощо.

Досліди

На основі ілюстрацій зроби висновок про зміни в суспільних відносинах у часи формування родової общини і племен.

- 1 Первісне стадо
- 2 Родова община
- 3 Вождь племені розподіляє здобич між одноплемінцями

Перевір себе

1. Що називають родовою общиною?
2. Як розподілялись обов'язки між представниками роду?
3. Хто такі старійшини?
4. Як виникли племена і хто їх очолював?
5. Чи могла окрема сім'я самостійно вижити за первісних часів?
6. Уяви, що ти присутній / присутня на зборах племені. Склади невелику розповідь, використовуючи слова: «плем'я», «народні збори», «вождь», «рада старійшин». Які питання обговорювались? Як ухвалювали рішення?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpoi>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Назви ознаки, за якими спільноту первісних людей можна вважати родом.
2. Доведи кількома тезами необхідність спільної праці первісних людей.

§ 5. ЯК ЖИЛИ ПЕРВІСНІ ЛЮДИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Обговоріть у класі

Як зміни природних умов впливали на життя, знаряддя праці та заняття первісних людей? Пояснить на прикладах.

Досліди

На основі таблиці охарактеризуй основні періоди кам'яної доби. До характеристики додавай відомості з попередніх параграфів.

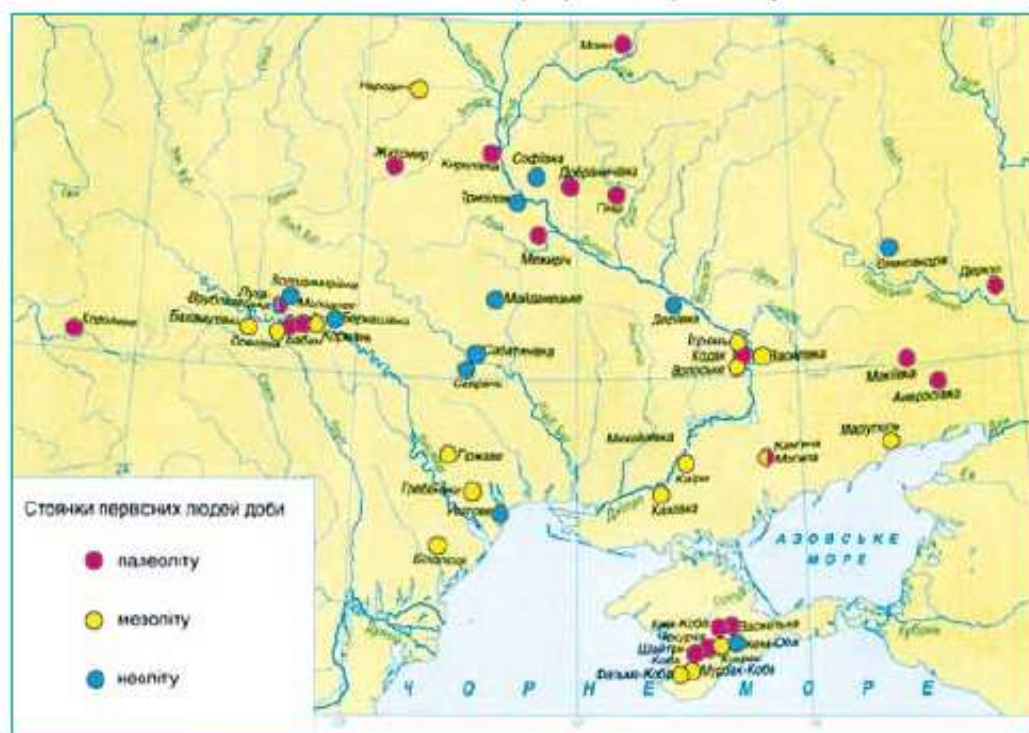
Кам'яна доба	Час	Характеристика	Типи людини
Давньокам'яний вік — палеоліт — найдавніший та найдовший період в історії людства	2 млн — XIII тисячоліття до н. е.	Період мисливців і збирачів. Поява кремнієвих знарядь праці, які поступово ускладнювалися	Пітекантроп, неандерталець, кроманьйонець (людина розумна)

Кам'яна доба	Час	Характеристика	Типи людини
Середньокам'яний вік — мезоліт	XIII–VII тисячоліття до н. е.	Мисливці та збирачі виготовляли знаряддя праці з каменю й кісток, винайшли стріли та лук	Людина розумна
Новокам'яний вік — неоліт	VI–IV тисячоліття до н. е.	Нові способи ведення господарства: землеробство, скотарство. З'являється кераміка, а наприкінці періоду — металеві знаряддя праці	Людина розумна

1 Де і як жили первісні люди на території України

Досліди

Знайди на карті стоянки первісних людей. У яких регіонах України вони знаходяться? Як особливості їх географічного розташування?

Дослідження стоянок доби первісності допомагає вченим відтворити життя людей у певному місці в той чи інший період часу. Під час розкопок на стоянках археологи знаходять

залишки жител, поховання людей, знаряддя праці та давні вироби, малюнки й написи на скелях, каменях тощо.

Численні археологічні матеріали свідчать, що українські землі — одні з найбагатших на пам'ятки кам'яного віку з усіх країн Європи.

2 Хто такі давні трипільці

Поміркуйте

Що таке археологічна культура? Яку археологічну культуру називають Трипільською?

Природні умови України були і є сприятливими для землеробства та скотарства завдяки помірному клімату й родючим ґрунтам. Серед землеробських **археологічних культур**, поширених на території України в добу неоліту, найвідомішою є **Трипільська культура**, названа за місцем першої знахідки її пам'яток.

Археологічна культура — це сукупність подібних між собою археологічних пам'яток, що належать до одного часу й поширені в певній місцевості.

Наприкінці XIX ст. археологічна експедиція на чолі з **Вікентієм Хвойкою** виявила сліди поселення давніх землеробів поблизу села Трипілья на Київщині. Вчені розкопали глиняні житла, різноманітний глиняний посуд, знаряддя праці. Пізніше було виявлено багато подібних поселень на території України, Молдови та Румунії.

Учені припускають, що Трипільська культура існувала в V–III тисячолітті до н. е. протягом 1500–2000 років. У другій половині IV тисячоліття до н. е. трипільці заселили лісостепову смугу України від Дністра до Дніпра. Оскільки трипільці не знали писемності, то всі відомості про них одержано з археологічних розкопок.

Досліди

Знайди на карті та назви основні райони розселення трипільців на території України. Чому, на твою думку, вони селилися саме там? На території яких сучасних держав знаходять пам'ятки Трипільської культури?

Територія розселення трипільських племен

Територія розселення трипільських племен

Природа 8 тис. років тому:

- ліси
- лісостепи
- степи

Шляхи проникнення землеробства

Межа розселення племен трипільської культури (початок IV — кінець III тис. до н. е.)

Місця знаходок видатних пам'яток

- трипільської культури
- інших культур

Межа розселення племен середньостогівської культури (середина IV — перша половина III тис. до н. е.)

Напрями переселень племен скотарів

3 Як жили й господарювали трипільці

Поміркуйте

Чим відрізнявся спосіб життя трипільців від способу життя людей у період мезоліту?

Поселення трипільських племен знаходилися переважно на пагорбах в долинах річок. Трипільці мешкали в невеликих поселеннях, що налічували 7–15 сімей. Житла розташовували по колу або овалом для захисту від ворога. Внутрішній двір слугував загоном для свійських тварин.

За залишками жител та знайденими їх глиняними моделями можна уявити зовнішній вигляд трипільських будинків. Спершу трипільці жили в напівземлянках, пізніше почали будувати чотирикутні одно- чи двоповерхові будинки. Стіни робили з дерева або плели з лози, обмащуючи глиною з домішками полови⁵. Такий тип житла можна зустріти в лісостепу України й донині. Двосхилий дах покривали солом'яними або очеретяними снопами. Вікна були невеликі й круглі. Долівки

⁵ Полова — відходи при обмолочуванні й очищенні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур.

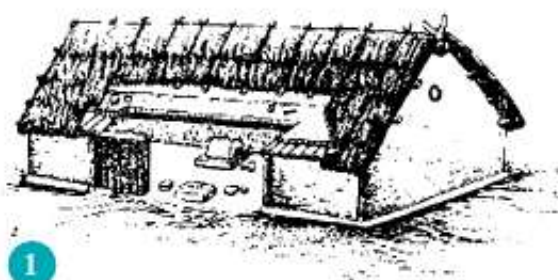
в будинках були глиняними. Трипільці розписували житла колоритними візерунками.

Внутрішні приміщення опалювали відкритим вогнищем або печами по-чорному⁶. Біля печі розміщували лавку-лежанку з обпаленої глини, а вздовж однієї зі стін — довгу глиняну лаву для посуду. Трипільці мали й дерев'яні стільці, столи, крісла.

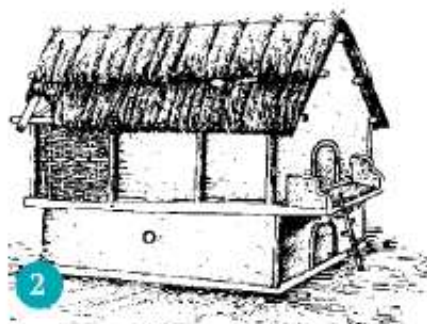
Основними заняттями трипільців були землеробство й скотарство. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, овес, горох, льон. Використовували дерев'яні мотики з кам'яним чи роговим наконечником, кістяні або кам'яні серпи, кам'яні зернотерки для розтирання зерна на борошно. Вчені припускають, що трипільці жили на одному місці до 50–70 років — доки не виснажувалась земля. А потому переміщувалися на іншу територію.

Досліди

Розглянь ілюстрації. Опиши житла трипільців. Про який рівень розвитку господарювання і ремесел свідчать такі будинки?

1 Трипільське житло з вогнищем. Реконструкція

2 Двоповерхове трипільське житло. Реконструкція

Значну роль у житті трипільських племен відігравало тваринництво. За археологічними дослідженнями відомо, що вони розводили корів, волів, овець, кіз, свиней, а пізніше — коней. Полювання, рибальство й збиральництво теж мали важливе господарське значення.

Трипільці були умілими ремісниками. Вони обробляли камінь і кістку, займались ткацтвом і мідноливарною справою. Особливе значення мало гончарство — керамічні вироби (глечики, миски, кубки тощо) знайдено археологами майже в кожному трипільському житлі. Такий посуд опалювали

⁶ Коли піч топили, дим йшов через двері, бо труби не було. Тому назвали «по-чорному».

у спеціальних печах, а потім прикрашали. Він був тонкий, гладкий, майстерно розфарбований у білий, чорний, червоний і темно-каштановий кольори. У розписі посуду трипільці використовували символічні зображення людей, тварин, птахів, дерев, колосків пшениці.

У трипільських помешканнях знайдено й залишки простих ткацьких верстатів. Жінки виготовляли сорочки, сукні, спідниці, прикрашаючи їх особливим кольоровим орнаментом. Вони носили намисто й прикраси.

Численні знахідки глиняних жіночих статуеток свідчать про особливу роль жінок у трипільському суспільстві. Вони опікувалися дітьми, розтирали зерно й носили воду, доглядали за домашніми тваринами, ткали полотно й розфарбовували глиняний посуд, виготовляли одяг і взуття.

Досліди

1. На підставі чого, на твою думку, вчені дійшли висновку про високий рівень розвитку гончарства в трипільців? Скористайся ілюстраціями як доказом.

1

2

3

4

5

- 1 Розписна посудина з Кліщева на Вінниччині
- 2 Зображення тварин на посудині з Варварівки (Молдова)
- 3 Столова посудина (висота 16 см) із розкопок В. Хвойки в Середньому Подніпров'ї
- 4 Біноклеподібна посудина із Черкащини
- 5 Кухонна посудина (висота 25 см) із Кукутені (Румунія)

2. На основі ілюстрацій сформулюй висновки про спосіб життя трипільських жінок (зовнішність, одяг, убрання, заняття тощо). Яку роль відігравали жінки в трипільському суспільстві?

- 1 Трипільські жінки. Сучасна історична реконструкція З. Васіної
- 2 Ткацький верстат. Фото з експозиції виставки, присвяченої трипільській археологічній культурі

Кілька фактів про людину

Прочитай відомості про Вікентія Хвойку. Чому, на твою думку, його називають видатним археологом?

Вікентій Хвойка — археолог, видатний дослідник української старовини

Вікентій Хвойка (1850–1914) народився в Чехії. З юнацтва він захопився вивченням давньої історії та старожитностей. У 27 років Вікентій оселився в Києві, де викладав німецьку мову та малювання, займався агрономічною наукою. Але згодом присвятив своє життя археології.

Найвідоміші відкриття Вікентія Хвойки — це стійбище первісних мисливців на мамонтів (Кирилівська стоянка); Трипільська культура; фундамент мурованого князівського палацу часів

Русі-України на Старокиївській горі Десятинної церкви; давньоруське князівське місто-фортеця Білгород у селі Білогородка під Києвом.

Приватна колекція Вікентія Хвойки стала основою археологічного відділу музею Товариства старожитностей та мистецтва, хранителем якого він був до своєї смерті. Скрутне матеріальне становище змусило Хвойку продати особисту колекцію для продовження археологічних досліджень київському музею. Археолога-самоука спонсорували й заможні київські родини Ханенків і Терещенків.

Музей В. Хвойки розташований у селі Халеп'я під Києвом. Його іменем названо вулицю в Києві.

Перевір себе

1. Що означає термін «археологічна культура»?
2. Хто і коли розпочав дослідження трипільської культури?
3. Що нині відомо про трипільську культуру?
4. Якими були заняття трипільців?
5. Уяви, що ти потрапив / потрапила до великого поселення трипільців. Склади розповідь про те, що ти там побачив / побачила.

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

У 2004 році в місті Ржищів (Київська область) відкрили сквер Трипільської культури. На території скверу ростуть різні дерева, кущі, квіти, є лави для відпочинку та фонтан, але найбільшу увагу привертають кам'яні скульптури українських скульпторів. Знайди зображення скверу в інтернет-джерелах. Напиши листівку-запрошення для його відвідування.

§ 6. ЯКИМ БУВ ДУХОВНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ ЗА ПЕРВІСНОСТІ

Обговоріть у класі

Як ви розумієте словосполучення «духовний світ людини»? Які явища, процеси належать до духовного світу?

Досліди

Розглянь ілюстрацію. Висунь припущення, які дії і навіщо здійснюють люди. Як пов'язана ця ілюстрація з темою уроку?

З книги Тома Придо
«Кроманьйонська людина», 1979 р.

1 Якими були релігійні вірування первісних людей

Поміркуйте

Чому в давні часи виникали релігійні вірування? Якими були вірування первісних людей? Випишіть з тексту нові слова і поясніть кожне з них.

Релігійні вірування, яких на Землі багато, виникали й утверджувались як своєрідне відображення світу. Релігійні вірування, вочевидь, допомагали людям виживати, пристосовуватися до природних умов, згуртовували.

Релігійні вірування — це віра в існування надприродних сил, які впливають на природу й долю людей.

У давнину люди вважали, що вони походять від певної тварини — *тотема*. Віру в походження людей від спільного тваринного предка називають *тотемізмом*.

Поширеним у первісних людей було вшанування різних предметів неживої природи — *фетишів*. Ними могло стати все, що вражало їхню уяву: камінь дивної форми, шматок дерева, зуб тварини тощо. Такі предмети називали *оберегами*, *амулетами*, *талісманами*. Люди наділяли їх здатністю лікувати, охороняти від ворогів, сприяти полюванню тощо.

Пізніше давні люди почали уявляти світ поділеним на природний і надприродний. Вони вірили, що надприродні сили впливають на буття людей, підпорядковуючи його своїй волі. Виник *анімізм* — віра в існування духів і уявлення про душу. Духів уявляли фантастичними надприродними істотами, які можуть позитивно або негативно впливати на природу і людей.

Первісні люди вірили, що магічні ритуали (танці, пісні, заклинання) впливають на навколишню дійсність. *Магія* (в перекладі з грецької — чаклунство) — це дії, обряди,

ритуали, за допомогою яких люди закликали уявні надприродні сили вплинути на їхнє життя. Магічні обряди здійснювали чаклуни, знахарі, шамани.

Тотемізм, фетишизм, анімізм, магія — це первісні форми релігійних вірувань людей, на основі яких вони пояснювали світобудову, правила поведінки та призначення людини в світі.

Досліди

Які форми релігійних вірувань первісної людини відображено? Які висновки про життя первісної людини можна зробити на основі цих зображень?

Прикраса-талісман первісної людини

Шаман викликає дощ.
Сучасна реконструкція

У кожного племені був свій тотем (тварина-предок)

2 Як виникло мистецтво

Поміркуйте

Що та як зображували первісні люди? Як це пов'язане з їхнім життям?

Уже в первісні часи люди почали розуміти й відтворювати красу. Так зародилося мистецтво, у якому відбився духовний світ людей: зародки знань, релігійні вірування, емоції і почуття.

Графічні рисунки давні люди виконували на камені, кістці, розі. Фарбу робили з різного природного матеріалу, розтирали із тваринним жиром, змішували із медом або соком рослин. Тоді знали щонайменше чотири основні кольори фарби (білий, чорний, жовтий, червоний) з багатьма відтінками.

Наскельні малюнки первісних людей є в Європі, Азії, Африці та Австралії, більшість із них — на стінах та стелях печер. Лише в Європі нараховують близько 200 печер із малюнками тварин та сцен полювання. Давні люди створювали скульптури

з м'яких порід каменю, рогу, кістки, глини, дерева. Творами первісного мистецтва є прикраси. Найдавніші з них (віком більше 70 тис. років) було знайдено в Південній Африці.

Важливим видом первісного мистецтва були пісні й танці, які зазвичай виконували перед полюванням чи військовим походом. Вони відтворювали подвиги хоробрих воїнів, мисливців тощо. Первісні люди створили й музичні інструменти: тріскачки, барабани, флейти, сопілки, брязкальця.

Досліди

Висунь припущення, наскільки давні пам'ятки мистецтва, представлені на ілюстраціях. Чому ти так думаєш? Що розповідають про життя первісних людей ці джерела?

- 1 Зображення з Кам'яної Могили. Україна
- 2 Альтаміра. Печера, Іспанія
- 3 Різьба по кістці (фрагмент). Франція
- 4 Голова «Венери» зі слонові кістки. Франція

Перевір себе

1. Що називають релігійними віруваннями?
2. Які форми релігійних вірувань існували за первісності?
3. Про що можна дізнатися з творів первісного мистецтва?
4. Які матеріали використовували митці часів первісності?
5. Які елементи давніх вірувань можемо спостерігати сьогодні? Поясни на прикладах.
6. Яку роль відігравало мистецтво в житті людей за первісних часів?
7. Учені помітили, що первісні люди часто зображали смертельно поранених тварин. Зроби припущення, з якою метою вони це робили.

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Уяви себе етнографом і поясни: чому ідолів установлювали на почесному місці, зазвичай у центрі поселення? Чому для виконання обрядів первісні люди вдягалися в шкіру тварини й повторювали її рухи?
2. Про що свідчить значна кількість наскельних малюнків по всьому світу?

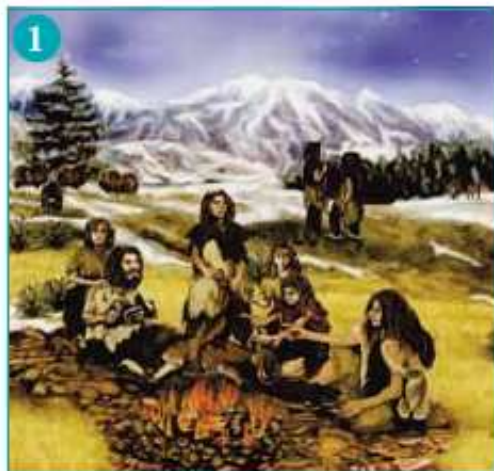
§ 7. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ В МИНУЛОМУ

Обговоріть у класі

Що таке суспільні відносини? Чому із розвитком людства вони зазнавали змін? Як на це впливали зміни в господарюванні, поява нових занять та вдосконалення знарядь праці?

Досліди

Розглянь ілюстрації. Як би ти їх підписав / підписала? На якій із ілюстрацій зображено давніший період? Які зміни суспільних відносин відображають ілюстрації?

1 Як зміни в господарюванні впливали на життя суспільства

Поміркуйте

Які були найважливіші здобутки людства у спільній праці за доби первісності? Чому відбулися великі суспільні розподіли праці?

Перехід від привласнювального до відтворювального господарства був значним кроком у розвитку людства.

Землероби трималися родючих земель, вели осілий спосіб життя. Понад 5 тис. років тому вони почали запрягати велику рогату худобу в рало та використовувати плуг. Це прискорило та поліпшило обробку землі й збільшило врожай.

Змінювалось і скотарство. Скотарі пасли худобу не лише біля своїх поселень: зі збільшенням її кількості й виснаженням пасовищ вони пересувались.

Відокремлення скотарства від землеробства — це **перший суспільний розподіл праці**.

Племена землеробів і скотарів різнилися способом ведення господарства і життя. Поступово скотарство відокремилось від землеробства. Це був **перший суспільний розподіл праці**.

Удосконалення знарядь праці потребувало нових матеріалів для їх виготовлення. Люди навчилися обробляти метали — спочатку мідь, згодом винайшли бронзу — сплав міді та олова. А в I тис. до н. е. було винайдено спосіб виплавляння з руди заліза.

Відкриття й обробка металів, удосконалення знарядь праці, швидкий розвиток ремесла вимагали від людей більше знань, вправності, досвіду. Виокремилися майстри, які займалися тільки ремеслом, — це був **другий великий суспільний розподіл праці**.

Другий суспільний розподіл праці — це відокремлення ремесла від землеробства й скотарства.

З розвитком землеробства, скотарства й ремесла обмін знаряддями та іншими продуктами праці між окремими родами і племенами став регулярним. З обміну виникла торгівля — це був **третій великий суспільний розподіл праці**.

У місцях, де землероби обмінювали продукти на ремісничі вироби, виникали міста. Навколо них зводили високі мури

з каменю або глини для захисту від ворогів. Найдавнішими містами, що були засновані, за припущеннями, більш як 9 тисячоліть тому, були Чатал-Гуюк (сучасна Туреччина) та Єрихон (Палестина).

Досліди

На основі схеми поясни наслідки суспільних розподілів праці.

2 Які зміни відбулися в суспільних відносинах

Поміркуйте

Чому відбувся перехід від родової общини до сусідської?

Розвиток землеробства, скотарства та ремесла вплинув на суспільні відносини. За допомогою плуга, у який запрягали биків чи віслуків, обробляти земельну ділянку була спроможна окрема сім'я. Тож родини могли господарювати окремо.

З родової общини виокремилися сім'ї, які стали власниками знарядь і продуктів праці. Виникли **сусідські общини**, які складали не лише родичі, а й ті, хто не належав до цього роду. В сусідській общині представники спільно володіли землею, розподіляючи її між окремими сім'ями, спільно користувались пасовищами, лісами та іншими багатствами, разом вирішували общинні справи. Поступово виникла приватна власність сім'ї чи окремої людини на земельну ділянку й знаряддя праці.

Досліди

На основі схематичного малюнка назви кілька відмінностей (3–4) родової та сусідської общин.

Родова община

Сусідська община

3 Яких зрушень зазнало людське суспільство на межі первісності

Поміркуйте

Що змінилося в людському суспільстві на межі первісності?

Зміни в господарюванні, зростання чисельності населення вплинули на взаємовідносини між общинами й племенами. Почастішали суперечки та війни за землі й пасовища, худобу і корисні копалини.

Для того щоб успішно боротись чи нападати, племена об'єднувались у союзи на чолі з вождем. Під час військових походів вожді племінних союзів, племен, старійшини привласнювали більшу чи кращу частку воєнної здобичі. Вони також збирали данину з підкорених племен. Так постала **знать**, влада й багатство якої переходили в спадок. Поступово управління справами у великих спільнотах перейшло до вождів і знаті. Перші держави в історії людства постали на Стародавньому Сході. Держави виникали і з необхідності утримання постійного війська, захисту приватної власності тощо. Основні ознаки будь-якої держави — це наявність кордонів, населення, органів управління, ухвалення законів, збір податків.

Знать — привілейована верства населення, приналежність до якої була спадковою.

З виникненням держав на Землі період первісності завершився. Змнив його період, який учені називають *цивілізацією*.

Досліди

Розглянь світлину. Які зміни і в яких сферах життя суспільства вона за-свідчує?

Золотий шолом із Лейро (Галіція, Іспанія), IX ст. до Р. Х.

Перевір себе

1. У чому полягає суть кожного з трьох великих суспільних розподілів праці?
  2. Що називають сусідською общиною?
  3. Хто належав до знаті?
  4. Які основні ознаки держави?
-
5. Чим сусідська община відрізнялась від родової? Чому вона виникла?
  6. Якими є найважливіші здобутки людства в господарюванні за первісності?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Як змінилося суспільство у зв'язку зі змінами в заняттях людей?
2. Якими, на твою думку, були нові правила суспільного життя, що виникали?

Узагальнюємо і практикуємо

Долучайся до навчального проєкту «Люди первісної доби на території України: стоянки та культури». Ця робота допоможе тобі по-новому подивитись на минуле нашої країни, співвіднести його з тим, що відбувалося на Землі за первісних часів. Це також шанс попрацювати разом та отримати результати, кращі за всіх! Перейди за посиланням
https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt (або скористайся QR-кодом)

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛІЗАЦІЇ ДАВНЬОГО СХОДУ

§ 8. ЯК РОЗВИВАЛОСЬ ГОСПОДАРСТВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Обговоріть у класі

Що ви знаєте про сучасний Єгипет? Наведіть кілька слів, які асоціюються у вас із цією країною.

Досліди

Перехід від первісності до перших цивілізацій відбувався на Стародавньому Сході. Окремий розділ історичної науки — історія **Стародавнього Сходу**⁷ — вивчає ці цивілізації та досліджує розвиток територій, де вони виникли.

Де розташовувались найдавніші цивілізації? Чим схожі місця їхнього розташування? Чи подібним, на твою думку, був спосіб життя цих народів? Якщо так, то в чому?

⁷ **Стародавній Схід** — умовна назва, якою давні греки та римляни називали країни, розташовані на схід від їхньої батьківщини, — величезну територію, до якої входили Північно-Східна Африка, Передня Азія, Середня Азія, Індія і Китай.

1 Якими були територія і природні умови Стародавнього Єгипту

Поміркуйте

Дослідіть природні умови Стародавнього Єгипту, застосувавши інструмент дослідження, текст та ілюстрації.

Використовуй інструменти дослідження

Встановлюючи за картою вплив природно-географічних умов на спосіб життя населення, зародження і розвиток держав та цивілізацій:

1. З'ясуй географічне положення країни.
2. Установи, яким є рельєф місцевості, чи є корисні копалини.
3. Назви річки, озера; визнач, чи має країна вихід до морів.
4. З'ясуй особливості клімату, рослинного і тваринного світу.
5. Зроби висновки щодо впливу природних умов на заняття, спосіб життя населення країни.

Однією з найдавніших цивілізацій на Землі є **Стародавній Єгипет**. Його землі лежали в північно-східній частині Африканського континенту й омивались Середземним та Червоним морями. Більшу частину території Стародавнього Єгипту займали пустелі: Лівійська, Нубійська та Сахара (найбільша у світі). Серед розпечених пісків траплялися оази з квітучими рослинами, пальмами і джерелами води. Клімат Єгипту в давнину і нині відмінний від нашого: спека там тримається цілий день, а вночі трапляються навіть заморозки.

Із півдня на північ землями Єгипту через пустелі несе свої води найдовша річка світу — *Ніл*. Вона бере початок у горах, де витікає з величезного озера Вікторія. Через тисячі кілометрів Ніл впадає до Середземного моря. Його гирло розгалужується на велику кількість невеликих річок-рукавів, які утворюють дельту — Нижній Єгипет. Вище за течією простягається Верхній Єгипет.

Досліди

Де знаходився Стародавній Єгипет? Які особливості його території? Чому люди селилися в дельті Нілу чи поблизу неї? Як, на твою думку, природні умови впливали на спосіб життя людей? Скористайся поданою картою.

Добробут, а іноді й виживання єгиптян залежали від річки. У червні вода в ній прибувала, і Ніл виходив з берегів, затоплюючи рівнинні землі. Після повені в долині лишався родючий намул. Протягом трьох-чотирьох місяців долина річки вкривалася зеленню й розквітала. На початку вересня вода поступово спадала, і до листопада Ніл повертався у свої береги. Давньогрецький історик Геродот назвав Єгипет даром Нілу. Утім без наполегливої праці людей навряд чи цей дар був би використаний.

2 Як розвивалося сільське господарство Єгипту

Поміркуйте

Сформулюйте за змістом тексту не менше 4 запитань і обміняйтеся відповідями в парах.

Основним заняттям мешканців долини Нілу було землеробство. Уже в найдавніші часи єгиптяни будували *зрошувальні системи*. Вони споруджували насипи — *дамби*. Під час розливу Нілу селяни проривали в них короткі канали, якими підводили воду до тих ділянок, куди вона не доходила. Уся долина з висоти

пташиного польоту нагадувала шахову дошку. Також єгиптяни використовували особливий пристрій — *шадуф*, схожий на колодязний журавель.

Після розливу річки ґрунт ставав м'яким та вологим. Засіявши землю, єгиптяни виганяли на неї домашню худобу (здебільшого баранів), щоб вони втоптали зерно в ґрунт. Дозрілий колос зрізали серпами і в'язали в снопи, обмолочували зерно й засипали в комори. Селяни вирощували пшеницю, фінікові пальми, виноград, льон. Кожна родина мала земельну ділянку, яку обробляла власноруч, а врожай збирала для себе.

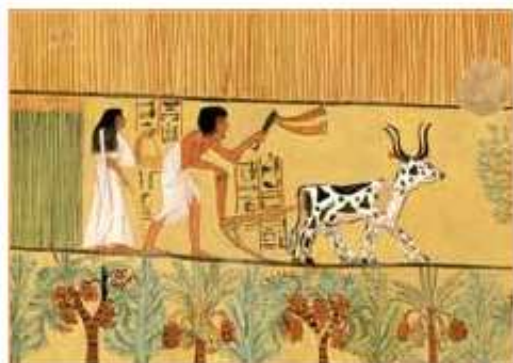
У дельті Нілу та оазах єгиптяни розводили корів, овець, кіз, а пізніше коней. На м'ясо також відгодовували приручених антилоп, газелей, гієн, журавлів, пеліканів, лебедів тощо. З домашньої птиці розводили гусей, качок, курей. Єгиптяни займалися і бджільництвом, яке, імовірно, вони й винайшли.

Досліди

Знайди в підручнику описи, що відповідають зображенням.

Ділянки селян і зрошення полів шадуфами. Сучасні малюнки

Давньоєгипетські малюнки. Сільськогосподарські роботи

3 Що відомо про ремесла й обмін у Стародавньому Єгипті

Поміркуйте

Чому в Єгипті швидко розвивався обмін товарами?

Сільське господарство залежало від іригації (зрошування). Канали потрібно було щороку розчищати від піску, а дамби відновлювати і зміцнювати. Це обумовило і розвиток ремесел, насамперед обробки каміння і дерева. Єгипетські ремісники також виготовляли скло, були добре обізнані з металургією та ковальством. Єгиптяни виплавляли з руди мідь і олово в горнах, а також плавили золото, поклади якого відкрили в Нубійській пустелі. Пізніше, коли єгиптяни розкрили секрет виготовлення й обробки бронзи, знаряддя праці стали переважно бронзовими.

Досліди

Установи відповідність між малюнками та описом праці ремісників.

А ...Робітники несуть руду, потім у посудинах плавлять на відкритому вогні метал. Бачимо міхи, за допомогою яких роздмухують вогонь у горні.

Б ...Гончарі ліплять із глини вази й глечики на гончарному крузі, потім обпалюють у печах і, нарешті, розмальовують.

В ...Ми присутні на спорудженні будинку. Одна людина мотикою викопує глину, двоє глеками набирають воду з озера й розводять нею глину, з якої виготовляють цеглу. Праворуч — зводять стіну будинку і стежать, щоб вона стояла рівно. Цеглу носять на коромислі.

Г ...У майстерні чинбарів (кожум'яків) виготовляють щити. Спочатку шкіру кладуть у великий глек для вимочування. Потім її обробляють два робітники: скребачками очищають від щетини та мездри. Після змащення жиром шкіру мнуть. З вичинених шкур виготовляли сандалії та вуздечки, обтягували щити та колісниці.

Ремісники і селяни обмінювалися виробленими товарами. Грошей ще не було, тому, ідучи на ринок, єгиптянин брав якийсь товар, наприклад торбу із зерном.

Від першого порога Нілу до Середземного моря цілоріч ходили човни з хлібом, худобою, деревиною, ремісничими виробами тощо. Водний шлях полегшував обмін товарами. Із часом на берегах Нілу виникли міста, у яких жили й працювали ремісники та інші верстви населення.

Перевір себе

1. Якими були природні умови життя людей у Стародавньому Єгипті?
2. Чому єгиптяни мусили зрошувати землю? Які зрошувальні споруди і з якою метою вони споруджували?
3. Які ремесла були розвинені в Давньому Єгипті?
4. Чому способи обробки землі в єгиптян протягом тисячоліть були дуже простими (втоптували зерно в розпушений примітивним плугом ґрунт, обмолочували за допомогою тварин тощо)?
5. Чи правий Геродот, який стверджував, що єгиптяни без особливих зусиль мали врожай? Свою відповідь обґрунтуй.

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Які природні умови Стародавнього Єгипту були сприятливі для землеробства, а які ні? Чому? Оформи свої думки у вигляді таблиці.

Сприятливі природні умови	Несприятливі природні умови	Обґрунтування

2. Від імені єгипетського землероба склади коротку (7–10 речень) розповідь про один його день. Скористайся для цього додатковими джерелами.

§ 9. ЯК БУЛИ ОРГАНІЗОВАНІ СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В СТАРОДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

Обговоріть у класі

Про що, на вашу думку, йтиметься в параграфі? Які з наведених термінів будуть використані й чому: «відносини», «знать», «клімат», «селяни», «правитель», «зрошення», «дельта», «держава», «шадуф»? Які ще поняття можуть знадобитись у цій темі?

Досліди

Розглянь піраміди. Які враження в тебе вони викликають? Чому? Що розповідають піраміди про давньоєгипетське суспільство? Навіщо, на твою думку, їх будували?

Піраміда Джосера — побудована в III тис. до н. е. Найвища — піраміда Хеопса — близько 140 м⁸, споруджена з 2,3 млн 2-тонних кам'яних брил. Охороняє її вирізьблений із цілої скелі Великий Сфінкс — велетенська (понад 20 м) статуя лежачого лева з головою людини

1 Коли і як виникла держава в Стародавньому Єгипті

Поміркуйте

Яким чином утворилась єдина давньоєгипетська держава? Що свідчило про могутність фараонів?

⁸ Для порівняння: висота триповерхового будинку — близько 9 м.

Спорудження зрошувальних систем спонукало мешканців долини Нілу до гуртування в *номи* — області із власною територією та системою каналів. Номі утворювали великі об'єднання на чолі із царями. До кінця IV тис. до н. е. в Єгипті лишилося тільки два великих царства: Північне в Нижньому Єгипті, у дельті, та Південне — у Верхньому. Згодом цар Верхнього Єгипту об'єднав під своєю владою обидві держави й утворив єдину державу зі столицею в Мемфісі.

Жителі нільської долини називали свого правителя Пер-Аа, тобто «великий будинок». Від цього слова походить назва єгипетських царів — **фараон**. Його вважали живим богом — сином Сонця, який після своєї смерті приєднувався до інших богів. Фараон одноосібно керував державою, видавав закони, оголошував війну та укладав мир. Уся земля була його власністю.

Прості смертні не лише вклонялися своєму цареві, а й ставали на коліна та цілували землю, по якій він ступав. І тільки найбільш приближеним до царя особам дозволялося поцілувати його ноги.

Про могутність фараонів і поклоніння їм свідчив пишний поховальний обряд. Єгиптяни будували для фараонів місця поховання — піраміди, де зберігалось тіло у вигляді мумії. Сюди, за їхніми віруваннями, мала повернутись душа небіжчика. Традиція будувати піраміди проіснувала майже тисячу років. Згодом фараонів почали ховати в гробницях, які вирубували в скелях у Долині царів. Вони були більш утаємничені та захищені від пограбувань.

Досліди

Які висновки щодо ставлення єгиптян до фараона можна зробити на основі зображення цієї знаменитої пам'ятки?

Золота поховальна маска
фараона Тутанхамона, XIV ст. до н. е.
Знайдена під час археологічних розкопок
у 1925 році, зберігається в музеї старожитностей
м. Каїр (Єгипет)

2 Як було влаштовано суспільство Стародавнього Єгипту

Поміркуйте

На основі тексту розкажіть про суспільство Стародавнього Єгипту.

Еліту — верхівку Давнього Єгипту — становили фараон, місцева знать, **жерці** — слуги храмів, вищі **чиновники-номархи**. Вся складна система управління життям общин, які входили до номів, лягала на плечі номархів. Військом керували воєначальники.

До нижчих чиновників належали писарі, рахівники, контролери, а також архітектори, лікарі, скульптори і художники. Наприклад, писарі мали багато обов'язків: записували ухвалені фараоном рішення, складали угоди, збирали **податки**. А ще писарі визначали рівень води в Нілі під час повені та у водосховищах, обліковували врожай, здійснювали контроль за кількістю худоби, вина тощо.

Чиновники — люди, які перебувають на державній службі.

Податок — обов'язковий збір з населення на користь держави.

Досліди

На основі зображення розкажи, як збирали податки в Єгипті.

За службу фараон надавав своїм *вельможам*⁹ у користування земельні володіння. Хлібороби, ремісники, рибалки, пивовари, птахолови працювали в господарствах фараона й вельмож, а за невиконання завдань їх карали бамбуковими киями. Власних господарств ці працівники не мали, а жили із заробітку — платили їм виробленими ними ж товарами.

Збирання податків.
Давньоєгипетське зображення

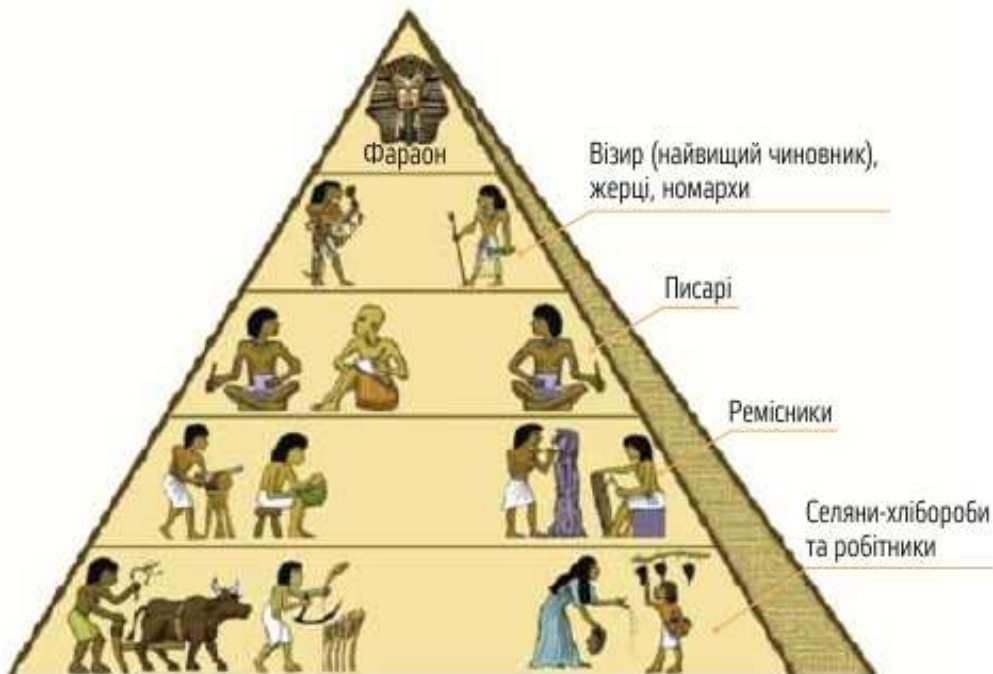
⁹ Знатна багата людина, яка обіймала високу військову, придворну чи державну посаду.

Єгипетські селяни також будували царські гробниці, храми, іригаційні споруди тощо і сплачували податок за користування землею та водою для її зрошення.

Найважче жилося рабам. Вони не мали ані прав, ані майна. Наглядачі поводитися з ними жорстоко, а вкрай важка праця робила їхнє становище нестерпним. Їх називали живими мерццями. Ймовірно, рабами були переважно військовополонені. У рабство потрапляли також злочинці й бідні селяни за борги. Раби працювали здебільшого на важких земляних роботах, у копальнях, на будівництві.

Досліди

Єгипетське суспільство можна уявити у вигляді піраміди. На основі зображення запиши в зошит назви її рівнів у порядку від найнижчого до найвищого. Поясни, за яким принципом вони розташовані.

Вершини могутності єгипетська держава досягла за фараона **Тутмоса III** (1504–1450 рр. до н. е.): в Азії її кордони сягнули річки Євфрат, в Африці — четвертого порога Нілу. Вдало боронив свої землі та здійснював завойовницькі походи фараон **Рамзес II** (1301–1234 рр. до н. е.) й увійшов в історію як символ єгипетської могутності.

Перевір себе

1. Хто і як управляв Стародавнім Єгиптом? Яку додаткову інформацію про фараонів Єгипту ти можеш знайти на карті (с. 42)?
2. Поясни поняття: *фараон, жерці, номи, єгипетські піраміди, знать, податки, раби*.
3. Як виникла єдина держава в Стародавньому Єгипті? Чому фараони особисто керували будівництвом пірамід?
4. Охарактеризуй основні верстви населення Стародавнього Єгипту.
5. Чому єгиптяни беззаперечно підкорялися волі фараона?
6. Уяви, що в Єгипті не стало ні фараона, ні вельмож, ні воїнів, ні жерців. Трудовому люду не треба було б платити податки. Чи могла б існувати держава за таких обставин? Що очікувало б єгиптян?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpoi>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Сформулуй та запиши 5–6 речень на тему «У чому полягала позитивна роль державної влади в Давньому Єгипті».
2. Накресли у зошиті лінію часу. Познач на ній дату виникнення давньоєгипетської держави. Скільки тисяч років тому це було? Познач дати правління Тутмоса III та Рамзеса II. Полічи, скільки років правив кожен із них і скільки років відтоді минуло.

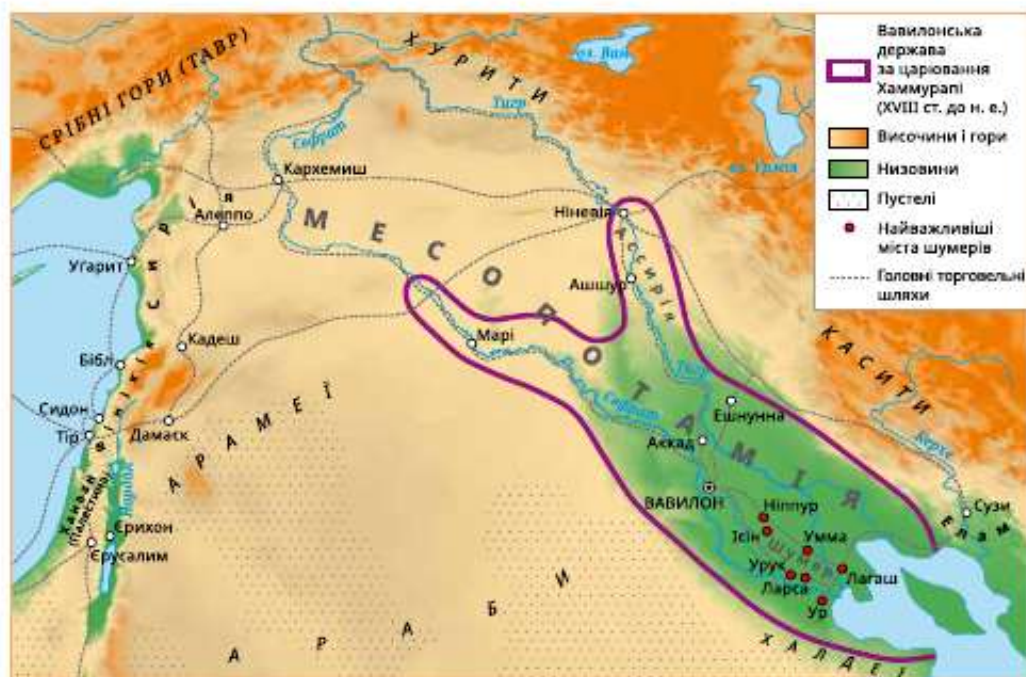
§ 10. ЯК ВАВИЛОН СТАВ СТОЛИЦЕЮ МОГУТНЬОГО ЦАРСТВА

Обговоріть у класі

Які природні умови є сприятливими для розвитку цивілізації? Чому люди, на вашу думку, здавна селились на рівнинах поблизу річок?

Досліди

Знайди на карті Вавилон. Назви основні географічні об'єкти, позначені на карті. Знайди давні міста Міжиріччя, назви їх. Чому, на твою думку, цю місцевість називають Межиріччям? Які припущення можна зробити щодо клімату, природних умов і способу життя тамтешнього населення?

1 Як географічне положення і природа Південного Дворіччя впливали на життя людей

Поміркуйте

Порівняйте ваші припущення з текстом. Які природні умови сприяли розвитку Вавилонського царства?

Вавилон (баб-ілі — «брама бога») розташовувався приблизно за 90 км від сучасної столиці Іраку Багдада в південній частині **Дворіччя**. Так здавна називали землі, розташовані в середній і нижній течії **Тигру** і **Євфрату**, що впадають у Перську затоку. Греки іменували цю територію **Месопотамією** — **Межиріччям**.

Життя мешканців Месопотамії залежало від річок. Під час розливів Тигр і Євфрат несли в долини вологу та родючий мул. Їх розливи (на відміну від Нілу) були раптовими, короткими й бурхливими. Тож не випадково міф про нищівний для Землі **всесвітній потоп** виник у Дворіччі.

Мешканці Дворіччя будували канали для відведення води під час повеней, штучні насипи, дамби і водойми, із яких зрошували поля. Вони також використовували шадуф. За його допомогою подавали воду на землі, до яких не діставали паводкові води. Завдяки своїй наполегливій праці

збирали великі врожаї зернових культур, овочів і фруктів. Основними галузями господарства були землеробство і тваринництво.

Досліди

Які особливості природних умов Дворіччя відображено на світлині? Що допомагало людям господарювати в цих умовах?

Територія Давнього Вавилону.
Сучасне фото

2 Як жили мешканці Стародавнього Вавилону

Поміркуйте

Розкажіть про життя Стародавнього Вавилону за планом: 1. Заснування й історія царства. 2. Господарство Давнього Вавилону. 3. Держава і влада у Вавилонському царстві.

Місто Вавилон виникло на перетині важливих торговельних шляхів і вже з II тисячоліття до н. е. перетворилося на столицю могутнього Вавилонського царства, яке об'єднало значну частину Дворіччя.

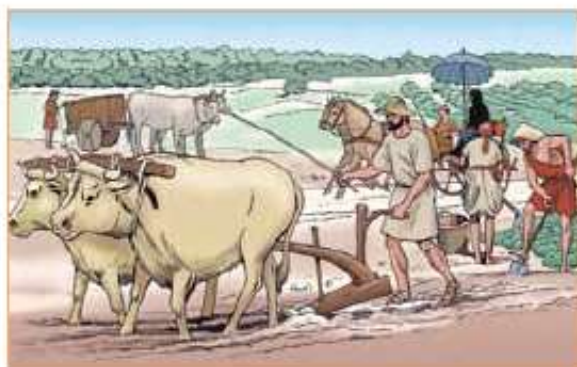
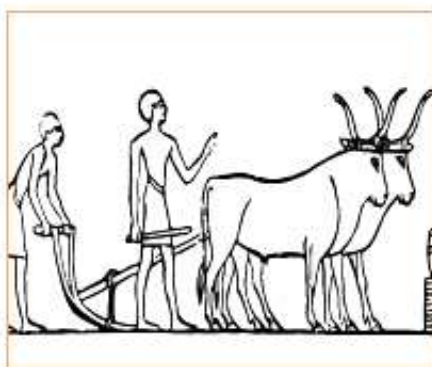
Влада царя була незаперечною, бо ґрунтувалася на вірі, що цар одержує владу від богів. Правителя оточували вельможі та жерці. Владні розпорядження царя втілювали писарі, збирачі податків, судді, стражники, які пильнували за порядком у державі. Дохід держави забезпечували селяни, які орендували землю за частку врожаю. Поряд із вільними селянами працювали й раби-військовополонені. Їхню важку працю використовували на будівельних та зрошувальних роботах, у садівництві, для догляду за худобою. Вони також вартували лани від птахів та рибалили.

У Вавилоні були розвинені теслярство, гончарство, ткацтво, ковальство, суднобудування, виробництво цегли, виготовлення парфумів, будівництво тощо. Однак найбільших успіхів населення досягло в торгівлі. Вавилон розташовувався на прадавніх караванних шляхах. Вавилоняни купували метали, деревину, а продавали вовну, фініки та зерно.

За часи свого існування Вавилонське царство пережило кілька піднесенень, руйнувань та відроджень. Одним із найвідоміших царів Вавилону був цар Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.), який узяв під контроль величезну територію з важливими торговельними шляхами та побудував нові канали. Найбільшої слави цар зажив завдяки першим відомим в історії людства писаним законам.

Досліди

Визнач характерні риси й особливості сільського господарства і ремесла у Давньому Вавилоні на основі тексту пункту параграфу та зображень.

Обробіток землі в Давньому Вавилоні. Сучасний малюнок, копія давнього настінного рельєфу

Вироби вавилонських ремісників

2

Чому Вавилон вважають першим мегаполісом на Землі

Поміркуйте

Що спільного було у Вавилоні із сучасними містами, а що відрізняло від них?

У стародавні часи Вавилон відігравав важливу роль на політичній арені. Це легендарне місто називають першим *мегаполісом*. В епоху розквіту чисельність його мешканців сягала 200 000 осіб. І нині таке місто вважають чималим.

Досліди

Обери 1–2 з наведених фактів та поясни, чому Вавилон вважають одним із найпривабливіших міст Стародавнього світу. Який факт для тебе є найцікавішим?

Місто Вавилон: цікаві факти

1. За свідченням Геродота, Вавилон мав форму величезного чотирикутника, кожна зі сторін якого мала довжину аж 22 кілометри. Якщо це так, то його загальна площа становила 440 квадратних кілометрів! Це приблизно така ж територія, яку нині займає місто Дніпро.

2. У центрі Вавилону розташовувався зикурат — багатоступенева споруда висотою до 90 м, збудована як храм і перетворена пізніше на адміністративний центр. Мандрівники могли побачити верхівку зикурата задовго до того, як добиралися до величезних міських воріт.

3. Місто було обнесене стінами з мережею каналів і зеленими насадженнями. Усі мешканці — купці, ремісники, продавці — мешкали всередині міста-муру. Тут був збудований прекрасний царський палац.

Східна частина Вавилону (ймовірно, за правління Навуходоносора): на передньому плані — річка Євфрат, що протікала через центр міста, поруч — храмовий комплекс бога Мардука із зикуратом, за ним — решта східної частини міста. Сучасна реконструкція

Стіни Вавилону. Сучасна реконструкція

4. Кожна родина мала власний будинок. Більшість будинків (навіть невеликі будинки бідноти) були триповерховими з плоскими дахами. Внутрішній двір або перший поверх у них був дуже важливим — тут розташовувався маленький сад, і жили домашні тварини. Із внутрішніх приміщень мешканці могли легко дістатися плоских дахів, які слугували додатковою житловою площею. Тут люди готували їжу і спали. Вузькі вулиці та провулки вели до входних дверей кожного будинку.

5. Кожний мешканець міста мав працювати на його благо. Спершу мешканці добровільно вносили в казну пожертви, згодом ці внески перетворили на обов'язкові державні податки, а суспільні роботи — на важку повинність.

6. У Вавилоні особливо шанували лікарів, однак їхня праця була нелегка. Наприклад, лікарю, який поставив пацієнту неправильний діагноз, відрубували руку. Тож, якщо лікар усвідомлював, що не зможе перемогти хворобу, вважав за краще відмовитися лікувати хворого. У медицині широко застосовували магичні обряди й ритуали.

7. До кінця XIX ст. існування Вавилону вважали міфом, доки в 1899 р. його не відкрив німецький археолог Роберт Кольдевей. Розкопки тривали 18 років. Загальні витрати на них склали грандіозну для того часу суму — пів мільйона німецьких марок! До місця розкопок було навіть проведено залізничну колію. Нині Вавилон — одне із найбільш відвідуваних стародавніх міст у світі.

Вавилон у 1932 р.

Перевір себе

1. Як впливали природно-географічні умови на життя людей Двोरіччя?
2. Що сприяло піднесенню Вавилону?
3. Хто із царів Вавилону уславився найбільше й чому?

4. Поясни поняття: *Вавилон, Вавилонське царство, Дворіччя (Месопотамія), зрошення, зикурат.*
5. *Яким був устрій вавилонського суспільства? Що могло, на твою думку, породжувати конфлікти в ньому? Чому?*
6. *Чому Вавилон був перлиною свого часу?*

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. На лінії часу познач дати, що є в параграфі. Дай відповіді на запитання:
1) Скільки років правив Хаммурапі? 2) Скільки років тому завершилось його правління?
2. Підготуй коротке повідомлення (до 2 хв) про одну з пам'яток Давнього Вавилону.

§ 11. ЯКІ БУЛИ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІНІКІЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Обговоріть у класі

Якими були природні умови в місцях розташування давніх держав? Як люди, на вашу думку, могли пристосовуватись до них?

Досліди

Розглянь карту. Які переваги, на твою думку, природних умов Фінікії в порівнянні з Давнім Єгиптом і Дворіччям?

1 Які були природні умови Фінікії та заняття її мешканців

Поміркуйте

Зіставте ваші передбачення з текстом. Порівняйте природні умови Фінікії і Єгипту та заняття людей на цих територіях, склавши таблицю.

Фінікія — приморська країна — розташовувалась на території Східного Середземномор'я (сучасний Ліван), яку відмежовував зі сходу невисокий гірський хребет Ліван. Вологі морські вітри приносили стільки опадів, що в іригації не було потреби. Тут не було великих річок і долин з родючими ґрунтами. Не вистачало й місця для полів і пасовищ. Місцеві жителі вирощували виноград й оливкові дерева. Вони виробляли вино та оливкову олію та обмінювали на пшеницю в інших народів. Основним сировинним багатством країни були кедрові ліси, які давали високоякісний будівельний матеріал, смолу, дерев'яний клей, ефірні олії.

З кедрів та дубів фінікійські майстри будували найкращі на той час швидкохідні кораблі. Складовне мистецтво, імовірно, було винайдено у Фінікії. Зі скла виготовляли прикраси, флакончики для пахощів, люстерка.

З-поміж фінікійських товарів найбільше цінували в країнах стародавнього світу пурпурну фарбу для тканин. Барвники (їхній колір варіюється від рожевого до темно-фіолетового) добували з морських равликів. Цими барвниками фарбували полотна, а пізніше — китайський шовк. Тканина, пофарбована фінікійським пурпуром, не вигорала на сонці й не линяла під час прання, відтак коштувала дуже дорого і йшла лише на пошиття царського вбрання та храмових завіс.

Берегова лінія Фінікії рясніла зручними для мореплавства бухтами і природними гаванями. Мешканці, які жили на узбережжі моря, були вправними суднобудівниками та мореплавцями. Фінікійці віддавали перевагу посередницькій торгівлі, тому побудували наймогутніший на ті часи торговельно-військовий флот. За його допомогою вони взяли під контроль усю середземноморську торгівлю. Фінікійці торгували деревиною, льоном, барвниками та вином.

Досліди

Розглянь зображення. Які були основні заняття фінікійців? Які ремесла були розвинені у Фінікії? Чому? Чим торгували фінікійці?

- 1 Ажурна панель зі слонової кістки сфінкса з людською головою, близько 900—700 рр. до н. е., знайдена на півночі Іраку
- 2 Фінікійське вантажне судно в розрізі
- 3 Морські равлики Мигех, із рідини залоз яких здобували пурпур
- 4 Фінікійські вироби зі скла
- 5 Прикраса
- 6 Фінікійські купці. Сучасний малюнок

2 Як було влаштоване фінікійське суспільство

Поміркуйте

Чим устрій суспільства у Фінікії відрізнявся від устрою Стародавнього Єгипту і Вавилону?

Розквіт фінікійської цивілізації припав на I тис. до н. е. Єдина держава із центральною владою у фінікійців не сформувалася. Кожне місто існувало як незалежна держава, мало власний уряд та у власний спосіб вело справи. Часто, коли торгівля процвітала, представники багатих торгових родин об'єднувалися в раду й управляли містом. Міста Фінікії поступово розвивалися і ставали багатолюдними.

Мешканці різних міст-держав розмовляли однією мовою і поклонялися одним богам. Тож між ними існували економічні, культурні, релігійні зв'язки. Проте міста-держави не завжди ладили між собою, а іноді й воювали. Мешканці різних

міст вважали себе громадянами міста-держави, у якому жили, і не називали себе фінікійцями.

Досліди

Який вигляд мало і як було влаштовано фінікійське місто-держава?

- 1 Краєвид на руїни стародавнього міста-держави Біблосу в Лівані неподалік Середземного моря
- 2 Фінікійське місто. Сучасна історична реконструкція

3 Як виникли фінікійські колонії

Поміркуйте

Як фінікійці використовували колонізовані землі? Чому метрополії було вигідно мати більше колоній?

Жителям Фінікії не вистачало місця для ведення землеробства, а місцеве купецтво прагнуло закріпити за собою основні шляхи морської торгівлі. Тому фінікійці засновували поселення на землях, що розташовувались далеко за межами території Фінікії. Цей процес називають колонізацією.

Колонізація — заселення та господарське освоєння вільних земель у межах власної держави або ж поселення на неосвоєних територіях інших держав.

Досліди

Знайди на карті колонії — поселення фінікійців, засновані за межами Фінікії. Що спільного в географічному розташуванні цих міст? Чому фінікійці обирали таке розташування?

Найдавніші фінікійські колонії виникли у XII ст. до н. е. на Кіпрі та в Північній Африці. У X ст. до н. е. фінікійці освоїли території до Піренейського півострова, пізніше — до Англії та західноафриканського узбережжя. Зупинили фінікійську колонізацію в середині II ст. до н. е. римляни. Фінікійці використовували природні ресурси колоній. Наприклад, на території сучасної Іспанії видобували руду та ловили рибу біля узбережжя. Із часом колонії стали потужними містами.

Карфаген (або Картаген, з фінікійської — нове місто) був заснований наприкінці IX ст. до н. е. Це основна фінікійська колонія, яка стала однією з наймогутніших держав та торговельних центрів Середземномор'я. Населення міста займалося переважно торгівлею, ремесла і землеробство були менше розвинені.

За 300 років Карфаген перетворився на столицю держави, яка підкорила території, де нині знаходяться Туніс й Алжир, а також частину Іспанії та Сардинію. Хоча Карфаген був республікою, час від часу в ньому встановлювалася монархія. Влада в державі належала народним зборам формально, а державою керували найбагатші містяни.

Колонія — поселення людей за межами своєї країни.

Метрополія (від давньогрецького «материнське місто») — місто, жителі якого заснували колонію.

Із середини V ст. до н. е. й до середини II ст. до н. е. Карфаген намагався відвоювати в греків Сицилію, а в 60-ті роки III ст. до н. е. вступив у смертельний для себе двобій із Римом.

Досліди

Розглянь малюнок — реконструкцію міста Карфагена — столиці держави. Які деталі вказують на його могутність?

Карфаген. Реконструкція

Перевір себе

1. Як впливали природно-географічні умови на життя фінікійців?
2. Які були заняття фінікійців?
3. За допомогою карти назви найбільші міста-метрополії та колонії Фінікії.
4. Яка фінікійська колонія стала могутньою державою?
5. Яким був державний устрій міст-держав Фінікії?
6. Які знання і вміння були необхідні фінікійцям для опанування морської справи?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Підготуй повідомлення про фінікійське письмо та знайди його зразки.
2. Знайди інформацію про подорожі фінікійців та підготуй презентацію або повідомлення для однокласників / однокласниць.

§ 12. ЯК ЖИЛИ Й ПРАЦЮВАЛИ МЕШКАНЦІ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Обговоріть у класі

Де розташований Китай? Що ви знаєте про Китай у минулому й тепер? Чи доводилось вам стикатися з людьми, речами чи пам'ятками, пов'язаними із цією країною?

Досліди

Опиши географічне положення і природні умови Китаю, скориставшись інструментом дослідження з параграфа 2.

1 Які особливості географічного положення і природних умов Китаю

Поміркуйте

Порівняйте власні думки з текстом підручника. Визначте чинники, які сприяли життю людей на цих землях, а які ускладнювали його.

Китай — велика за площею країна, розташована на сході континенту Євразія. Його територія була відокремлена від решти світу сухими пустелями на півночі та заході, Тихим океаном на сході та непрохідними горами на півдні. Тому китайська цивілізація розвивалася ізольовано від інших світових цивілізацій.

Зі сходу та півдня Китай омивають Жовте і Східно-Китайське моря. Приблизно 80 % території займають гори й плоскогір'я. Західний Китай — це переважно гірська місцевість з різко

континентальним кліматом. У Східному Китаї, що прорізаний долинами великих рік *Хуанхе* і *Янцзи*, м'який клімат, родючі ґрунти і багата рослинність. Стародавні китайці називали річку: Хуанхе — «жовта вода», а Янцзи — «блакитна» або «довга ріка». Обидві річки були бурхливими, несли багато мулу й піску. У їх долинах китайці вирощували рис, збираючи 2–3 врожаї на рік, просо, ячмінь, пшеницю; розводили овець і велику рогату худобу. Китайці навчилися застосовувати добрива, що значно збільшило врожаї. Згодом земля вздовж Янцзи стала однією з найважливіших і найбагатших земель у Китаї.

Досліди

У чому полягали особливості вирощування рису в минулому і зараз? Чого, на твою думку, це вимагало від селян? Чому емблема сучасної китайської держави має обрамлення з пшеничних і рисових колосків?

- 1 Висівання рису. Старовинне китайське зображення
- 2 Рисові тераси в Стародавньому Китаї. Сучасна реконструкція
- 3 Рисове поле. Сучасна світлина

Стародавній Китай славився ремеслами. Ремісники обробляли камінь і виготовляли з нього ножі, сокири, посуд, наконечники для стріл, статуетки, прикраси. Метал (бронзу) використовували для виготовлення зброї. У країні було багато високоякісної білої глини, тож було розвинуте гончарство. З винаходом гончарного круга посуд виготовляли різної форми й різної висоти — аж до метра.

Китай був батьківщиною шовку, виробництво якого, за легендами, виникло близько V тис. до н. е. Шовкову нитку отримували з коконів гусені шовкопряда, яку годували листям шовковиці. Вивозити із країни шовкопрядів або їх кокони було заборонено під страхом смертної кари.

Досліди

Які характерні риси давньокитайського ремесла? Яке враження на тебе справляють зображені вироби? Чому?

- 1 Кокон тутового (шовковичного) шовкопряда, з якого отримували натуральну шовкову нитку
- 2 Давньокитайська кераміка. II тис. до н. е.
- 3 Давньокитайська кераміка, виготовлена на гончарному крузі. Кінець I тис. до н. е.
- 4 З'єднані дракони. Зразок каменерізного ремесла. I тис. до н. е.

Здавна китайці торгували, обмінюючи одні товари на інші. Перші гроші в Китаї виникли дуже давно: універсальним мірилом були, наприклад, мушлі каури, зерно, шкіра тощо.

2 Як створювалась і розвивалась держава в Стародавньому Китаї

Поміркуйте

Чим відрізнялися правління династій Цинь і Хань? Що в них було спільного?

З II тис. до н. е. в Китаї існували окремі держави, які часом об'єднувалися в єдину державу, а зазвичай існували самостійно, ворогуючи між собою.

У III ст. до н. е. правитель держави Цинь об'єднав під своєю владою розрізнені князівства і створив **імперію**. Він проголосив себе Цинь Шихуанді, що в перекладі означає «перший імператор», і заснував **династію Цинь**.

Його правління відзначилося важливими реформами. Територію держави було поділено на 36 областей на чолі із чиновниками. Піддані мусили користуватися єдиною монетою і мірами ваги, мати єдині закони. Навіть писемність було змінено так, щоб її розуміли в усіх куточках Китаю.

Імперія — велика держава, що складається з багатьох приєднаних територій і народів.

Імператор
Цинь Шихуанді
(260–210 рр. до н. е.)

За наказом Цинь Шихуанді для захисту імперії від кочівників почали зводити Великий китайський мур. Кількасотлітнє будівництво вела 300-тисячна армія із залученням в'язнів, рабів і селян. Будівельники проводили на мурі все своє життя. Багато з них загинуло від виснаження і непосильної праці.

Досліди

Як будували Великий китайський мур? Яке враження він на тебе справляє? Чому існує думка, що цей мур побудовано ціною надзвичайно великої кількості людських жертв?

Великий китайський мур — символ Китаю. Сучасне фото. Довжина стіни близько 6350 км, висота — від 6 до 10 м. Через кожні 2–3 км височать вежі (їх 25 тисяч). По верхів'ю стіни легко могли роз'їхатися дві колісніці

Суворе правління імператора Цинь Шихуанді, високі податки та повинності виснажили населення країни. Тому невдовзі після його смерті спалахнуло велике народне повстання. Його лідером був Лю Бан, який заснував династію Хань і став імператором на ім'я Гао. За його правління було зменшено податки, викуплено з боргового рабства збіднілих селян, у народну власність передано заповідні ліси, парки та водойми, що належали циньським правителям.

Імператор провів реформу армії. Він створив легку рухливу кінноту. Для збільшення її чисельності відкрили нові кінні заводи. У прикордонних районах постали військові поселення, утворивши захисну смугу від нападу зовні.

Було прокладено Великий шовковий шлях — найвідоміший торговельний караванний маршрут давнини, яким товари з Китаю потрапляли до Європи, Близького Сходу, Північної Африки. Каравани

Імператор Гао
(202–195 рр. до н. е.)

верблюдів долали його за один-два роки. Китайці продавали шовк, метали, ремісничі вироби, а в Китай завозили коней, пурпурові тканини, скло, шерстяні та ювелірні вироби. Цим шляхом у Китай потрапили люцерна, квасоля, гранат, виноград, горіх, шафран.

Досліди

На основі тексту й світлин поясни, які зміни відбулися в житті китайців за часів династії Хань.

- 1 Поліхромні керамічні статуї кавалеристів часів династії Хань
- 2 Дозорна башта династії Хань, модель із гробниці
- 3 Великий шовковий шлях. Реконструкція
- 4 Бронзова монета. II ст. до н. е.

3 Як було влаштоване китайське суспільство

Поміркуйте

Чим характеризувалися суспільні відносини в Стародавньому Китаї?

Давні китайці вважали себе кращими за сусідів. Вони називали інші народи «дикуни чотирьох сторін світу». Вважалося, що імператор — «Син Неба» — має божественне походження. Його влада була необмеженою і успадковувалася. Для утримання імператора, його двору, війська і чиновництва з населення стягували податки.

Суспільство поділялось на суспільні групи з певними правами й обов'язками: знать утворювали чиновники і жерці, нижчі верстви — селяни, ремісники, раби. Належність до певної верстви успадковували, а становище їх захищалося релігійними нормами. Більшість селян, працюючи невтомно, залишалася дуже бідною. У їхній власності були лише кури та свині, іноді — воли або мули. Селяни не володіли землею, яку обробляли, та віддавали за користування нею відсоток урожаю як податок. Вони були зобов'язані також виконувати громадські роботи: служити в армії або працювати на будівництві палаців, каналів і міських мурів.

Найгіршим було становище рабів. Ними були бранці або засуджені селяни-боржники. А в роки неврожай глава сім'ї продавав у рабство власних дітей, онуків, іноді себе. Працю рабів використовували в різних галузях господарства, переважно в ремісничому виробництві. Рабів купували та обмінювали. Наприклад, існує запис про обмін п'яти рабів на коня і моток шовку. Рабам ставили тавро на обличчі і стригли наголо.

Досліди

Накресли схему «Суспільний устрій Стародавнього Китаю». Поясни свої міркування.

Перевір себе

1. Якими були особливості природних умов Стародавнього Китаю?
2. Які характерні риси розвитку господарства Стародавнього Китаю?
3. Коли і ким було створено єдину китайську державу?
4. Які реформи запроваджено в період династії Хань?
5. Які реформи провів Цинь Шихуанді? У чому, на твою думку, полягала їх важливість?
6. Що спільного було в суспільному устрої Стародавнього Єгипту, Дворіччя і Китаю? Чому?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Обери одне з висловлювань давньокитайського мудреця Конфуція, з яким ти погоджуєшся, обґрунтуй свої думки. Починай так: «Я погоджуюсь із думкою Конфуція, тому...».

- 1) Не турбуйся про те, що в тебе немає високого чину. Турбуйся про те, чи гідний ти того, щоб мати високий чин. Не турбуйся про те, що тебе не знають. Турбуйся про те, чи гідний ти того, щоб тебе знали.
- 2) Найбільша слава не в тому, щоб ніколи не помилятися, але в тому, щоб уміти піднятися щоразу, коли падаєш.
- 3) Єдина справжня помилка — не виправляти своїх минулих помилок.

§ 13. ЩО ВІДОМО ПРО СТАРОДАВНЮ ІНДІЮ

Обговоріть у класі

Чи завжди, на вашу думку, сприятливі природні умови є запорукою успішного розвитку людських спільнот? Чому?

Досліди

Опиши географічне положення і природні умови Індії, скориставшись картами й інструментом дослідження параграфа 2. Чи були вони сприятливими для розвитку цивілізації? Чому?

- Найдавніші міста Індії
- Держава царя Ашоки
- Східний кордон держави Александра Македонського

1 Якими були природно-географічні умови Стародавньої Індії

Поміркуйте

Порівняйте ваші висновки з текстом нижче. Що було спільного й відмінного в природних умовах Стародавньої Індії і Китаю?

Стародавня Індія розташовувалася в Південній Азії, на півострові **Індостан**. Від решти Азії на півночі та північному заході Індія відокремлена Гімалайськими горами — одними з найвищих гір у світі.

Природа Індії багата й різноманітна. У долині річки **Інд** дощі йдуть рідко, але влітку великі розливи Інду приносять родючий мул. Натомість у місцевості, де тече річка **Ганг**, звичними є рясні дощі, тому земля покрита болотами і *джунглями*¹⁰. У них мешкають тигри, пантери, слони, отруйні змії, величезна кількість різноманітних комах. Також в Індії є степи та пустелі.

Досліди

На основі проведеного аналізу тексту припусти, яким заняттям давньоіндійського населення сприяли природно-географічні умови Індії.

2 Що відомо про найдавнішу цивілізацію Індії

Поміркуйте

Чому індську цивілізацію — третю за часом появи давньосхідну цивілізацію — вважають дуже розвиненою?

Завдяки археологічним розкопкам людству стало відомо про існування в Північно-Західній Індії в III — на початку II тис. до н. е. **Індської** цивілізації. Археологи виявили руїни давніх міст, головним серед яких було Мохенджо-Даро.

Забудова тодішніх великих міст була чітко спланована. Міські будинки мали дворики та цегляні сходи, що вели на верхній поверх або плаский дах. Особливістю було використання каналізації з обпаленої цегли. У місті Хараппі поруч із зерносховищами були майданчики для обмолоту зерна, а біля них — казарми.

¹⁰ Джунглі — густі непрохідні тропічні ліси.

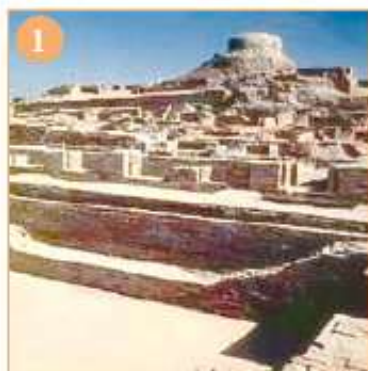
Археологами виявлено понад 500 стародавніх індійських поселень. Їхні мешканці вирощували пшеницю, ячмінь, горох, дині, цукрову тростину, рис, бавовну, утримували багато свійських тварин. Імовірно, індійці першими у світі приручили й використали в господарстві слонів. Вони вперше почали застосовувати і прянощі: перець, імбир, корицю. Це подовжувало термін придатності продуктів і покращувало смак їжі. У господарстві використовували й фініки.

У давніх індійських містах було розвинено гончарство, ткацтво, ковальство, суднобудування. Ремісники вміли добре обробляти метали: мідь, срібло, бронзу, утім не знали заліза. Із золота, срібла, міді чи фаянсу робили прикраси.

Стародавні індійці вели жваву торгівлю. Про це свідчать знайдені археологами гирі та вимірювальні лінійки. Вивозили бавовняні тканини, золото, слонову кістку, цінну деревину, а купували метали, коштовне каміння тощо. Їм було відоме колесо — вони пересувалися на двоколісних візках, запряжених биками, а по воді ходили на веслових чи вітрильних суднах.

Досліди

Ученим небагато відомо про життя стародавніх індійців. Уяви себе істориком і на основі світлин вислови припущення про їхній спосіб життя.

- 1 Руїни Мохенджо-Даро. Сучасне фото
- 2 Візок із подвійною упряжжю — іграшка, знайдена археологами під час розкопок Індської цивілізації
- 3 Статуетка з Мохенджо-Даро, названа археологами «цар-жрець», хоча вченим невідомо про існування царів чи релігії в ті часи

4 Церемоніальна керамічна посудина з Хараппи, 2600–2450 р. до н. е.

5 Печатки із биком-зебу, слоном і носорогом, 2500–1900 р. до н. е. (долина Інду)

Близько 1500 р. до н. е. Індська цивілізація таємничо зникла. Міста занесло піском і пилом, і про них забули на 3,5 тис. років, доки їх не виявили археологи. Ймовірніше, згасання цивілізації відбулося через природні умови: кліматичні зміни чи землетруси, перемену течії річок або виснаження ґрунтів.

3 Як з'явилась Ведійська цивілізація і держава Маур'їв

Поміркуйте

Які зміни відбулися в Індії з приходом арійських племен? Як виникла імперія Маур'їв?

У середині II тис. до н. е. на територію Давньої Індії прийшли племена кочовиків і скотарів — *аріїв*. Кожне плем'я очолював вождь — *раджа*. Корінне населення Індії було поневолене і стало безправним. Себе ж арії вважали благородними людьми.

Поступово арії змішалися (асимілювалися) з місцевим населенням й утворили з ним індійський народ. У VIII ст. до н. е. в Індії з'явилися численні князівства та держави. Цивілізацію II–I тис. до н. е., яка виникла внаслідок цього поєднання, називають **Ведійською** (від назви арійської збірки гімнів та молитов на честь богів — **Веди**.)

У IV–III ст. до н. е. розрізнені індійські князівства було об'єднано в єдину державу Маур'їв, що охоплювала майже всю Індію. За часів правління царя **Ашоки** ця держава досягла найвищого розквіту. Він поділив землі держави на великі області, запровадив єдині податкову та грошову системи, збудував тисячі релігійних споруд. За переказами, Ашока розширив мережу зрошувальних каналів, побудував у містах лікарні, оновив систему доріг. За його наказом вздовж головних доріг будували

Ашока. Індійське зображення

криниці, висаджували дерева та лікарські рослини для перепочинку подорожніх і бідного люду.

Столиця держави вражала мандрівників розкішними палацами і храмами. За свідченнями греків, місто було обнесене мурами та мало 64 воріт і 570 оборонних веж.

Коли правитель під час урочистостей виходив з палацу, його супроводжували жерці, почесна варта і музиканти, а для пишності виводили приручених левів, тигрів, пантер і слонів.

Ашока ввів буддизм як державну релігію. Однак більшість індійців поклонялися власним богам, бо вважали себе представниками своїх племен, а вже потім — підданими царів Маур'я.

Досліди

Що ти можеш розповісти про правління Ашоки на основі світлин?

- 1 Скульптурне зображення Ашоки. I ст. до н. е.
- 2 Статуетка грифона зі столичного палацу
- 3 Руїни царської палацової зали з колонами
- 4 Один зі стовпів Ашоки, що були споруджені за його правління по всій Індії. На більшості з них є буддійські тексти
- 5 Написи царя Ашоки: трапляються на стовпах або в печерах та храмах і стосуються поширення буддизму, релігійних і моральних норм

4 Що таке варни

Поміркуйте

Поясніть на прикладах, що таке варни.

Після приходу аріїв в Індії поступово склався своєрідний устрій суспільства, заснований на розподілі його на особливі суспільні групи — **варни**.

Досліди

Що таке варни і які вони були?

Від народження кожен індієць належав до певної варни, створеної, за легендою, богом Брахмою із частин власного тіла. Людей, які не входили до жодної варни, називали *недоторканні*. Вони були ізгоями (вигнанцями), і до них ставилися з презирством. Їм заборонялося жити в селищах та містах. Вони виконували важкі роботи, прибирали сміття і нечистоти, ховали померлих.

Поділ населення на варни вважали вічним та незмінним. Представники певної варни вели подібний спосіб життя, мали схожі

житла, вживали однакову їжу, носили одяг певного кольору: брахмани — білого (символ святості, чистоти), кшатрії — червоного (символ вогню, енергії), вайш'ї — жовтого (символ землі), а шудри — чорного (символ порочності, нечистоти). Перейти з однієї варни до іншої було неможливо. Шлюби між представниками різних варн забороняли. За один і той самий злочин людям із різних варн призначали різне покарання.

Досліди

Чи полегшував аріям управління Індією описаний поділ суспільства? Чому?

Перевір себе

1. Які цивілізації і коли існували в Стародавній Індії?
2. Розкажи про Індську цивілізацію та її здобутки.
3. Яку політику щодо місцевого населення проводили арії?
4. Чим відзначилася династія Маур'їв?
5. Порівняй спосіб життя індійців і мешканців Дворіччя і Єгипту III тис. до н. е. Чим вони схожі, а чим різняться?
6. Чи є справедливим, на твою думку, поділ людей на варни? Чому люди не чинили опір цьому?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокурсників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Уяви, що ти потрапив / потрапила в долину Інду в одне з міст Стародавньої Індії. Розкажи, що ти там побачив / побачила. Кого відвідав / відвідала? Що тебе здивувало? А що запам'яталося найбільше?

§ 14. ЯКА РОЛЬ ПРАВА І ЗАКОНУ В ЖИТТІ ДЕРЖАВИ Й СУСПІЛЬСТВА В МИНУЛОМУ І ТЕПЕР

Обговоріть у класі

Поясніть поняття «традиція», «ритуал», «звичай», «соціальна норма». Наведіть приклади. Що об'єднує ці поняття? Чому вони виникли і як пов'язані між собою? Чи зазнали, на вашу думку, ці явища змін від давнини дотепер?

Досліди

Чому старійшина не міг розсудити спір так, «як судили предки»? Що змінилось у житті суспільства з первісних часів? Які нові правила / норми були потрібні для справедливого рішення? Як ця історія пов'язана з темою уроку?

Яблуневий сад

На зборах племені шестеро людей звернулись до старійшини. Троє з них були господарями яблуневих садів, а троє інших — кради в них яблука. Але історії в них були різні: перший господар відпустив крадія яблук; другий господар побив крадія; а третій відібрав у крадія все його майно. Ці історії вони повідомили старійшині й запитали його: «Як це? За однаковісіньку провину крадіїв покарано по-різному! Як треба було вчинити? Розсуди нас, як судили наші предки!».

Однак старійшина відповів: «Я не можу. Раніше в нас не було яблуневих садів та їхніх господарів!..».

1 Що називають правом, а що — законом

Поміркуйте

Чому виникають право і закон? Яку роль відіграють право і закон у житті суспільства?

Досліди

Які є значення слова «право»? Склади до кожного значення по 2–3 речення, розпочавши, наприклад, так: «Я маю право...», «Обов'язковим правилом для громадян України є...»

Із давніх часів люди, маючи певні можливості, потреби та інтереси, мусили дотримуватись установлених у суспільстві правил. Вони є різними в різні історичні періоди.

У необмежених монархіях такі правила (норми) захищають інтереси царів і знаті. У демократичних державах вони ґрунтуються на правах людини й захищають громадян. Демократичними державами є, зокрема, Україна, США, Велика Британія.

Правила поведінки людей (соціальні норми), що виникли за первісності, були простими й однаковими для всіх: визначали, що слід робити, чого варто уникати, а що заборонено. Так з'явилися *звичаї* — правила, що передавали від покоління до покоління. Серед них важливими були *релігійні обряди і ритуали*, пов'язані, наприклад, із народженням дитини, укладанням шлюбу чи збиранням урожаю. У давні часи виникли й *моральні*

норми — поняття про те, як вчиняти добре, а як — погано, вони допомагали людям розрізняти добро і зло, гідну й негідну поведінку та оцінювати вчинки людини із цього погляду.

Що складнішим за суспільними відносинами й устроєм ставало суспільство, то більше правил воно потребувало. Звичай, традицій, моральних і релігійних норм уже було недостатньо. Так з'явилися *правові норми (право)*. Їх ухвалення пов'язують із виникненням держави.

Держава закріплювала правові норми в *законах* і вимагала їх дотримання всіма людьми і спільнотами на своїй території. Тих, хто не дотримувався законів, карали за допомогою суду, стражників і війська.

Тож **право** — це правила, обов'язкові для всіх людей, хто перебуває під владою певної держави (громадян), а **закон** — форма їх закріплення (зазвичай письмова).

Нині ми живемо у світі, де людині забезпечено багато прав як можливостей. Утім, щоб світ був безпечним, а життя і діяльність комфортними, люди мають дотримуватися визначених правил.

Право — це узгоджена сукупність правових норм.

Закон — письмовий документ, який містить правові норми (тому його ще називають нормативно-правовим актом) — загальні й обов'язкові правила поведінки всіх людей, спільнот і органів у цій державі.

Досліди

Що таке «право»? А що таке «закон»? Проілюструй кожне із цих понять прикладами. Чи поєднані між собою ці поняття? Як вони пов'язані з виникненням й існуванням держави? Чи існував у давніх державах принцип рівності всіх людей перед законом, визнаний сучасними демократичними державами?

2

Як виникли право і закон у державах Стародавнього Сходу

Поміркуйте

Як були врегульовані суспільні відносини здавна?

Коли в давні часи постала держава й виникла державна влада, то з'явилися і перші в історії закони. Вважають, що це сталося в III тисячолітті до н. е. в Стародавньому Єгипті.

У різних державах Стародавнього Сходу в законах було зібрано різні правові норми — від тих, які регулювали сімейні відносини, до тих, які визначали покарання за злочини. Деякі норми були досить жорстокими і були спрямовані на те, щоб залякати ймовірних правопорушників різноманітними видами смертної кари і страждань та захистити тих, хто мав владу і багатство. Рівень розвитку суспільства та суспільних відносин породжували й відповідні правила співіснування людей і спільнот в конкретній державі.

Досліди

Між II ст. до н. е. та II ст. н. е. в Стародавній Індії було створено збірку законів, відому під назвою «Закони Ману». Проаналізуй за запитаннями наведені статті законів Ману:

- Яких сфер життя вони стосуються?
- Які з них здаються тобі жорстокими?
- Які з них ти вважаєш справедливими, а які — ні? Чому?

Із законів Ману

...

— Дружина, син і раб — троє вважаються такими, що не мають власності; чиї вони, того й майно, яке вони набувають...

— Нехай старший (брат) охороняє молодших братів, як батько, а ті поведуться до старшого брата, як сини...

— Нехай справедливий цар не велить стратити злодія, (якщо в нього) не (знайдено) краденого; спійманого з краденим (і) з (злодійським) інструментом нехай велить страчувати не вагаючись...

— При першій крадіжці треба покарати — відрізати у злодія два пальці, при другій — руку і ногу, при третій він заслуговує на страту.

— Для брахмана призначається гоління (голови) замість смертної кари: для інших варн смертна кара може застосовуватися.

3 Чому закони Хаммурапі є цінною пам'яткою Стародавнього світу

Поміркуйте

Інтереси яких суспільних груп Вавилону захищали закони Хаммурапі? Доведіть.

Найвідомішою писемною пам'яткою Стародавнього Сходу вважають закони вавилонського царя *Хаммурапі* 1775 року до н. е. На початку XX ст. текст законів виявили французькі археологи під час розкопок на території сучасного Іраку.

Текст законів розміщено на чорній базальтовій стелі заввишки 2,5 метри. У верхній частині стели зображено Хаммурапі перед богом Сонця Шамашем — покровителем суду, який і передає йому закони. 282 статті законів згруповано за змістом, і вони регулюють: проведення судів; правила користування царською землею; ведення торгівлі; шлюбні й сімейні відносини, договори й спадкування; визначення злочинів і покарання; найм робітників та оплату праці; купівлю-продаж рабів.

Досліди

1. Чому Закони було викарбовано на кам'яній стелі? Навіщо було зроблено малюнок у верхній частині стели? Чому, на твою думку, стелу розміщували на центральній площі міста, де відбувався суд?

2. Проаналізуй фрагменти законів і визнач, що можна дізнатися із них про життя в Стародавньому Вавилоні.

Із законів Хаммурапі

Якщо людина найме корабельника і судно, завантажить його хлібом, вовною, олією, фініками чи яким іншим вантажем, а цей корабельник ... потопить судно чи пошкодить те, що міститься на ньому, то корабельник повинен відшкодувати судно, ... і все, що він пошкодив на ньому.

Якщо людина намагатиметься укріпити греблю свого поля, і, внаслідок того, що гребля не була укріплена, станеться прорив, а водою буде затоплено землю общини, то людина, в греблі якої відбувся прорив, повинна відшкодувати хліб, який вона знищила.

Якщо злодій вкраде чуже майно, раба або рабиню чи худобу, його треба вбити. Того, хто візьме крадене, треба вбити.

Якщо будівельник погано збудує будинок, він завалиться і когось уб'є, то за це треба вбити будівельника.

Якщо хтось сховає раба, який утік від господаря, того треба вбити.

Якщо чоловік виб'є іншому око чи зламає руку, то йому треба зробити те саме.

Якщо раб ударить вільну людину, то за це йому треба відрізати вухо.

Якщо син ударить батька, йому треба відрубати руку.

Якщо хтось ударить по щоці людину, рівну собі, то мусить заплатити штраф.

Перевір себе

1. Які є соціальні норми?
2. Що таке право, а що — закон?
3. Як були врегульовані суспільні відносини в країнах Стародавнього Сходу?
4. Як називається пам'ятка писаних законів Стародавнього Вавилону?
5. Чим право відрізняється від звичаїв?
6. Хто ухвалював закони в давніх державах? А як приймають закони в сучасних демократичних державах?
7. Яке значення мають право і закони в житті суспільства нині?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Склади невеликий текст на тему «Право і закон у житті суспільства».
2. Чи погоджуєшся ти, що право і закон — такі самі винаходи людського розуму, як колесо, хліб чи швейна голка? Виклади свої міркування в невеликому творі-роздумі (до 10 речень).

§ 15. ЯКІ БУЛИ МІФІЧНІ УЯВЛЕННЯ ТА РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ НАРОДІВ ДАВНЬОГО СХОДУ

Обговоріть у класі

Пригадайте, що таке міфи. А що таке релігійні вірування? Чому вони, на вашу думку, виникали? Що в них спільного, а що — відмінного?

Досліди

Обери з переліку слова, якими можна охарактеризувати, відповідно, міфи та релігійні вірування. Чому міфи та релігію пов'язують із духовним світом людини?

Бог, переказ, Біблія, жерці, сказання, храм, ритуал, Веди, буддизм, священники.

1 Про що оповідають міфи давніх народів

Поміркуйте

Про що складали міфи люди Давнього Сходу? Що можна дізнатися з міфів про життя людей?

Міфи виникли в ті часи, коли люди небагато знали про навколишній світ і почувалися беззахисними перед силами природи. У міфах зустрічаємо фантастичних істот і героїв, дива і чудовиськ, богів і демонів тощо. Цікаво, що певні теми в міфах різних народів світу повторюються, наприклад світоустрій, розуміння добра і зла, шановані тварини, походження Сонця, Місяця і зір, людини.

Досліди

Що, на твою думку, хотіли пояснити люди за допомогою міфів? Які відомості про їхнє життя можна знайти у міфах?

1) Вавилонські оповіді про все-світній потоп розповідають, що затопити землю вирішили боги, які були невдоволені своїм власним творінням. Катастрофа тривала тиждень, і врятувався після неї лише Зіусудра, попереджений жерцем одного з богів.

Він пережив потоп на своєму кораблі, а, зійшовши з нього, вклонився богам і приніс їм жертву, щоб вони дозволили йому продовжити життя на землі.

2) Єгипетський міф про створення світу розповідав, що спочатку серед первісних вод безмежного океану з'явився пагорб посеред неозорих вод. І от якось на цьому пагорбі розкрилась дивовижна квітка лотоса¹¹. Коли вона розтулила свої пелюстки, виявилось, що там було сховане мале дитя, якому судилося стати богом Сонця на ім'я Ра. Від дитини і справді йшло таке сліпуче сяйво, що Всесвіт, який досі перебував у пітьмі, враз освітився й ожив.

3) У давньоіндійському міфі про створення людини йдеться про те, що, коли в матері богів Адіті народився восьмий син, вона назвала його Вівасват. Він не був схожий на інших богів, адже в нього не було ні рук, ні ніг, він був гладким з усіх боків, а його зріст дорівнював його товщині. Старші брати вирішили переробити його, відсікли все зайве, і так виник прабатько людей. Він став богом Сонця, і як бог Сонця він зветься Сур'я. Старші діти Вівасвата народилися смертними, від них і пішли всі люди.

Давньоіндійська ілюстрація до міфу

2 Чому люди Давнього Сходу поклонялися багатьом богам

Поміркуйте

Чому в людей Давнього Сходу існували уявлення про кількох / багатьох богів і вони їм поклонялися?

Релігії Давнього Сходу виникли, на думку вчених, у IV тисячолітті до н. е. в землеробських поселеннях на берегах великих річок Нілу, Тигру та Євфрату. Вони передбачали *багатобожжя* — поклоніння багатьом богам. Кожний бог на території країн Давнього Сходу уособлював певне явище, властиве природі, суспільству чи людині.

¹¹ **Лотос** — водяна трав'яниста рослина, що має великі дуже гарні квітки, у Єгипті її вважають священною.

У давніх єгиптян було майже 700 богів. Верховними божествами Давнього Єгипту були бог Сонця Ра і бог-творець Пта (він створив світ богів і людей своїм божественним словом). З-поміж найвідоміших богів — Осіріс, він помирав і воскресав, символізуючи періоди розлиття Нілу. Єгиптяни вірили, що долею людей розпоряджались боги. Наприкінці життя людину чекав перехід у загробне царство, утім спочатку вона поставала перед Страшним судом, де боги тримали в руках сувій із записом її добрих і злих вчинків і вирішували її подальшу долю.

Досліди

Розглянь малюнок єгипетських богів. Які з них тобі відомі? Що уособлювали, на твою думку, ці божества?

Мешканці Дворіччя уявляли на небі місто-державу з радою богів, де найголовнішим був Елліль — бог землі й повітря. До наймогутніших богів належали: Шамаш — усезнаючий бог Сонця, охоронець справедливості; Енкі — бог води; богиня Іштар — богиня кохання, чвар та земної родючості; громовик Адду, що накликав грозові хмари та дощ; бог чуми та хвороб Ерра.

Досліди

Як уявляли богів мешканці Месопотамії? Якими рисами їх наділяли? Чому, на твою думку, релігійні уявлення різних цивілізацій Стародавнього Сходу були подібні?

Боги Енкі, Шамаш, Іштар. Давній рельєф

3 Як виникло єдинобожжя

Поміркуйте

У чому полягали основні положення іудейського віровчення?

З розвитком суспільства міфи змінила релігія — спочатку як багатобожжя, а потім як віра в єдиного бога.

На степних територіях між Єгиптом і Вавилоном у XIII ст. до н. е. розселилися племена стародавніх євреїв, які раніше за інші народи перейшли до єдинобожжя. Їхньою релігією

був іудаїзм, головний догмат¹² якого — це віра в єдиного бога Ягве — творця і правителя Всесвіту, у безсмертя Душі та існування загробного царства.

Це віровчення вимагало чіткого дотримання вимог і настанов Ягве, викладених у священних книгах. Найпоширеніший обряд іудеїв — молитва, яка, згідно з віровченням, досягає небес і впливає на долю людини. Важливим в іудаїзмі є вчення про месію-спасителя, який прийде, щоб здійснити праведний суд, воздати людям за їхніми заслугами.

Відомості про походження і далеке минуле єврейського народу передавали із покоління в покоління. Згодом вони були записані й увійшли у **Біблію** (з грецької — «книга») — збірку давніх текстів, які в іудаїзмі і християнстві визнають як Святе Письмо. Найдавнішу її частину називають Старий Завіт, а другу, де йдеться про життя Ісуса Христа, — Новий Завіт, або Євангеліє.

Старий Завіт містить перекази стародавніх євреїв, роздуми мудреців, давні закони та звичаї. У ньому розповідається про історію народів Стародавнього світу, зокрема, Вавилону, Ассирії і навіть Риму. Дані археологічних розкопок свідчать, що багато описаних у Старому Завіті подій дійсно відбулися. Археологічні знахідки в нижній течії Тигру та Євфрату свідчать про повінь-катастрофу, що могла породити перекази про Всесвітній потоп. А деякі держави, згадувані в Старому Завіті — Хетська, невеликі царства Палестини, Ассирія, до археологічних розкопок XIX–XX ст. були відомі лише з тексту Біблії.

Єдинобожжя — монотеїзм
(з грецької «один бог») — віра
в єдиного бога, Творця всього
сущого.

¹² Положення релігійного віровчення, що визнається за незаперечну, вічну, незмінну, «богом дану» істину.

Тож Біблія є одним з найдавніших і найцінніших історичних джерел. Проте текст Старого Завіту містить чимало суперечностей. Тому вчені критично ставляться до інформації в Біблії як історичної.

Досліди

Прочитай уривок зі Старого Завіту («Повчань Соломона») і назви чесноти, які цінували, та вади, які засуджували в єврейському суспільстві в давнину. Порівняй, як до цих рис людини ставляться тепер.

Якщо хто відплачує злом за добро, не відступить лихо з його дому. Лінощі сон накидають, і лінива душа голодує. Серце своє зверни до навчання, а вуха свої — до розумних речей. Хто яму іншому копає, сам у неї впаде. Хто сміється з убогого, той ображає свого Творця. Хто радіє із чужого нещастя, той буде покараний Творцем.

4 Які основні риси буддизму як світової релігії

Поміркуйте

Що проповідував Будда?

У VI ст. до н. е. в Індії виник буддизм — віра в єдиного бога Будду. Його засновником вважають царевича Гаутаму, сина правителя держави. За легендою, царевич від народження жив у розкоші палацу свого батька за високою стіною. Він гадки не мав, що існують зло й печаль. Але, подорожуючи, він побачив хворих, жебраків, і дізнався, що світ не такий прекрасний, як йому здавалося. Вражений побаченим, царевич вирішив стати пустельником. Він ходив пішки від села до села, жив із милостині, спостерігав і багато міркував. Одного разу він дійшов мудрості і пізнав велику істину спасіння. Тоді його назвали **Будда**, що означає *Просвітлений, Мудрець*.

Будда вчив, що будь-яке життя супроводжують страждання. Їх причина — бажання людей: жадоба влади, багатства, слави, щастя. Якщо людина хоче звільнитися від страждань і пізнати вічність, вона мусить відмовитись від жадань, вести праведне життя і виконувати правила. Серед них такі: не шкодити живим створінням; не красти; добувати хліб насущний чесною працею; говорити виключно правду; цуратися заздрощів, лесть, пліток; не пити хмільного й не задивлятися на жінок.

Лише так людина врятується й не буде знов і знов народжуватись на землі.

Учнем і послідовником Будди міг стати кожен — багатий і бідний, цар і раб, брахман або недоторканий. Учення Будди поширилося Індією, а потім і всім азійським світом, Європою та Америкою. Буддизм нині — це **світова релігія**.

Світова релігія є відкритою для людей, незалежно від їх національності або громадянства. Вона має значну кількість вірян і послідовників у різних частинах світу.

Досліди

Як зображували Будду індійці? Чому?

Порівняй культові споруди індійців із давньоєгипетськими храмами. Чим, на твою думку, можна пояснити відмінності між спорудами?

- 1 20-метрова статуя Будди в Бодхгає (місце, де він просвітлився)
- 2 Ступа в м. Санчі
- 3 Внутрішній вигляд печерного храму

Перевір себе

1. Що таке міфи?
2. Що називають багатобожжям?
3. Коли і де виникли іудаїзм та буддизм?
4. Чому Біблію можна вважати історичним джерелом?
5. Чи погоджуєшся ти з поширеною думкою, що міфи — це сплетіння вигадки й дійсності? Чому?
6. З якими природними чи суспільними явищами ототожнювали боже-ства в країнах Давнього Сходу?
7. Чому буддизм та іудаїзм називають світовими релігіями?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpoi>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Чи присутня міфологія в нашому житті? Свою думку обґрунтуй.
2. Що можна дізнатися з Біблії про давні народи?

Як у країнах Стародавнього Сходу розвивались писемність, освіта та наукові знання, ти дізнаєшся на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання практичного заняття
в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 16. ЯК РОЗВИВАЛИСЬ АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВО В КРАЇНАХ ДАВНЬОГО СХОДУ

Обговоріть у класі

Уявіть, що ви опинилися в одному з міст Давнього Сходу. Які споруди, скульптури, інші культурні пам'ятки ви могли б побачити?

Досліди

Поясни на прикладах, чим відрізняються матеріальні і духовні цінності людства. Спираючись на визначення, поясни вислів «Культура — це те, що лишається, коли все інше забуто».

Склади перелік запитань, які б ти поставив / поставила дослідникам культури цивілізацій Давнього Сходу.

Культура (з латини — «догляд, освіта, розвиток») — це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

1 Що відомо про архітектурні пам'ятки країн Стародавнього Сходу

Поміркуйте

Що спільного і що відмінного було в архітектурі різних країн Стародавнього Сходу?

До початку археологічних досліджень середини XIX ст. людству мало що було відомо про архітектуру Давнього Дворіччя. Адже пам'ятників стародавньої архітектури Дворіччя збереглося вкрай мало.

Міста-держави, які постали в родючих долинах Тигру і Євфрату, були справжніми фортецями. Наприклад, місто Вавилон оточували чотири кільця оборонних стін. Одним із найбільш вражаючих місць був проспект, який вів у місто. Його стіни прикрашали величезні крокуючі цегляні тварини, розміщені обабіч. Проспект проходив під витонченими воротами Іштар — богині кохання і війни — у місто, обнесене стіною з драконами та биками на честь бога Мардука.

Архітектура (з грецької — «будівництво») — мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будівель.

Реконструкція воріт Іштар — північного входу до Вавилону. Прикрашають ворота бики і дракони — символи бога Мардука — та барельєфи із зображенням воїнів

Зикурати — храми у Вавилоні — будували на великих штучних насипах не лише для захисту від повені, а й для того, щоб вони були видимими з усіх боків та нагадували про зв'язок Неба і Землі. Більшість храмів мали вигляд багатоступінчастої п'яти- чи семиповерхової башти. Донині збереглися рештки цих грандіозних споруд.

Визначними пам'ятками Давньої Індії є куполоподібні споруди (ступи), де зберігалися буддійські святині (фрагменти тіла Будди та його послідовників), та печерні храми.

А от у Єгипті збереглося багато давніх храмів. Найбільш відомими є величні храми Амона-Ра в Карнаці і Луксорі. Від Луксора до Карнака було прокладено знамениту алею сфінксів завдовжки 2 км. Головна пам'ятка давньоєгипетської архітектури — піраміди. Їх уціліло 180. Найдавніша — ступінчаста піраміда Джосера, споруджена геніальним архітектором, лікарем і мудрецем Імхотепом. А найвищими є піраміди фараонів Хеопса, Хефрена і Мікеріна, зведені майже 5 тисяч років тому. Цікаво, що розташування пірамід збігається із розташуванням зірок на небі.

У Стародавньому Китаї вже в IV–I тис. до н. е. будували дерев'яні каркасні й глинобитні будинки. Спочатку зводили дерев'яний каркас та закріплювали його в землі, накладаючи утрамбовану землю навколо опор, від чого будівлі були надміцними та безпечними. Їх прикрашали статуями людей, скульптурами крилатих звірів тощо. Споруджували великі палаци, мости, гробниці, брами. Поступово склалися традиції розбудови міст за чітким планом. Із III ст. до н. е. в Стародавньому Китаї споруджували великі палаци, мости, гробниці, брами. А от найбільш грандіозною архітектурною спорудою Стародавнього Китаю, що вражає і нині, є Великий китайський мур (IV–III ст. до н. е.).

Досліди

Установи відповідність між світлинами архітектурних пам'яток та назвами країн Стародавнього Сходу, де вони створені: А Вавилон; Б Індія; В Єгипет; Г Китай. Назви особливості архітектури кожної країни.

- 1 Ступа Лотоса, побудована в Лумбіні (сучасний Непал) — місці народження Будди
- 2 Стародавня фаянсова модель двох житлових веж часів династії Хань
- 3 Ворота богині Іштар. Реконструкція
- 4 Храм бога Амона-Ра в м. Луксорі (колишнє м. Фіви)

2 Що, де і як зображували люди Давнього Сходу

Поміркуйте

Кого зображували стародавні скульптори? Які зображувальні засоби вони використовували?

Вавилонські скульптори найчастіше зображували легендарних героїв, які борються із чудовиськами. Поширеним було також зображення людини-бика. Адже в ті часи ця казкова істота з головою й тулубом людини, бичачими ногами й хвостом шанувалася скотарями як захисник отар від хвороб і нападу хижаків.

Художники Стародавнього Єгипту зображували людей незвично — їхні голови та кінцівки в профіль, а тулуби й очі — в анфас. Однак пропорції фігури було дотримано. Цікаво, що соціальна нерівність відображалася різницею в масштабах зображуваних фігур.

Найвідомішою давньоєгипетською скульптурою є великий сфінкс заввишки 20 м і завдовжки 57 м, висічений зі скелі. Вважають, що ця істота з тілом лева й головою людини, яка охороняла світ мертвих, має портретну схожість з фараоном Хаффа.

Із часом давньоєгипетські зображення стали «живими» й динамічними. Прекрасними зразками цього є, наприклад, скульптурні портрети фараона Ехнатона, його дружини Нефертіті та їхньої родини. А неперевершеним витвором мистецтва вважають посмертну золоту маску фараона Тутанхамона.

У Стародавній Індії було багато рельєфних і скульптурних зображень Будди. Ними прикрашали монументальні святині, присвячені цій релігії. Скульптури, де Будда сидить у позі споглядання з підігнутими під себе ногами, символізують досягнення «просвітління».

Одним зі значних досягнень давньокитайського мистецтва є живопис на сувої. Основними жанрами його були історичний та побутовий портрети, краєвиди, птахи й квіти. У китайській картині кожен предмет символічний, наприклад: сосна — символ довголіття, бамбук — стійкості і щастя, лелека — самотності і святості.

Досліди

Розглянь світлини. Що в них спільного, а що — відмінного? Чому ці скульптури вважають шедеврами культури Давнього Сходу?

- 1 Маска богині Інанні (частково пошкоджена), Дворіччя, бл. 3000 р. до н. е. Багдад (Ірак)
- 2 Бюст Нефертіті — єгипетської цариці, дружини фараона Ехнатона (бл. 1350 р. до н. е. Новий музей Берліна (Німеччина)

3 Які дива світу захоплюють людей нині

Поміркуйте

Що таке дива світу? З якою метою складали їх переліки? Які чудеса світу вам відомі?

Здавна люди збирають у списки чудеса світу. Імовірно, найперший такий перелік ще в V ст. до н. е. склав Геродот. Приблизно в III ст. до н. е. було укладено список із семи давніх чудес світу.

У 2001 році швейцарець Бернард Вебер і громадська організація New Open World Corporation створили унікальний проєкт «7 нових чудес світу». Вони прагнули зафіксувати найбільші творіння людства за всю історію його існування, щоб зберегти культурну спадщину для майбутніх поколінь. В опитуванні за проєктом взяли участь майже 100 млн людей зі всього світу. У переліку чудес є й дива Стародавнього Сходу.

Досліди

На основі світлин та інформації таблиці визнач, чому певна історична пам'ятка дивує людей і нині. Свої міркування запиши в зошиті.

Пам'ятка (об'єкт)	Відомості
	Велика піраміда Гізи (Єгипет) — найдавніше із семи див Стародавнього Світу й останнє серед тих, що існують нині. Побудована близько середини III тис. до н. е. як гробниця фараона Хеопса. Висота піраміди зараз становить 138 м. Входить до списку «7 нових чудес світу»
	Великий китайський мур — найбільша оборонна споруда в історії людства. Загальна довжина стіни з урахуванням всіх вигинів становить 6000 км, а з урахуванням відгалужень — 8850 км. Грандіозне будівництво почалося в 210 р. до н. е., закінчилося лише в середині XVII ст. Середня висота стіни — майже 8 м, тут вільно могли пересуватися 5 піших воїнів або 2 вершники. Входить до списку «7 нових чудес світу»
	Висячі сади Семіраміді — одне з давніх семи чудес світу. За стародавніми джерелами, розташовувались у Вавилоні. Їх назву пов'язують із легендарною царицею Семірамідією, для якої вони були збудовані. Їх було зруйновано внаслідок землетрусу після I ст. до н. е. Єдине з давніх чудес світу, точне місцезнаходження якого досі невідоме

Пам'ятка (об'єкт)	Відомості
Вавилонська вежа. Художник Пітер Брейгель (старший), 1563 р.	Вавилонська вежа — зикурат на честь бога Мардука, зведений на правому березі р. Євфрат. Ступінчаста вежа мала сім різнокольорових щаблів, кожний із яких було присвячено певній планеті. Була релігійним храмом, обсерваторією, меморіалом. Точний час спорудження невідомий. Про вежу відомо з археологічних розкопок, опису та давніх зображень. Не входить до списку 7 чудес світу. Однак стала основою дуже відомого біблійного сюжету
	Теракотове¹³ військо — одна з яскравих пам'яток Китаю. Її було випадково виявлено в 1974 р. китайськими селянами під час викопування колодязя. Після багаторічних розкопок з'ясувалося, що армія складалася із 7000–9000 глиняних бійців у бойових обладунках, коней та гармат, виліплених у повний зріст із обпаленої глини та розфарбованих. Армія оберігала гробницю імператора Цинь Шихуанді. Усі бійці мають особливі й неповторні риси обличчя, стрижку, жести. Зброя більшості бійців була справжньою і через 2200 років збереглася у відмінному стані

Перевір себе

1. Які архітектурні споруди країн Давнього Сходу збереглися до нашого часу?
2. Які основні матеріали використовувалися для будівництва в містах Давнього Сходу?
3. Кого і що зображували митці країн Давнього Сходу?
4. Добери до кожної світлини відповідний підпис із пропонуваного переліку.

¹³ **Теракота** (від італ. terra — земля, глина і cotta — обпалена) — керамічні неглазуровані вироби.

А Велика ступа в Санчі. Індія
Б Піраміди Гізи. Єгипет

В Велика пагода диких гусей
Даянта. Китай
Г Зикурат в Урі (Дворіччя). Рекон-
струкція

5. Які спільні риси архітектури країн Давнього Сходу?
6. Обери одну з країн Давнього Сходу та сформулюй висновок, відповівши на запитання: у чому полягає своєрідність архітектури та мистецтва цієї країни?
7. Як ти поясниш вислів «Культура — це те, що лишається, коли все інше забуто»?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Як пов'язаний розвиток архітектури і мистецтва країн Давнього Сходу з розвитком тодішнього суспільства?
2. Придумай мотив декоративно-графічної композиції на тему культури Давнього Сходу для оздоблення закладки для книги, календаря чи обкладинки зошита.

Узагальнюємо і практикуємо

Долучайся до навчального проекту «Погляньмо на це уважніше», який не лише допоможе тобі пригадати матеріали розділу, а й дасть змогу набути нових умінь і попрацювати з друзями над цікавими ідеями.

Перейди за посиланням https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt або відкрий файл, завантажений раніше.

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

РОЗДІЛ 3. АНТИЧНА ГРЕЦЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ СУСІДИ

§ 17. ЯКИМИ БУЛИ ПРИРОДА Й НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Обговоріть у класі

Що таке цивілізація? Де виникли перші цивілізації? Які природні умови цьому сприяли? Що вам відомо про цивілізацію Давньої Греції? Які пам'ятки ви можете назвати?

Досліди

Де розташована Греція та які її природні умови? Покажи й назви три різні її частини, моря, які її омивають, великі острови. Припусти, з яким із давніх народів греки мали багато спільного й чому.

1 Які особливості природних умов Балканського півострова

Поміркуйте

Які природні умови Греції сприяли розвитку цивілізації, а які його ускладнювали?

Землі **Греції** лежать на півдні **Балканського півострова**. Західне і південне узбережжя скелясті та майже не мають зручних бухт для гаваней. А на східному узбережжі є численні затоки та зручні бухти. З півночі Греція оточена хребтами Балканських гір. На одній із найвищих гір — **Олімпі**, за переказами греків, мешкали боги.

Клімат у Греції теплий. Під час короткої зими йдуть дощі, морозів майже не буває. Влітку спекотно, тож значна частина Греції страждає від посухи, і майже всі річки (а вони неповноводні) пересихають.

Досліди

Яку інформацію про природні умови Греції ти можеш отримати зі світлин? Які світлини ти б додав / додала для більш детальної характеристики природних умов Греції?

1 Узбережжя Греції

2 Гора Олімпі

3 Гірські річки

4 Круті пагорби, що покривають більшу частину Греції

2 Які були заняття давніх греків

Поміркуйте

Як природні умови впливали на заняття населення Стародавньої Греції?

Як вважають дослідники, уже в IV–III тис. до н. е. Балканський півострів був заселений. Давнє населення Греції називало свою батьківщину **Елладаю**, а себе — **еллінами**.

Придатних для землеробства земель у Греції мало. Водночас Давня Греція славилася виноградниками та маслиновими гаями. З винограду греки виготовляли вино, а оливи (плоди маслинових дерев) маринували, солили, виробляли з них олію для їжі, догляду за тілом та освітлення. Вони обмінювали вино й олію на зерно в інших народів. На схилах гір мешканці займалися скотарством — вони розводили кіз, овець та свиней. У Греції займалися виловом риби, мідій, восьминогів, устриць, креветок.

Наявні в передгір'ях поклади заліза та міді сприяли розвитку ремесел, зокрема металургії і ковальства. З високоякісної червоної та сірої глини греки виготовляли посуд і черепицю. Мармур використовували для спорудження храмів і громадських споруд. Із золота й срібла виготовляли прикраси.

Греки були вправними мореплавцями та рибалками. На невеликих човнах вони вирушали в дорогу на світанку й щовечора витягали судна на берег одного з островів. Пізніше греки оснастили човни щоглами з вітрилами, уздовж бортів яких розташовувалися 50 гребців, а на кормі — кормчий (рульовий), який керував кораблем за допомогою великого весла.

Досліди

На основі тексту та світлин визнач особливості розвитку господарства Стародавньої Греції.

Сільськогосподарська праця в Стародавній Греції

Збирання оливок

Грецькі сільськогосподарські знаряддя

Грецька кераміка.
Середина II тисячоліття до н.е.

Моряки на торгових кораблях

Виготовлення теслею стола

Майстерня з виробництва вовни

3

Які цивілізації називають палацовими

Поміркуйте

Які були особливості розвитку перших грецьких цивілізацій?

Найдавніша цивілізація в Європі виникла на острові Крит на межі IV–III тис. до н. е. За ім'ям царя Міноса її назвали **Мінойською**. Основні її пам'ятки — **палаці** — резиденції

правителів і місця релігійних церемоній. До прикладу, у місті Кносс британський археолог Артур Еванс розкопав палац, у якому було понад 300 приміщень. Стверджують, що тут відбувалися коронації царів, освячення жерців, принесення жертв божествам, двобої з биками. Подібні споруди знайдено і в інших місцях острова.

Досліди

Які висновки про життя давніх мешканців Криту можна зробити на основі світлин?

1 Реконструкція Кносського палацу

2 Руїни Кносського палацу

3 Тронний зал Кносського палацу

4 Фреска «Ігри з биком»

Інша палацова цивілізація була заснована в III тис. до н. е. на Балканському півострові із центром у місті **Мікени**. Палади мікенських царів були могутніми фортецями. Так, високі та міцні стіни палацу в Тірінфі складено з величезних блоків вапняку масою до 12 тонн, які, за переказами, звели однокі велетні-циклопи. У XV ст. до н. е. Мікени перетворились на політичний, економічний і культурний центр Еллади.

Згодом мікенці почали освоювати території Середземномор'я та Малої Азії і вели численні війни.

Досліди

Чим пам'ятки Мікенської цивілізації відрізняються від пам'яток Криту?

- 1 Залишки палацу в Мікенах
- 2 Лев'яча брама — головні ворота в Мікенах, за якими розташовувалися царський палац і житло містян
- 3 Мікенська агора (базарна площа, місце для народних зборів у давньогрецьких містах-держав)
- 4 Мікенська ваза з вояками. XII ст. до н. е.

Перевір себе

1. Опиши географічне положення і природні умови Давньої Греції.
2. Якими були основні заняття давніх греків?
3. Які палацові цивілізації тобі відомі? Чому вони так називаються?
4. Порівняй природні умови Стародавнього Єгипту та Греції, скориставшись опорними словами: а) море; б) гори; в) ґрунти; г) річки.
5. Як природні умови впливали на заняття давніх греків?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Сформулюй кілька положень щодо досягнень палацових цивілізацій.

Що можна дізнатися про давньогрецьке суспільство XI–IX ст. до н. е., ти досліджуватимеш на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/Di5_6_Zoshyt
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання практичного заняття
 в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 18. ЯК РОЗВИВАЛАСЯ ГРЕЦІЯ У VIII–VI СТ. ДО Н. Е.

Обговоріть у класі

Назвіть основні риси грецького суспільства за гомерівських часів.

Досліди

У VIII ст. до н. е. в Греції став розвиватися новий тип поселень. Це місто-держава — поліс. Визнач, із яких частин складалося таке поселення. Чим воно, на твою думку, відрізнялося від міст Стародавнього Сходу?

Грецький поліс. Сучасний малюнок

1 Які зміни відбулись у господарському й культурному житті громадян грецьких полісів

Поміркуйте

Випишіть з тексту нові слова та поясніть їх зміст. Коротко перекажіть текст, спираючись на ці слова.

У VIII ст. до н. е. на місці давніх поселень виникли нові міста, де центром була торгова площа — *агора*. Навколо неї зводили численні громадські споруди, храми, жертовники. У деяких містах їх розташовували на укріпленому пагорбі — *акрополі*.

Греки будували міста здебільшого поблизу узбережжя й зручних гаваней. Неподалік від гавані жили моряки та купці, які торгували заморськими товарами. Із часом навколо міст розбудували оборонні кам'яні стіни. Будинки були кам'яні з черепичними дахами.

Поліс — територіальна община, що складалася з повноправних громадян-землевласників, мала свою територію, закони, органи управління.

Так виникали самостійні общини — **поліси**. До них входили міста та прилеглі до них невеликі поселення, мешканці яких займалися землеробством, городництвом та садівництвом.

Кожний поліс був державою із власними урядом, військом, скарбницею й грошима. Земля поліса та її надра належали громаді. Громадяни поліса мали *право* на земельне володіння та *право* брати участь у народних зборах, а основним їхнім *обов'язком* була підтримка та захист громади.

Громадянин — людина, пов'язана з певною державою, має права й обов'язки щодо цієї держави й дотримується встановлених у ній законів.

У Греції існували сотні полісів: від найбільших — Афіни, Спарта, Коринф — до маленьких — з населенням у 5–10 тисяч людей. Рельєф Греції перешкоджав зв'язкам між полісами. Доріг між ними майже не було. Часом поліси воювали між собою. Однак їх населення мало спільні культуру, мову, писемність та релігію.

Досліди

Спираючись на текст пункту параграфа й ілюстрацію, опиши, як було влаштовано грецький поліс.

Грецький поліс. Сучасна реконструкція

2 Як і чому відбувалась боротьба демосу й аристократії в давньогрецькому суспільстві

Поміркуйте

Назвіть причини і наслідки боротьби демосу й аристократії в грецьких полісах.

Серед вільного населення грецьких полісів невелику за чисельністю групу становили **аристократи** — представники

і нащадки родової знаті, які володіли великими земельними ділянками, ремісничими майстернями і кораблями.

Вільні жителі — землероби, ремісники, торговці — склали **демос** (народ). Пізніше демосом стали називати бідну, переважно міську, частину населення.

У VIII ст. до н. е. влада родової знаті посилювалась.

Аристократи захопили багато земель. Селяни, не маючи достатньо коштів для обробітки земельних ділянок, щоб прогодувати себе й свою родину, були змушені позичати в знаті зерно. Не повернувши борги, селянин потрапляв у *боргове рабство*. Майнове становище демосу погіршувалося, а аристократія збагачувалася.

Поступово аристократи зосередили в своїх руках управління полісом, не допускаючи до влади представників демосу. Це викликало незадоволення різних верств демосу, і вони розпочали боротьбу проти аристократії.

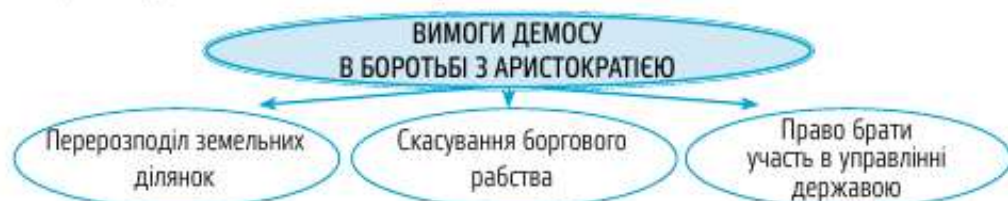
Вона була тривалою та складною, почасти доходила до кривавих сутичок. Проте в багатьох полісах демос домогся скасування боргового рабства, а потім — і права брати участь у народних зборах.

Аристократія (з грецької «аристос» — найкращий, «кратос» — влада) — привілейований прошарок населення, який мав особливі права та привілеї порівняно з іншими верствами суспільства.

Демос — вільне населення давньогрецьких міст-держав.

Досліди

На основі схеми назви основні вимоги, які висував демос у боротьбі з аристократією. Поясни кожную з них.

3 Якими були перші писані закони в Греції

Поміркуйте

Що означає вислів «драконівські закони»? Чому він з'явився?

У 621 р. до н. е. в Афінах архонт¹⁴ Драконт записав давні усні правила, тексти яких виставляли на майданах на видноті. Говорили, що ці закони «записані кров'ю», адже навіть дрібну крадіжку овочів карали стратою. З плином часу будь-який суворий закон почали називати *драконівським законом*. Проте греки вважали, що краще суворі закони, які виконують, ніж добрі, яких не додержуються.

У VII–VI ст. до н. е. боротьба між демосом та аристократією набула особливої гостроти й призвела до встановлення **тиранії**.

Тирані грецьких полісів спиралися на демос. Тож вони в інтересах демосу приймали закони проти розкоші багатіїв, показово перерозподіляли землі на користь бідних. Переможених представників аристократії часто висилали за межі держави, поповнюючи державну скарбницю їхнім майном. Влада тиранів у грецьких полісах була тимчасовою, проте вона послабляла родову знать і сприяла господарському та культурному розвитку грецьких міст.

Тиранія — 1) форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному правлінні; 2) гноблення, насильство, необмежена влада.

Досліди

Заповни комірки й визнач, у чому полягало значення законів Драконта для життя афінського демосу (скористайся словами з довідки).

Значення законів Драконта полягало в тому, що вони сприяли зміцненню..., захищали ... власність, ... дії аристократів у ... .

Довідка: суд, приватний, держава, обмежували.

Перевір себе

1. Як утворились грецькі поліси? Назви й покажи на карті на с. 14 основні з них.
2. Коли й чому почалася боротьба між демосом та аристократією?
3. Яке значення писаних законів у Греції?
4. Хто такі тирані? Чим їхня влада відрізнялася від царської?
5. Чим життя в грецьких полісах відрізнялося від життя в містах Стародавнього Сходу?
6. У чому інтереси тиранії відповідали інтересам демосу?

¹⁴ **Архонт** — найвищий урядовець в Афінах.

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокурсників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Сформулюй та запиши 2–3 відмінності давньогрецького полісу від сучасного міста.

§ 19. ЩО НАЗИВАЮТЬ ВЕЛИКОЮ ГРЕЦЬКОЮ КОЛОНІЗАЦІЄЮ

Обговоріть у класі

Що означають слова «колонія», «колонізація»? Пригадайте, який народ Стародавнього Сходу здійснював колонізацію і з якою метою.

Досліди

За картою визнач основні напрямки грецької колонізації, використовуючи слова *західний*, *північно-східний*, *південний*. Назви засновані греками колонії. Що, на твою думку, спонукало давніх греків до активної колонізації?

1 Які землі й чому колонізувала Греція

Поміркуйте

Які були причини та напрямки Великої грецької колонізації?

Поступове зростання населення грецьких полісів призвело до того, що землі Греції вже не могли всіх прогодувати.

Люди, рятуючись від голоду та неврожаю, переселялися на нові землі, де створювали колонії. Місто-державу, що було засновником колонії, називали **метрополією** (з грец. — материнське місто). Так у VIII ст. до н. е. розпочалася **Велика грецька колонізація**.

Переселенцями були представники різних верств населення. Освоєння ними нових земель відбувалося мирно, адже вони селилися на необжитих прибережних смугах. З місцевим населенням колоністи мали добрі стосунки, торгували та ділилися культурними здобутками.

Колонії і метрополії вели жваву торгівлю між собою. Проте метрополія не втручалась у життя колоній. Кожна колонія мала власний уряд та військо, карбувала власну монету — фактично була самостійною державою (полісом).

Велика колонізація змінила грецький світ. І хоча стародавні греки розселилися величезними територіями, вони вважали себе єдиним народом — слово «елліни» стало загальною назвою всіх греків. Їх об'єднували спільні мова, релігія, звичаї, писемність. Унаслідок колонізації сформувалась грецька **діаспора**.

Велика грецька колонізація (VIII–VI ст. до н. е.) — процес заснування грецькими полісами поселень на нових землях.

Діаспора (від грецького — «розсіяння») — частина населення країни, яка перебуває за межами своєї батьківщини.

Досліди

На основі схеми поясни вислів «Колонії і метрополії вели жваву торгівлю між собою». А що привозили з колоній?

2 Як розвивались грецькі міста-колонії на території сучасної України

Поміркуйте

Які міста-колонії були засновані в Північному Причорномор'ї? Як було там влаштоване суспільне життя?

У VII–V ст. до н. е. велика грецька колонізація торкнулась і **Північного Причорномор'я**. Тут було засновано понад 30 грецьких колоній.

Досліди

1. Знайди на карті (с. 104) і назви найвідоміші грецькі колонії Північного Причорномор'я. На яких півостровах, у гирлах яких річок вони були засновані?
2. Як греки освоювали нові землі: заселяли велику територію суходолу чи лише узбережжя? Поясни їхній вибір.
3. Який народ сусідив із греками в Північному Причорномор'ї?

Населення міст-полісів Північного Причорномор'я займалося хліборобством, виноградарством, тваринництвом та рибним промислом. Високого рівня досягло ремесло: керамічне, склоробне, ювелірне, ткацтво, металообробка, вичинка шкіри. Важливу роль відігравала торгівля. Основними експортними товарами були зерно, худоба й раби. Місцевому населенню греки продавали ремісничі вироби, зброю, вино. У містах-державках для торгівлі карбували власну монету.

Нині про давніх греків нагадують назви міста Ялта (від грецького «яліта», тобто «берегова, прибережна»), міста Феодосія (в перекладі — «Божі дари»), «Боспор» (так греки називали неглибоку Керченську протоку між Чорним і Азовським морями) — означає «коров'ячий брід».

Найбільшими полісами в Причорномор'ї були **Пантікапей** («Рибний шлях»), **Ольвія** («Щаслива») та **Херсонес** («Півострів»).

У VI ст. до н. е. на березі Керченської протоки було засновано Пантікапей (нині місто Керч). Більша частина міста розташовувалась на схилах гори, на вершині якої був акрополь, обнесений міцними кам'яними мурами, храми та палаци. На схилах гори тіснилися одно- та двоповерхові будинки, криті червоною черепицею. На родючих рівнинних землях люди збирали щедрі врожаї зернових культур. Тому на пантікапейських монетах часто зображували колос.

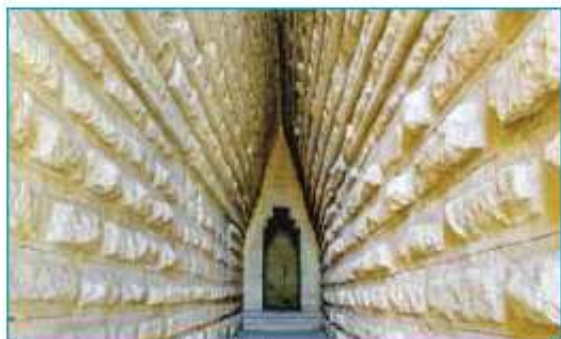
Пантікапей став столицею *Боспорського царства*, що виникло близько 480 р. до н. е., об'єднавши понад 20 грецьких міст, та проіснувало до кінця IV ст.

У тому ж VI ст. до н. е. вихідці з Мілета заснували Ольвію (нині це Миколаївська область). Місто було обнесено високим муром. У центрі була площа для народних зборів — агора. В Ольвії існували кам'яні будівлі, школи, крамниці, водопровід та каналізація. Вулиці були вимощені кам'яними плитами. Мешканці Ольвії займались землеробством, скотарством та ремеслами. Купці торгували з багатьма сусідніми племенами, що проживали на території сучасної України.

У V ст. до н. е. було засновано Херсонес (розташований у межах міста Севастополя в Криму). Під час археологічних розкопок тут було знайдено залишки будинків, склепів, веж, воріт давнього міста й театру.

Досліди

Про що свідчать світлини Пантікапея, Ольвії та Херсонеса, наведені нижче? Що можна з цих світлин довідатися про спосіб життя мешканців цих міст-колоній?

Пантікапей. Царська гробниця

Пантікапей. Ворота

Пантікапей. Срібні й золоті монети

Пантікапей. Агора

Ольвія.
Залишки житлового будинку з колодязем

Ольвія. Агора

Херсонес. Оборонна стіна з воротами

Херсонес. Руїни театру

Перевір себе

1. Покажи на карті з параграфа основні грецькі колонії та розкажи про напрямки колонізації давніх греків.
2. Назви основні грецькі міста-держави в Північному Причорномор'ї. Коли вони виникли?
3. Що відомо про життя колоністів у Північному Причорномор'ї?
4. Які з перелічених товарів вивозили до Греції з міст-колоній Північного Причорномор'я, а які ввозили: металеві вироби, худоба, зерно, олія, хутро, солоня риба, прянощі, посуд, коштовні прикраси, шкури, сіль, раби, зброя, тканини? Обґрунтуй відповідь.
5. Стародавні греки розселилися на величезних територіях інших країн, утім вважали себе єдиним народом. Що їх об'єднувало?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

А ще ти можеш

Напиши короткий твір на одну з тем: «Морська подорож з метрополії в колонію», «Мої враження від візиту до грецької колонії».

§ 20. ЯК ВІДБУВАЛОСЯ СТАНОВЛЕННЯ АФІНСЬКОГО ПОЛІСУ

Обговоріть у класі

Що таке поліс? Чому інтереси демосу й аристократії у грецьких полісах не збігалися? Як громадяни Афін намагались розв'язати ці суперечності?

Досліди

Афіни знаходились у середній частині місцевості Аттика — у Середній Греції. Тут також розташовувались й інші невеликі поліси. За легендою, 12 міст Аттики об'єднав у єдину афінську громаду герой Тесей. Ставши царем Афін, він звернувся до мешканців Аттики із закликом: «Прийдіть сюди всі народи!». Побувавши в кожній общині, Тесей пообіцяв захищати їхні права та привілеї. Чи можна довіряти цій легенді? Чому?

1 Як відбувалось об'єднання Аттики

Поміркуйте

Яким було місто Афіни? Чому об'єднання Аттики відбулось навколо Афін?

На півночі Греції розташована гірська область — **Аттика**. Найбільше її місто — **Афіни**. З посиленням афінської общини інші общини Аттики поступово були або підкорені нею, або злилися з нею добровільно на основі договору.

У центрі Афін на пагорбі для захисту від ворожих нападів було зведено **акрополь**, де розташувалися головні храми та скарбниця. Найважливішим був храм на честь покровительки міста богині Афін (нині відомий як Парфенон), що височів на вершині акрополя. Центром міського життя була ринкова площа — **агора**, де вели жваву торгівлю.

На березі бухти афіняни збудували порт Пірей, що з'єднувався з Афінами коридором із двох стін завдовжки 5–6 км. З Пірея відпливали торговельні кораблі. Сюди завозили товари з інших регіонів Греції. Поблизу Пірея будували та ремонтували кораблі.

Досліди

Які частини Афін зображено? З якою сферою життя полісу пов'язана кожна з них?

- 1 Лео фон Кленце. Реконструкція Акрополя в Афінах. 1846 р.
- 2 Афінівська агора. Сучасний малюнок
- 3 Схема порту Пірей: Афіни, Фазерська затока, Пірейський півострів, три бухти порту Пірей (1, 2, 3)
- 4 Порт Пірей. Сучасний вигляд

2 Як реформи Солона змінили суспільне життя Афін

Поміркуйте

Чому загострилося протистояння демосу й аристократії? У чому полягала сутність реформ Солона?

Попри закони Драконта, аристократи залишалися при владі, очолювали суд і володіли кращими земельними ділянками. Натомість селяни бідніли, ставали боржниками й поповнювали ряди рабів. Тож афінський демос, який залежав від аристократії, був готовий вдатися до збройної боротьби проти неї. У розпал чвар і заворушень громадяни звернулися до авторитетного афінського політика **Солона**.

Досліди

Що можна довідатися з ілюстрації про Солона? Порівняй свої припущення з текстом нижче. Чому, на твою думку, афіняни в складний час звернулись до нього?

Солон пише закони для Афінь.
Сучасний малюнок

Кілька фактів про людину

Солон (630 – близько 560 рр. до н. е.) народився в Афінах у знатній, але не дуже заможній родині. Завдяки батькові отримав гарну освіту. Багато подорожував, відвідав Єгипет і Малу Азію, де вивчав культуру, закони, політичне та економічне життя різних цивілізацій. Цей досвід він згодом використав у своїй державницькій діяльності.

Був популярним як поет — писав патріотичні вірші, у яких, звертаючись до афінської громадськості, вказував на необхідність зміни несправедливих суспільних відносин.

Близько 594 року до н. е. очолив Афіни й запропонував сміливі на той час закони для пом'якшення суспільних протиріч.

Після завершення реформ Солон полишив Афіни й на 10 років подався в мандри, аби не змінити чогось під тиском невдоволених. За переказами, повернувшись, Солон збагнув, що Афіни процвітають завдяки його законам, і був вельми вдоволений цим.

Реформи Солона в земельних відносинах:

- скасування всіх боргів, заборона боргового рабства;
- повернення земельних ділянок боржникам;
- звільнення афінян з боргового рабства;
- викуп державним коштом громадян, проданих у рабство в інші країни;
- встановлення максимального розміру земельного володіння для заможних громадян.

Було проведено реформу управління. Громадяни-чоловіки віком від 20 років отримали право брати участь у народних зборах, які проходили регулярно. На зборах вирішували найважливіші питання державного життя, обирали посадових осіб, зокрема архонтів, які управляли Афіньським полісом, та Раду

чотирьохсот, яка розробляла законопроекти. Було запроваджено *суд присяжних*¹⁵ — його членів щороку обирали за жеребом.

Перетворення, втілені Солоном, сприяли розвитку демократії в афінському суспільстві.

Досліди

На які розряди поділялось населення Афін? Якими були права й обов'язки громадян? Чи поклали край, на твою думку, реформи Солона боротьбі демосу та аристократії? Чому?

Демократія (з грецької *demos* — народ і *cratos* — влада) — форма організації суспільства, що характеризується участю народу в управлінні державою та свободою громадян.

Основні ознаки демократії: право громадян обирати представників до органів влади; рівноправність громадян; підпорядкування меншості більшості в ухваленні рішень та їх виконанні; виборність основних органів державної влади.

¹⁵ Форма судової влади, що передбачає участь громадян у розгляді судових справ й ухваленні судових рішень.

3 Як завершилось формування Афінівського полісу

Поміркуйте

Як Клісфен прийшов до влади? Які були реформи Клісфена?

560 р. до н. е. полководець **Пісістрат** за підтримки демосу захопив владу і встановив тиранію. Аристократи, противники Пісістрата, полишили країну. Їхні землі було роздано сільській бідноті та обкладено податком (десятою частиною врожаю), що поповнило державну казну.

За правління Пісістрата розвивались землеробство, ремесла, торгівля, кораблебудування, забудовувались Афіни. На Акрополі почали зводити Парфенон, Храм Зевса Олімпійського. Побудовано новий ринок та водогін, розширено гавань Пірей. До міста запрошували знаменитих художників і поетів, було споруджено перший дерев'яний театр. Пісістрат наказав записати творіння Гомера, які існували в усній формі. Афіни перетворилися на культурний центр Греції. Відтоді бере початок і морська могутність Афін.

Невдовзі після смерті Пісістрата тиранію було повалено. Новому архонту **Клісфену** афіняни доручили розробити нові закони, аби розширити права демосу. За цими законами громадянство визначалося належністю не до роду, а до певного округу. Це послабило політичну силу аристократів — вони втратили вплив на родичів під час голосування. Для управління військовими справами було створено колегію з 10 стратегів, які керували афінівськими армією та флотом.

Завдяки реформам, проведеним Солоном і Клісфеном, афінівська община з аристократичної перетворилась на демократичну. Її визначальною рисою була свобода громадян та право брати участь в управлінні державою. Проте афінівська демократія була обмеженою. Раби та *метеки* (вихідці з інших країн, які жили й працювали в Афінах) не мали громадянських прав. Не допускались до державних справ і жінки.

Афінян лякало відродження тиранії, тому за Клісфена було запроваджено *остракізм* («суд черепків»). Щороку на народних зборах проводили голосування черепками розбитого посуду (остраконами) — на них писали ім'я людини, яка (на думку того, хто голосував) загрожувала демократії. Потім остракони лічили. Та людина, чиє ім'я згадувалося на 5 тисячах черепках, мусила на 10 років покинути територію держави.

Жертвами такого методу політичної боротьби часто ставали знамениті афіняни.

Досліди

У чому полягає зміст ostracism? Чи вважаєш ти такий спосіб попередження тиранії справедливим? Яке переносне значення слова «ostracism»?

Перевір себе

1. Якими були склад та становище різних груп населення Атики у VIII–VII ст. до н. е.?
2. Яку політику проводив тиран Пісістрат?
3. Які зміни в афінському суспільстві запровадили Солон і Клісфен?
4. Оціни реформи Солона з позиції демосу та з позиції аристократів.
5. Яким було значення реформ Клісфена? Чому його називають «батьком демократії»?
6. Які прояви афінської демократії можна спостерігати в сучасних демократичних державах?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрій файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрій файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Склади перелік прав і обов'язків громадян Афін. Які висновки можна зробити?

§ 21. У ЧОМУ ОСОБЛИВОСТІ СПАРТАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ЖИТТЯ СПАРТАНЦІВ

Обговоріть у класі

Нині під висловом «вести спартанський спосіб життя» розуміють уміння задовольнятися необхідним, гартувати тіло й дух, виховувати в собі силу й міць характеру, волю та стриманість. Як цей вислів, на вашу думку, пов'язаний із темою уроку? Що ви знаєте про спартанців?

Досліди

Знайди на карті місцезнаходження Спарти й опиши його. У чому особливості її місцезнаходження? Які природні умови регіону, на твою думку, сприяли розвитку господарства Спарти?

1 Як виникла Спартанська держава

Поміркуйте

Складіть короткий план тексту і, користуючись ним, розкажіть про виникнення Спартанської держави.

Історична область **Лаконіка** розташована на південному сході півострова Пелопоннес. Із трьох сторін оточена горами з незручними для мореплавства морськими берегами, вона була добре захищена від зовнішніх ворогів. Але торгівля з іншими регіонами Греції була ускладнена.

Наприкінці II тис. до н. е. Лаконіку завоювали племена дорійців. На берегах річки Еврот вони заснували державу **Спарта**. Місцеве населення Спарти, яке опиралося завойовникам, було перетворено на державних рабів — *ілотів* і *періеків* (у перекладі «ті, хто живуть навкруги»), які визнали владу дорійців. Ілоти були прикріплені до земельних ділянок і віддавали значну частину врожаю сім'ям, на які працювали. Їх намагалися тримати в покорі за допомогою насильства. Періеки залишилися вільними, але не мали землі і займалися ремеслом і торгівлею. Повноправними громадянами вважали виключно нащадків дорійців — *спартіатів*. Їм заборонялось займатися будь-чим, крім обов'язкової військової служби з 20 до 60 років.

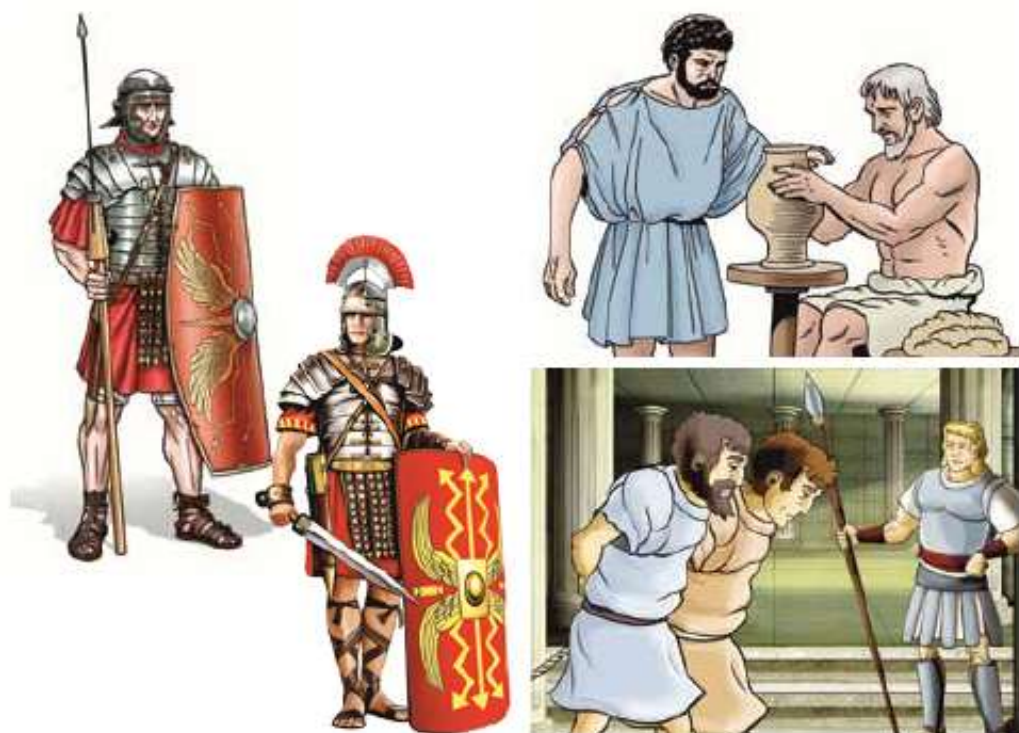
Спартанська держава була ізольована від зовнішнього світу. Іноземців у Спарту допускали вкрай рідко, хіба що послів

чи почесних гостей. І жоден спартанець не міг полишити Лаконію без дозволу на те владі.

Досліди

Які верстви населення зображено? Яка була їхня роль у суспільстві? Якими, на твою думку, були стосунки між ними?

Верстви населення в Спарті. Сучасна реконструкція

2 Якими були державний устрій і суспільні відносини в Спарті

Поміркуйте

Поясніть, які повноваження мали органи влади в Спарті.

Громадяни Спарти жили за законами, що, за переказами, запровадив мудрець *Лікурґ* (IX–VIII ст. до н. е.). Вони визначили склад і повноваження народних зборів. У них брали участь лише громадяни-воїни віком від 30 років, які ухвалювали закони, обирали старійшин і чиновників, провадили суд. На зборах голосували криком — хто голосніше кричав, той і був правий.

Під час війни державу очолювали два царі-полководці, яких обирали на рік із двох найбільш могутніх та ворогуючих між собою родів. Тож жоден із них не міг стати тираном. У мирний час усі найважливіші питання вирішувала рада старійшин, до якої обирали 30 знатних людей віком понад 60 років. Спартанське суспільство поділялося на дві основні верстви: вільних воїнів і залежних землеробів. Перейти з одного стану до іншого було неможливо. За зраду або боягузтво воїна могли стратити чи вигнати з міста, утім не могли зробити ілотом. Ілот або чужоземець не міг стати повноправним громадянином, попри досягнення чи заслуги перед Спартою.

Досліди

Спираючись на думки давніх і сучасних істориків, розкажи, як було влаштовано владу та суспільне життя в Спарті?

З праць давньогрецького красномовця Лібанія

У Лакедемоні¹⁶ існує найповніше рабство одних і найповніша свобода інших. Спартіат... завжди ходить, тримаючи в руках списа, щоб бути сильнішим за ілота, коли той збунтується.

З праць давньогрецького історика Ксенофонта

Спартіатам не треба дбати про багатство й одягу, тому що в Спарті прикрасою служить не розкіш убрання, а здоров'я тіла.

З книги давньогрецького письменника й історика Плутарха «Життєпис Лікурга»¹⁷

По-перше, він [Лікург. — авт.] вилучив з обігу всі золоті та срібні монети, залишивши тільки залізні. Але вони мали таку величезну вагу й розмір, що для збереження десяти з них потрібен був великий склад, а для перевезення — парна повозка.

З праць сучасних істориків

Лікург потурбувався про те, аби всі громадяни Спарти мали рівні права, щоб серед них не було ані бідних, ані багатих. Спартанські сім'ї одержували у володіння однакові земельні ділянки, їх не можна було продавати чи дарувати, оскільки земля в Спарті вважалася власністю держави. Разом із землею поділили й ілотів.

Спартанцям заборонялося займатися ремеслом і торгівлею. Єдиним їхнім заняттям була військова справа. Спартанці не могли продати, звільнити чи вбити ілота — сім'ї ілотів, як і земля, належали державі.

¹⁶ **Лакедемон** — персонаж давньогрецької міфології, який заснував місто Спарту.

¹⁷ Текст Плутарха подано в перекладі Ю. Мушака.

3 Яким був побут спартанців

Поміркуйте

Доберіть і запишіть синоніми до слова «спартанський».

Спартанці були хоробрими, витривалими воїнами. Їм приписують лаконічний¹⁸ вислів: «Справжній спартанець ніколи не питає, скільки ворогів, він питає: “Де вони?!”».

Усі спартанці носили грубий одяг, жили в однакових одноповерхових дерев'яних будинках, мали однакові форми зачісок, бороди і вусів. Чоловіки харчувалися в громадських їдальнях простою їжею. Основною стравою була юшка з бичачої крові із сочевицею, оцтом і сіллю. Якось перський цар змусив полоненого спартанця приготувати йому таку юшку. Коли ж він скуштував її, то не стримався від жарту: «Тепер я розумію, чому спартанці так мужньо ідуть на смерть: для них краще загинути, аніж таке їсти».

Із 16 років і до старості спартіат зобов'язаний був служити в армії. У 30 років він вважався повнолітнім і мав право отримати земельну ділянку та одружитися.

Спартанські жінки були в пошані. У Спарті вважали, що здорові діти можуть бути тільки в здоровій матері. Тож дівчата не господарювали по дому — це був обов'язок ілоток. Спартанки з дитинства займалися гімнастикою та спортом, вони навчалися читати та писати.

4 Як виховували спартіатів

Досліди

- Опрацюй уривки з книги Плутарха, послідовно відповідаючи на запитання:
Про що розповідається в наведеному джерелі?
Які особливості виховання хлопців і дівчат тебе здивували?
Яке значення, на твою думку, надавали спартанці вихованню дітей?

З книги Плутарха «Життєпис Лікурґа»

Хлопців готували до виконання обов'язків воїна. Із семи років їх забирали із сім'ї та виховували в агелах — особливих вікових загонах або групах. Навчання тривало 14 років (із семи до 20 років). Займалися головним чином фізичними вправами,

¹⁸ Короткі та влучні вислови, які цінувалися спартанцями, називають **лаконічними** (від назви Лаконіка).

колективними військовими іграми, змагалися, вчилися володіти списом та мечем.

Щоб загартувати дітей і привчити до труднощів військового життя, їх легко одягали, погано годували. Щоб прогодуватися, хлопчикам доводилось красти їжу та здійснювати набіги на городи, які обробляли ілоти. За те їх нещадно били батогами, утім не за крадіжку, а тоді, коли спіймали на гарячому.

Під час переходу з однієї вікової групи в іншу влаштовували огляди сили та мужності спартанців, на них запрошували старійшин. Хлопчиків ділили на два загони, і вони брали участь у показових боях. Кожен мав проявити стійкість, хоробрість, хитрість і відвагу. На свято Артеміди хлопчиків сікли батогами, при цьому вони не повинні були кричати або просити пощади.

Читати й писати вони (хлопці) вчилися заради практичної користі, а інше їх виховання зводилось до того, щоб... бути витривалим у біді й перемагати в боротьбі. Тому з роками їх виховання ставало суворішим — їм наголо стригли волосся, привчали ходити босими і гратися разом, зазвичай без одяжі.

Лікург наказав укріпляти й загартовувати дівчат у бігу, боротьбі, метанні диска й списа...

2. Чи відображає сучасний малюнок сутність спартанського виховання? Чому ти так думаєш?

Перевір себе

1. Які природні умови вплинули на розвиток Спарти?
2. Опиши становище різних верств населення Спарти.
3. Як було влаштовано управління Спартанською державою?
4. Які особливості виховання дітей у Спарті?

5. Завдяки чому спартанці створили найсильніше військо того часу?
6. Що було подібного, а що відмінного в політичному устрої Афіні і Спарти? За потреби скористайся наведеною нижче інформацією.

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Опиши кількома реченнями, який побут називають спартанським.

§ 22–23. ЯКІ НАРОДИ СУСІДИЛИ З ГРЕКАМИ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ В I ТИС. ДО Н. Е.

Обговоріть у класі

Наші предки — слов'яни — заселили територію України в I тис. н. е., а давні греки прийшли до Північного Причорномор'я ще в VII ст. до н. е. Чи були сусідні з ними землі нинішньої України заселеними тоді, коли греки колонізували чорноморське узбережжя? Якщо так, то які народи тут проживали? Що вони залишили в спадок?

Досліди

Сформулюй основне поняття уроку «кочівники», використавши слова: *скотарство, переміщення, худоба, люди, стада, пасовище, переганяти, трава, вода, степи, побут, спосіб господарювання.*

1 Які народи мешкали на території України протягом I тис. до н. е.

Поміркуйте

Сформулюйте на основі тексту 4–5 запитань, відповіді на які надали б достатньо інформації про кочові народи на території України.

На межі II і I тис. до н. е. люди опанували міцніший і дешевший за інші метали матеріал для виготовлення знарядь праці

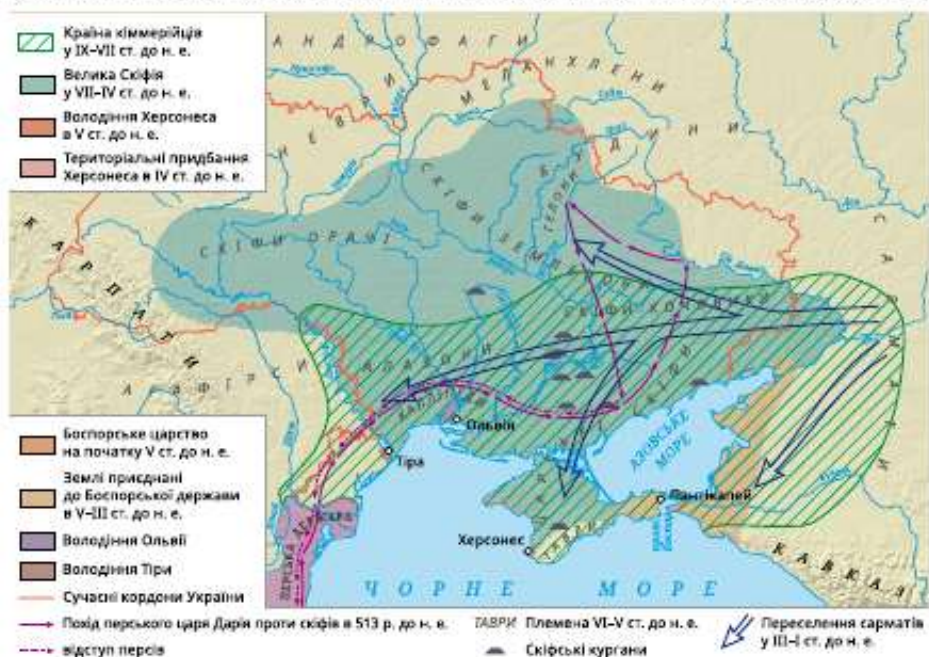
та зброї — залізо, що мало величезне значення для розвитку людства. За археологічними знахідками, на землях сучасної України це сталося у XII ст. до н. е. У той час зі сходу на південь нашої країни прийшли народи, які мали відмінний від землеробів спосіб життя. Це були **кіммерійці**, потім — **скіфи**, а згодом — **сармати**. Ці племена різнилися господарством, побутом і культурою, утім, усі вони були **кочівниками**.

Кочівники постійно мандрували степом, багатим на рослинність та воду: чоловіки — верхи на конях, жінки та діти — у кибитках, запряжених волами. Коли великі стада чи отари поїдали траву на пасовищах, їх переганяли на інші. Окрім скотарства, способом виживання кочівників була також війна. У кочівників не було писемності, тому про їхнє життя відомо з археологічних знахідок і писемних джерел інших народів.

Кочівництво — це форма господарювання й побуту, в основі якої лежить скотарство із сезонним переміщенням худоби й населення.

Досліди

Де і які кочові народи мешкали на території України в I тис. до н. е.? Покажи на карті й охарактеризуй особливості цього історичного простору. Використай назви річок Дон, Дніпро, Десна, Прут; морів Азовське, Чорне.

2 Що відомо про кіммерійців — перших кочівників у Північному Причорномор'ї

Поміркуйте

У чому були особливості способу життя кіммерійців?

Першими відомими нам кочівниками в Північному Причорномор'ї були кіммерійці — іраномовний народ, який примандрував зі сходу в IX ст. до н. е. та панував тут упродовж двох століть. Їх назва згадана в писемних джерелах давніх греків, асирійців та вавилонян.

Кіммерійці вміли виготовляти залізні знаряддя праці та зброю. Проте найбільшим їхнім багатством була худоба, а основою господарства — розведення коней. Тож у похованнях кіммерійців часто знаходять зброю, кінське спорядження, забитих коней. Задля отримання здобичі кіммерійці здійснювали військові набіги на сусідні племена та країни.

Основу кіммерійського війська становили могутні кінні загони з воїнів, озброєних далекобійними луками, мечами (довжиною 1 м), булавами, молотами. Вершники вправно стріляли з лука на ходу, кололи списом та рубали мечем з коня. Проте попри військову міць кіммерійців, у VII ст. до н. е. їх витіснили інші кочівники — скіфи. А частина кіммерійців злилася з ними.

Досліди

Проаналізуй тексти й світлини. Що вони розповідають про кіммерійців?

З «Іліади» Гомера

Зевс, до ахейців наблизивши Гектора з військом троянців,
... сам одвернув ясноворі очі.

Вдаль, озираючи ... тих вершників бистрих,
бійців рукопашних, славлених кобилодойців [кіммерійців],
молокоїдів [кіммерійців] ...

Геродот про країну кіммерійців

...Країна, де тепер живуть скіфи, кажуть, за давніх часів була кіммерійською... Ще й тепер у Скіфії існують кіммерійські фортеці, кіммерійські переправи, є також і країна, що називається Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор.

- 1 Кімерійці (розпис на етрусській вазі VI ст. до н. е.)
- 2 Воїни-кімерійці. Сучасний малюнок
- 3 Надмогильна кімерійська статуя-стовп у с. Костянтинівка Миколаївської області
- 4 Золоті прикраси кімерійців

3 Як жили й воювали скіфи

Поміркуйте

Які історичні пам'ятки залишили скіфи на території сучасної України?

Скіфи теж були іраномовним кочовим народом. Розведення худоби та війна — шановані ними заняття. Тож у скіфських похованнях археологи часто знаходять рештки зброї.

Основу скіфського війська становила легкоозброєна кіннота, а головну ударну силу — загони важкоозброєних вершників, захищених панцирами, шоломами та щитами. Скіфський воїн був озброєний далекобійним луком, коротким мечем і списом. Завдяки такій зброї та військовому мистецтву скіфи здійснювали походи аж до Єгипту.

Наприкінці VI ст. до н. е. в причорноморських степах сформувалася могутня держава — Велика Скіфія, до складу якої увійшло місцеве населення степових і лісостепових територій. Найвищого піднесення вона досягла в IV ст. до н. е. за царя Атея, влада якого поширювалася на території від Дунаю до Дону. У Скіфії навіть карбували власну монету.

Племена лісостепової смуги торгували зерном із давньогрецькими містами. Однак торговельні шляхи до них перетинали степи. Тому для скіфів було важливим встановлення контролю за торгівлею зерном.

Досліди

Які племена скіфів згадує Геродот? Визнач на карті місця розселення кожного із цих племен.

З книги Геродота «Історія»

... А якщо переїхати через Борисфен¹⁹ з боку моря, то спершу буде Полісся, а від нього вгору живуть скіфи-хлібороби... Ці скіфи-хлібороби на схід займають простір на три дні дороги аж до річки, що має назву Пантікапу²⁰, а на північ — простір на одинадцять днів плавби вгору по Борисфену...

На схід від цих скіфів-хліборобів, за річкою Пантікапом, живуть уже скіфи-кочівники, які нічого не сіють і не орють... Ці кочівники на схід займають обшир на чотирнадцять днів дороги...

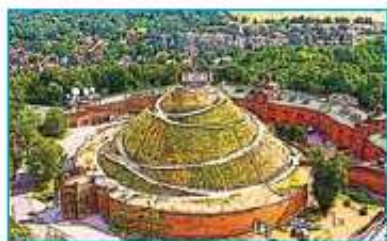
За [річкою] Герром простягається країна, що називається царською, і скіфи, які в ній живуть, найхоробріші та найчисленніші, і вони вважають інших скіфів своїми невільниками.

Скіфський курган — поховання у формі штучно утвореного земляного насипу.

Скіфи залишили по собі велику кількість курганів. Найвідоміші серед них: *Солоха й Гайманова Могила* на Запоріжжі, *Товста Могила* та *Чортомлик* на Дніпропетровщині, *Куль-Оба* біля Керчі (Крим). Під час їх розкопок знайдено пам'ятки самобутньої культури скіфів. Зброю та предмети побуту скіфи прикрашали зображеннями коней, оленів, пантер, птахів, риб. Такий стиль у мистецтві отримав назву «звіриний».

Досліди

Для чого скіфи насипали кургани? Що в них знаходять археологи? Про що свідчать археологічні знахідки скіфських курганів?

Художня реконструкція кургану.
Малюнок XVIII ст.

Наконечники скіфських стріл

¹⁹ **Борисфен** — ріка Дніпро.

²⁰ **Пантікап** — ріка Інгулець.

Головний убір коня

Золота бляха у вигляді оленя.
Звіриний стиль

Золота нашивна аплікація
на одязі у вигляді двох
скіфських лучників

Борис Мозолевський,
археолог, який знай-
шов золоту пектораль

Скіфська пектораль. Невідомий майстер. IV ст. до н. е.
Матеріал: золото. Знайдена 1971 р. під час розкопок Товстої
Могили. Музей історичних коштовностей України, м. Київ

Досліди

У 2019 р. запорізькі археологи на Мамай-горі (біля с. Велика Знам'янка Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області, на лівому березі Каховського водосховища) виявили два скіфські поховання. В одному із них виявлено різноманітні прикраси, предмети побуту та меч-акінак. Завдяки цим та іншим знахідкам встановлено, що скіфи мешкали тут на 200 років раніше, ніж уважали дослідники.

Покажи на карті України місцезорешування Мамай-гори.

У парах / групах знайдіть в інтернет-джерелах інформацію про це. Створіть колаж зі світлин унікальних знахідок та презентуйте його класу.

3 Хто такі сармати

Поміркуйте

Які відомі вам народи вели спосіб життя, подібний до сарматів, а які — відмінний?

На межі IV–III ст. до н. е. Велика Скіфія поступово занепадала. Частина скіфів переселилася в Крим і створила нову державу — Малу Скіфію, що проіснувала до III ст. н. е.

Кочові племена, які в III ст. до н. е. заселили українські степи, давні греки та римляни називали сарматами (з давньоіранської — оперезані мечем). Кочові племена, які прийшли з Поволжя та Приуралля в українські степи в III ст. до н. е. розселилися аж до Дунаю, давні греки та римляни називали сарматами (з давньоіранської — оперезані мечем). Археологи досі не виявили жодного сарматського поселення, лише їхні кургани. Упродовж шести століть сармати панували в приазовських і причорноморських степах. А в III ст. н. е. їх розгромили кочові племена готів.

Досліди

Прочитай висловлювання античних авторів про сарматів. Які висновки щодо способу життя сарматів можна зробити на основі документів і зображень?

«Вони йшли за своїми стадами, вибираючи завжди місцевості з добрими пасовищами, узимку — в болотах біля Меотіди [Азовське море], а влітку — на рівнинах» (Страбон, давньогрецький історик).

«Я живу... на сарматському узбережжі... великий натовп сарматського та готського племені роз'їжджає на конях по дорогах. Серед них немає жодного, хто не носив би сагайдака, лука та стріл, смертоносних через зміїну отруту...» (Овідій, римський поет).

«Коли з'являються кінними загонами, навряд чи яке військо може їм протистояти» (Тацит, римський історик).

«І відтоді і дотепер жінки савроматів живуть, як і за давніх часів, тобто на полювання їздять увесь час верхи і разом зі своїми чоловіками, і без них, і на війну ходять, і одягаються так, як чоловіки» (Геродот, давньогрецький історик).

- 1 Сарматські воїни в повному бойовому спорядженні
- 2 Сарматська зброя: 1, 2 — довгі залізні мечі із серпоподібним і кільцевим наверхшам; 3 — наконечником довгого списа; 4–6 — залізні наконечники стріл

Перевір себе

1. Які народи мешкали на теренах сучасної України в I тис. до н. е.? Що в них було спільного?
2. Як природно-географічні умови Північного Причорномор'я впливали на господарювання киммерійців, скіфів і сарматів?
3. Чим пов'язані поняття «пектораль» і «скіфський курган»?
4. Що було основою господарства кочівників? Як це впливало на спосіб їхнього життя? Чим їхній спосіб життя відрізнявся від способу життя землеробів? Що тебе здивувало у цьому способі життя?
5. Порівняй за визначеними тобою критеріями племена киммерійців, скіфів і сарматів.
6. Як склалися, на твою думку, відносини скіфів із сусідами-греками? Чому ти так думаєш?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Склади 2–3 закриті та 2–3 відкриті запитання до теми. Обговори їх з однокласниками / однокласницями.

§ 24. ЧОМУ І ЯК ВІДБУЛИСЬ ГРЕКО-ПЕРСЬКІ ВІЙНИ

Обговоріть у класі

Чому в минулому й нині держави воюють між собою? Які наслідки зазвичай мають збройні конфлікти держав? Які чинники, на вашу думку, впливають на перемогу тої чи іншої сторони у війні?

Досліди

У середині VI століття до н. е. Дарій I — цар могутньої Персії — захопив грецькі міста Малої Азії і наблизився до материкової Греції. Розглянь карту й назви основні території і кордони Перської імперії. Чи могла, на твою думку, невелика за розміром Греція протистояти у війні великій імперії?

1 Як почались греко-перські війни

Поміркуйте

На основі тексту й карти визначте, на яких територіях велися греко-перські війни та з яких подій вони розпочались.

У VI ст. до н. е. наймогутнішою державою стародавнього світу було **Перське царство**. Його правителі прагнули встановити владу над усім Середземномор'ям.

Війни між Персією та грецькими полісами в 500–449 рр. до н. е. називають *греко-перськими війнами*.

Перський цар Дарій I, за переказами, відправив посланців по всій Греції. Він вимагав від греків «землі й води», тобто підкоритися. Багато полісів визнали владу Дарія. А от афіняни вбили посланців перського царя, а спартанці кинули посланців в криницю, мовивши: «Дістаньте собі там скільки завгодно і землі, і води».

Улітку 490 р. до н. е. Дарій I розпочав проти греків морський похід. 20-тисячне перське військо висадилося

в Аттиці на рівнині поблизу невеликого містечка Марафон за 42 км від Афін. Їм протистояло вдвічі менше військо афінян.

Особливістю тактики грецького війська було використання *фаланги* — шиккування до бою щільно зімкнених шеренг важкоозброєної піхоти. Фаланга мала 8–16 рядів (по 1000 воїнів у ряду) і займала до 500 м. Воїни йшли в бій шеренгою, атакуючи чи відступаючи по всьому фронту одночасно за командою.

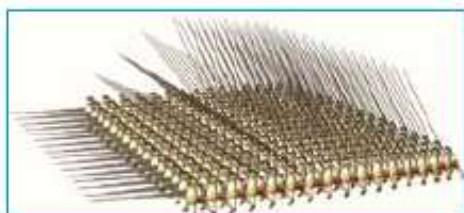
Попри значну чисельну перевагу персів, афінське військо, очолюване досвідченим полководцем Мільтіадом, здобуло перемогу. Радісну звістку в Афіни приніс посланець, який пробіг безупину 42 км. Діставшись міста й вигукнувши «Радійте, афіняни, ми перемогли!», він упав замертво. Згодом на Олімпійських іграх у пам'ять про цю подію запровадили біг на марафонську дистанцію. Цей вид спортивного змагання існує й нині. Перемога під Марафоном продемонструвала перевагу грецького військового мистецтва й зміцнила моральний дух грецького суспільства.

Досліді

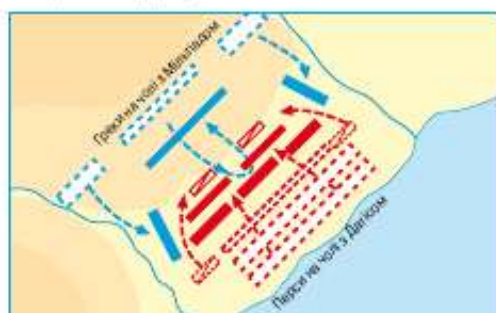
1. Опиши грецьку фалангу. У чому сильні, а в чому слабкі сторони такого шиккування?

Грецька фаланга. Сучасна реконструкція

2. На основі картосхеми відтвори хід битви. Що допомогло грекам перемогти?

2 Як героїчно оборонялися греки при Фермопілах

Поміркуйте

У чому проявився героїзм трьохсот спартанців? Чому вони не відступали?

Навесні 480 р. до н. е. перський цар **Ксеркс**, син та наступник Дарія, рушив походом на Грецію з величезною армією та флотом. В очікуванні війни багато грецьких полісів уклали оборонний союз під орудою Спарти.

Щоб перекрити персам шлях у Середню Грецію, грецькі загони (близько 7 тис. воїнів) на чолі зі спартанським царем **Леонідом** зайняли вузький Фермопільський прохід, перегороджений муром із брамою в центрі.

150-тисячне військо Ксеркса підійшло до **Фермопіл**. Перси запропонували грекам скласти зброю, на що Леонід відповів: «Прийдіть і візьміть». Здивований перський посланець мовив: «Наші стріли й дротики закриють вам сонце». «Тим краще, — мовив Леонід, — ми битимемося в затінку».

Греки два дні мужньо відбивали атаки ворога. Третього дня перси в обхід спробували оточити грецькі війська. Цар Леонід наказав основним військам відступити. А сам і 300 воїнів-спартанців боронили Фермопільський прохід, аж поки не полягли як герої. Основні військові сили греків було збережено, а перське військо зазнало значних втрат.

Вдершись через Фермопільський прохід, перси захопили Середню Грецію. Афіняни покинули місто. Чоловіки, здатні тримати зброю, поповнили грецьке військо. Людей похилого віку, жінок, дітей та рабів афіняни перевезли в безпечні області Греції та на острови.

Досліди

Чому, на твою думку, і нині вшановують пам'ять захисників Фермопіл?

Останні події Фермопільської битви.
Сучасний малюнок

Пам'ятник царю Леоніду і спартанцям на місці битви із написом від їхнього імені: «Подорожній, повідай спартанцям про нашу загибель; вірні законам своїм, тут ми кистями полягли»

3 Як греки здобули перемогу

Поміркуйте

Що допомогло малочисельній армії греків перемогти персів? Які були наслідки війн?

У 480 р. до н. е. відбулася важлива морська битва поблизу острова Саламін. Об'єднаний грецький флот у складі 370 суден під орудою Фемістокла стояв у вузькій протоці між Аттикою та островом Саламін. Перси мали 700 кораблів, і Ксеркс, упевнений у перемозі, наказав їм увійти в протоку й дати бій грекам. А сам на золотому троні в оточенні вельмож і писарів спостерігав за ходом бою.

З початком битви легкі та рухливі грецькі трієри²¹ рушили на перський флот і відтіснили його. Затиснуті у вузькій протоці,

²¹ **Трієра** — бойовий корабель із гострим металевим тараном на носу, що вміщував 180 греців та 20–30 воїнів. Отримав назву через три ряди весел, які, імовірно, розташовувалися одне над одним у шаховому порядку.

великі важкі перські судна сідали на мілину, розбивались об підводні скелі, таранили одне одного й тонули. Надвечір битва завершилась перемогою греків. Залишки перського флоту відступили.

Досліди

За ілюстрацією, спираючись на текст пункту параграфа, опиши цей момент бою.

За рік греки перемогли персів на суходолі під Платеями та на морі біля мису Мікале поблизу берегів Малої Азії. Однак виснажливі бойові дії тривали ще 30 років. Лише в 449 р. до н. е. був укладений мир на умовах визнання перським царем самостійності грецьких полісів у Малій Азії. Остаточна перемога греків, які об'єдналися й відстояли свою незалежність, допомогла їм усвідомити цінність свободи та демократичного устрою.

Бій при Саламіні. Сучасний малюнок

Перевір себе

1. Чому почались греко-перські війни? Яка зі сторін вела визвольну війну, а яка — загарбницьку?
2. Назви та покажи на карті місця основних битв греків і персів.
3. Чим завершилися греко-перські війни?
4. Яке значення мала Марафонська битва для Греції?
5. У битві при Фермопілах перемогли перси. Чому слава дісталася не їм, а грекам? Які фільми та книги присвячені цій битві?
6. Склади розповідь про Саламінську битву. Чому греки дали бій персам у протоці? Чи міг виграти цю битву Ксеркс? Якщо так, то за яких умов?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласницю

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Напиши від імені учасника будь-якої з битв, про які йшлося в параграфі, листа близьким або опиши цю подію в уявному щоденнику її учасника.

§ 25. ЯК В АФІНАХ УТВЕРДЖУВАЛАСЯ ДЕМОКРАТІЯ

Обговоріть у класі

Що розуміють під тиранією, а що — під демократією? Наша держава за Конституцією є демократичною державою. Що характеризує давні Афіни й сучасну Україну як демократичні держави?

Досліди

З переліку обери 2–3 основні ознаки демократичного устрою держави. Поясни їх зміст та проілюструй прикладами з історії Стародавньої Греції. Перелік: абсолютна влада правителя; колегіальне²² ухвалення рішень; рада; зосередження всієї влади в руках однієї особи; вибори; народні збори; успадкування влади; підпорядкування меншості більшості під час ухвалення спільних рішень.

1 Як було організовано владу в Афінській державі за Перікла

Поміркуйте

Які зміни відбулись у державній владі Афінського полісу за часів Перікла?

У середині V ст. до н. е. Афіни досягли найвищого розквіту. Ця «золота доба» Афін пов'язана з правлінням **Перікла** (479–431 рр. до н. е.) — видатного державного діяча, талановитої та освіченої людини.

Досліди

Яким побачив Перікла художник? Що вказує на те, що перед нами державний діяч? На основі документа склади історичний портрет цієї постаті.

Перікл виголошує промову. Філіпп фон Фольц.
Історичний живопис. 1852

²² **Колегіальність** — принцип, за яким управління здійснюється не однією особою, а колегією, групою осіб, які мають рівні права під час вирішення питань.

Кілька фактів про людину

Перікл (495 до н. е. — 429 до н. е.) походив зі знатного й багатого афінського роду. Він присвятив себе служінню афінському демосу. У 443–429 роках до н. е. очолював Афінську державу. Користувався великим авторитетом серед афінян — його обирали першим стратегом 15 років поспіль. Дбав про розвиток культури. За його правління було перебудовано зруйнований персами Акрополь та прекрасний храм Парфенон, а між Піреєм і містом зведено «Довгі мури», що перетворили Афіни в неприступну фортецю.

З «Порівняльних життєписів» Плутарха

«...У місті бачили, як він [Перікл, авт.] прямує однією дорогою — на площу й у Раду... Перікл налаштовував свою мову, як музичний інструмент... Утім, дехто думає, що його нарекли «Олімпійцем» через ті споруди, якими прикрасили місто, інші — через його успіхи в державній діяльності й у командуванні військом.

Усі бачили його безкорисливість і непідкупність. Хоча він зробив місто з великого найбільшим і найбагатшим, хоча він могутністю перевершив багатьох царів і тиранів, він на жодну драхму не збільшив свого майна проти того, яке залишив йому батько. Як стратег Перікл славився найбільше своєю обережністю: він добровільно не вступав у битву, якщо вона була небезпечною, а її результат був сумнівний...».

За Перікла було введено плату за державну службу. Це дало змогу незаможним громадянам Афін сумлінно займатися державними справами. Претендентів на посади обирали за жеребом. Оплатною була служба в армії та на флоті. Синів загиблих на війні афінян утримували державним коштом до досягнення повноліття, а особам з інвалідністю виплачували пенсію. Також із державної скарбниці бідним громадянам видавали невеликі кошти («видовищні») на відвідування театру. Театр тоді відіграв величезну роль у житті Афін, тож участь у театральних виставах була обов'язком.

Досліди

Розглянь схему. Чи погоджуєшся ти, що реформи Перікла вплинули на розвиток демократії в Афінах? Чому?

Державний устрій Афін за Перікла

Народні збори

(обирались з афінських громадян — чоловіків від 20 років)

- Оголошували війну, укладали мир
- Обирали вищих посадових осіб
- Ухвалювали нові закони
- Кожний громадянин мав право виступити та внести на розгляд законопроект

Рада П'ятисот

(поповнювалась за жеребом чоловіками-громадянами від 30 років)

- Попередньо розглядала питання, що виносились на народні збори
- Керувала фінансами, благоустроєм міста, карбуванням монет тощо

Громадський суд

(обирався за жеребом з афінських громадян — чоловіків від 30 років)

- Розглядав судові справи
- Контролював діяльність чиновників
- Судді заздалегідь не знали, які справи розглядатимуть, що унеможливлювало підкупи

2 Якими були права та обов'язки громадян Афінського полісу

Поміркуйте

Якими правами й обов'язками були наділені громадяни Афінського полісу?

В Афінах проживали громадяни (аристократи і демос), метеки і раби. Появу поняття «**громадянин**» вважають одним із досягнень грецької античної цивілізації, адже в давньосхідних державах мешканці мали статус підданих.

Повноправним афінським громадянином міг бути мешканець Аттики, батьки якого мали громадянські права. Обмежити в правах чи ув'язнити афінського громадянина можна було лише за рішенням суду.

Афінська держава опікувалася тим, щоб не скорочувалась чисельність землевласників, наглядала за торгівлею, запобігала підвищенню цін і спекуляції²³, піклувалася про освіту громадян, розвиток мистецтва й театру.

²³ **Спекуляція** — скуповування та перепродаж товарів, майна, цінних паперів із метою одержання зиску.

Афіняни вважали устрій свого полісу найдемократичнішим у Греції. Тож і нині, характеризуючи демократизм тої чи тої держави, ми звертаємося до історії Афіньської держави.

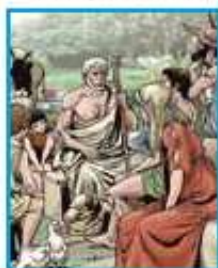
Проте демократичний устрій Афін не був ідеальним. Наприклад, жінки, які становили половину дорослого населення полісу, не мали громадянських прав. Їм навіть забороняли відвідувати народні збори. Значну частину вільного населення складали *метеки* — вихідці з інших общин. Однак проживання в Афінах упродовж кількох поколінь не надавало їм права на громадянство. Шлюби між метеками й громадянами афінського полісу були заборонені. Раби в Афінах не мали жодних прав і були власністю свого господаря або держави.

Досліди

На основі схеми охарактеризуй основні верстви населення Афін. Визнач права й обов'язки кожної із зображених груп.

Жителі Афін в V ст. до н. е.

Громадяни Афін. Права: на свободу, особисту недоторканність, землю, участь у виборних органах тощо. Обов'язки: берегти своє майно, працювати на землі, захищати поліс, дотримуватися законів, брати активну участь у суспільному житті полісу, поважати батьківських богів і приносити їм пожертви

Негромадянське населення Афінського полісу

Метеки.

Вихідці з інших общин: не мали права брати участь у народних зборах, обіймати державні посади, володіти земельними ділянками та будинками на території Аттики.

Обов'язки: нести військову службу, сплачувати податки (за ухиляння від них продавали в рабство)

Раби.

Раби афінян: були їх власністю; ставлення як до речі.

Державні раби: мали обмежену свободу, проживали зі своєю сім'єю, працювали охоронцями, писарями, секретарями, отримуючи за це оплату

Досліди

Що, на твою думку, головне в присязі афінян? З якою метою виголошували присягу? Якими були основні обов'язки афінян?

Присяга громадянина Афін

Я не зганьблю священної зброї й не покину товариша, з яким їтиму в строю, а захищатиму і храми, і святині — сам і разом із багатьма. Вітчизну залишу після себе не зменшеною, а більшою і кращою, ніж сам її успадкував. І я підкорятимусь владі, яка постійно існує, і дотримуватимусь установлених законів, а також тих нових, які запровадить у згоді народ. І якщо хтось скасовуватиме закони чи не підкорятиметься їм, я не допущу цього, а захищатиму їх і сам, і разом з усіма. І я шануватиму батьківські святині.

Перевір себе

1. Хто такий Перікл?
2. Як народні збори управляли Афінським полісом?
3. Хто в Афінах належав до повноправних громадян?
4. Чи всі афіняни мали рівні права й обов'язки? Поясни.
5. Який зв'язок, на твою думку, між реформами Солона, тиранією Пісістрата, реформами Клісфена та правлінням Перікла?
6. Яким є значення афінської демократії для історії і сьогодення?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

У параграфі трапляються цифри, пов'язані з людьми, датами, органами влади. Випиши кілька з них із відповідними значеннями. Наприклад, 10 — кількість стратегів тощо.

Щоб дізнатися, які були особливості способу життя мешканців Афін за часів Перікла, виконай завдання практичного заняття.

Перейди за посиланням https://vse.ee/Di5_6_Zoshyt

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання практичного заняття
в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 26. ЯКИМ БУЛО ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

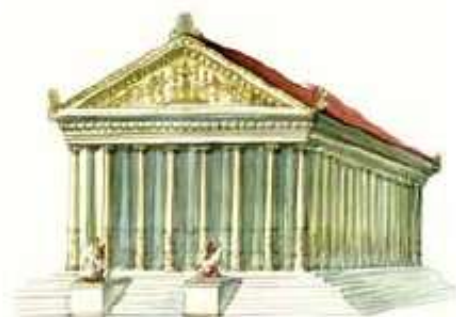
Обговоріть у класі

Які питання стосовно духовного життя країни ми будемо, на вашу думку, досліджувати? Які історичні джерела дають змогу вченим більше дізнатися про духовне життя Давньої Греції? Що ви про це вже знаєте?

Досліди

Навіщо люди зводять храми? Яке враження, на твою думку, створював цей храм на вірян? Чим він відрізняється від храмів стародавнього Сходу? Чи є між ними щось спільне?

Храм Артеміди Ефеської.
Сучасна реконструкція

1 Яку релігію сповідували стародавні греки

Поміркуйте

Які уявлення давніх греків про навколишній світ та особливості їхнього способу життя відображені в їхній міфології та релігії?

Релігійні вірування були важливою частиною життя стародавніх греків. Про це свідчать численні храми, сімейні святилища, свята й змагання, присвячені богам. Греки вірили у багатьох богів і богинь, у те, що кожен і кожна з них опікуються цариною навколишнього світу чи людського життя.

Життя та стосунки стародавні греки описували в міфах. Їх героями були боги і люди, титани та велетні, інші магічні істоти. Наприклад, у стародавньому міфі про Троянську війну йдеться про те, що боги розділилися навпіл у підтримці троянців і ахейців. А іноді — напівбоги — діти безсмертних жителів Олімпу та людей — Тесей, Геракл, Одиссей, Ясон, Ахілл та інші. Славні герої уособлювали кращі людські чесноти, їхні вчинки слугували взірцем для наслідування. Міфічні історії греки усно передавали від покоління в покоління, а пізніше записали у вигляді віршів і п'єс.

Досліди

Найшанованішими стародавніми греками були 12 олімпійських богів, які мешкали на горі Олімп. Кожний із них «опікувався» певною цариною життя і мав у ній надприродні здібності. Установи відповідність між світлинами, іменами богів / богинь та сферою, покровителями якої вони були. Які висновки можна зробити із цих фактів? Чому греки наділяли богів надприродними здібностями?

Зевс

Посейдон

Гера

Деметра

Афіна

Арес

Афродіта

Аполлон

Артеміда

Гефест

Гермес

Гестія

Ім'я	Сфера життя та довіклля
	Повелитель богів, володар неба, грому і блискавок
	Богиня жінок, шлюбу, сім'ї та народження дітей, дружина Зевса
	Бог моря, штормів, землетрусів і коней
	Богиня хліборобства та сільського господарства
	Богиня мудрості, рукоділля та війни
	Бог війни
	Богиня кохання та краси
	Бог музики, оракулів і зцілення
	Богиня полювання та дикої природи
	Бог ремісників, покровитель ковалів і вулканів
	Бог торгівлі, подорожей, вісник богів і супроводжувач у царство мертвих
	Богиня домашнього вогнища

Стародавні греки вірили, що боги існують всюди, і влаштовували ритуали на їхню честь. Наприклад, свято шанування бога війни Ареса проводили на початку і наприкінці війни, а поклоніння Деметрі пов'язували із сільськогосподарськими роботами.

Вшановували богів у храмах, бо стародавні греки вважали, що боги там живуть або відвідують їх під час молитви. У храмах розміщували статуї та твори мистецтва, що зображували богів і богинь. Будь-хто будь-коли міг звернутися до богів за допомогою гімнів, молитов та пожертв. Визначні життєві події (народження дитини, одруження чи смерть людини) греки присвячували богам.

Досліди

Що подібне, а що відмінне в релігійних віруваннях стародавніх греків та інших відомих тобі народів давнини?

2 Навіщо і як проводили Олімпійські ігри

Поміркуйте

Який зв'язок Олімпійських ігор із грецькою релігією? Як проходили ігри в Стародавній Греції?

Перекази оповідають, що **Олімпійські ігри** заснував Геракл, син Зевса, на його честь.

Перші офіційно зареєстровані Олімпійські ігри були проведені в 776 р. до н. е. Записи свідчать, що тоді кухар Короб з Еліди виграв спринтерську гонку (близько 192 м). З того часу і до IV ст. н. е. ігри проходили щочотири роки. Тож стародавні історики час вимірювали чотирирічними проміжками (олімпіадами). На період Олімпійських перегонів припиняли війни й оголошували священне перемир'я.

На Олімпійські ігри звідусіль (з полісів і навіть колоній) з'їжджалися глядачі, а також письменники та поети для декламування своїх творів. Навколо Олімпії виростили наметові поселення. Археологічні розкопки свідчать, що в Олімпії було 5 стадіонів прямокутної чи підковоподібної форми з трибунами для вболівальників.

Спочатку змагання відбувалися в один день, пізніше вони проходили протягом чотирьох днів, а на п'ятий день була церемонія закриття, вручення призів і бенкет для

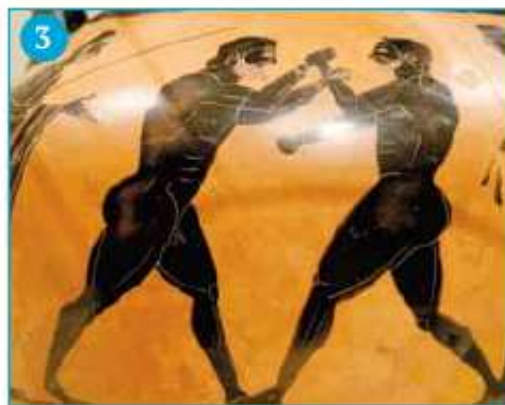
чемпіонів. Змагалися на іграх лише вільнонароджені греки-чоловіки. Жінкам забороняли не лише брати участь у змаганнях, а й відвідувати їх.

Змагання відбувалися з бігу, метання списа й диска, стрибків, кулачного бою. Найпопулярнішими та водночас найнебезпечнішими були перегони на колісницях на іподромі. Траплялось, що під час змагань колісниці розбивались і візничі гинули. А переможцем перегонів визнавали власника коней, а не візника, який ризикував життям.

Переможцю олімпійських змагань вручали вінок зі священної маслини й пальмової гілки. А от головною нагородою була слава: імена олімпіоніків вносили в спеціальні списки і прославляли по всій Греції. На їхню честь влаштовували свята та встановлювали статуї, а рідні міста щедро їх винагороджували.

Досліди

Які будівлі й приміщення можна бачити в Олімпії? Чим вони відрізняються від сучасних будівель, де проводять спортивні змагання? Як і навіщо зображувались різні види змагань на давньогрецьких вазах?

- 1 Модель Стародавньої Олімпії. У центрі храм Зевса. Британський музей
- 2 Три бігуни. 332–333 рр. до н. е.
- 3 Стрибун у довжину, бл. 470–460 рр. до н. е.
- 4 Перегони на колісницях, бл. 510 р. до н. е.
- 5 Борці змагаються на очах судді. 500 р. до н. е.

Перевір себе

1. Назви імена найшанованіших давньогрецьких богів та богинь.
2. Які уявлення давніх греків про навколишній світ та особливості їхнього способу життя відобразились у міфології?
3. Які були традиції давніх Олімпійських ігор?
4. Розглянь світлина богів / богинь у підручнику й визнач, яку інформацію можна про них одержати. Порівняй, як зображували богів мешканці Єгипту, Індії, Греції.
5. Навіщо люди створюють об'єкти громадського простору — храми, площі, стадіони? Як їх використовували у Давній Греції? А як використовують зараз? Поясни свою думку на прикладах. Які ідеї облаштування громадських просторів «подарували» нам давні греки?
6. Які правила / традиції / види спорту збереглися від давньогрецьких Олімпійських ігор донині?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Знайди у відкритих інтернет-джерелах чи в бібліотеці текст давньогрецького міфу. Намалюй ілюстрацію до нього.
2. Створи колаж, малюнок або кросворд на одну з тем: «Види спорту в Стародавній Греції», «Олімпійські ігри у Стародавній Греції», «Громадські простори давніх греків».

§ 27. ЯК РОЗВИВАЛИСЬ ОСВІТА, НАУКА І ТЕАТР У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Обговоріть у класі

Які досягнення культури цивілізацій Стародавнього Сходу ви можете пригадати? Як вони вплинули на розвиток сучасного світу?

Досліди

У Стародавній Греції виник театр, який любили й відвідували багато людей. Чому, на твою думку, це культурне явище з'явилося в Греції, а не в інших країнах Стародавнього світу?

Руїни грецького театру

1 Чого і як навчали грецьку молодь

Поміркуйте

Якою була система освіти в Стародавній Греції?

Освіта в різних полісах була організована по-різному. В Афінах хлопчиків до семи років виховували батьки. А від 7 до 12 років вони навчалися читати, писати, рахувати, займалися спортом і музикою. Багато уваги приділяли правилам поведінки. Наприклад, вулицями діти мали ходити, не підводячи очей, були зобов'язані мовчати в присутності старших.

Юнаки в середній школі вивчали риторику (мистецтво переконливо говорити), граматику, удосконалювали гімнастичні вміння, опановували природничі науки та математику. У віці 14–16 років більшість хлопців закінчували навчання.

Афінські юнаки до 18 років в гімназіях займалися гімнастикою, вправляючись у бігу, стрибках, метанні диска і списа, боротьбі. А з 18 до 20 років несли військову службу. У 20 років їхні імена вносили у списки громадян міста. Навчання в школі було платним, тож навчали дітей лише заможні люди.

Дівчат від народження і до 15 років (у цьому віці вони мали право виходити заміж) виховували матері. Їх навчали

читати й писати, а також шити, ткати, виконувати різну роботу по господарству.

У Спарті хлопців до 7 років виховували в сім'ях. А з 7 до 18 років вони навчалися у військових загонах. Тут хлопці опановували навички володіння зброєю, навчалися читання й письма, лаконічного висловлювання думок, військових пісень і танців. З 18 до 20 років юнаки перебували на військовій службі.

Дівчата й жінки в Спарті здобували військово-фізичну підготовку, аби в разі відсутності чоловіків бути спроможними захистити себе чи приборкати повстання ілотів.

Досліди

Порівняй, як навчали дітей в Афінах і Спарті. Що було спільним, а що — відмінним? Чим відрізняється давньогрецька школа від сучасної?

2 Які науки розвивались у Стародавній Греції

Поміркуйте

Складіть таблицю «Наука в Стародавній Греції», зазначивши галузі науки, імена вчених та їхні відкриття чи ідеї.

Особливого розвитку в Греції набула наука. Грецький філософ **Демокріт** стверджував, що світ складається з найдрібніших частинок — атомів, які постійно рухаються, тож у світі відбуваються зміни. Це геніальне передбачення було доведене вченими лише на початку ХХ ст.

Філософ **Сократ** жив, не дбаючи про свій матеріальний добробут і своєї родини. Його життєвим гаслом були слова: «Пізнай самого себе». Про себе Сократ говорив, що він «знає лише те, що нічого не знає». Учень Сократа **Платон** у своєму творі «Держава» спроектував найкращий, на його думку, устрій держави. Уславився він і тим, що започаткував Академію (нині академією називають науковий або вищий освітній заклад).

Автор теореми математик **Піфагор** стверджував, що основою світу є числа. А от «батьком медицини» вважають вченого-лікаря **Гіппократа**. Він учив, що лікар мусить не виганяти хворобу з людини, а допомагати організму долати її.

У V ст. до н. е. виникла історична наука. «Батько історії» **Геродот** написав твір «Історія» в дев'яти книгах, який є

важливим джерелом інформації з історії не лише Греції, а й, наприклад, народів Північного Причорномор'я.

Арістотель обґрунтував поділ наукових знань на галузі та їх об'єднання в самостійні науки: ботаніку (від давньогрецького слова *рослина*), фізику (від слова *природа*), політику (від слова *держава*) тощо.

Досліди

Установи відповідність між портретним зображенням вченого та його основною ідеєю чи відкриттям.

- 1 Демокріт   2 Сократ   3 Платон   4 Арістотель   5 Гіппократ   6 Геродот

А Світ складається з атомів

Б «Я знаю те, що я нічого не знаю»

В Завдання лікаря — допомогти організму людини одужати

Г «Батько історії»

Д Існують різні галузі науки, які треба вивчати окремо

Є Ідеальна держава може бути створена

Ж Основою світу є числа

3 Яким був театр у Стародавній Греції

Поміркуйте

Який вигляд мав і які вистави представляв давньогрецький театр?

Давньогрецьке слово «*театр*» означає «видовище» або «місце для видовищ». У V–IV ст. до н. е. театри існували майже в усіх грецьких містах.

Античні театри були великі за площею і вміщували до 20–25 тисяч глядачів. Вистави мали право відвідувати громадяни, вільні люди та іноземці. Жінки теж могли приходити до театру, однак не мали права переглядати комедії, оскільки в них показували суспільне життя. Бідні громадяни відвідували театр за державні кошти.

Глядацькі місця розміщувалися на схилах пагорба просто неба. Для переодягання актори використовували намет — *скене* (в сучасній мові — «сцена»). А внизу перед скеною облаштовували великий майданчик — *оркестру* — для хору та музикантів.

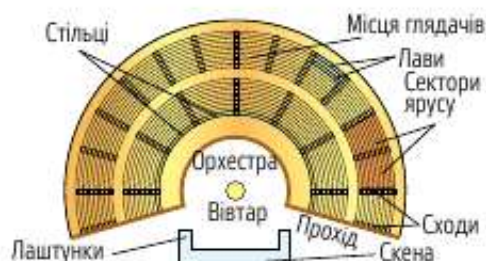

Акторами були виключно чоловіки. Вони виконували й жіночі ролі. Грали актори в театральних костюмах із закритими яскраво розмальованими масками обличчями. Маски виражали різноманітні почуття: гнів, благання, горе. Щоб бути вищими, актори вдягали взуття на товстій підшві.

Вистави були двох видів — *трагедії* і *комедії*. Зміст трагедій був сумним, герої часто гинули, тож одяг акторів зазвичай був темних кольорів. У комедіях греки зображували веселі, життєрадісні події, життя пересічних людей, висміювали державних діячів, відомих осіб того часу. Для комедійних вистав використовували яскраві декорації, смугасті костюми, карикатурні маски, незвичний одяг хору.

Досліди

У чому особливості влаштування давньогрецького театру? Порівняй давньогрецький і сучасний театри.

Перевір себе

1. Як було організовано освіту дітей різного віку в Стародавній Греції?
2. Поясни слова «гімнасій», «академія», «трагедія», «комедія». Чи вживаєш ти ці або схожі слова у своїй мові?
3. Назви кількох давньогрецьких учених та галузі, яким вони себе присвятили.
4. Чи можна назвати освіту в Афінах демократичною? Обґрунтуй свою думку, використовуючи приклади.
5. Чому, на твою думку, у давніх греків філософія досягла розквіту?
6. Чим можна пояснити популярність театру в Стародавній Греції?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Обери одну з постатей із параграфа. Знайди в інтернет-джерелах відомості про цю постать та підготуй коротке (приблизно 250 слів) повідомлення.

§ 28. ЯК АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ СТВОРИВ НАЙБІЛЬШУ ІМПЕРІЮ У СВІТІ

Обговоріть у класі

Які особливості грецьких полісів, на вашу думку, могли спричинити їх послаблення і подальше завоювання?

Досліди

Які якості / риси правителя сприяють могутності його держави?

1 Як Македонія підкорила Грецію

Поміркуйте

Чому Філіппу II вдалося за короткий проміжок часу підкорити значну частину грецьких полісів?

У IV ст. до н. е. після тривалої війни між Афінами і Спартою Греція переживала добу занепаду та розбрату. Були знищені міста й поселення, тисячі еллінів загинули чи потрапили в рабство, занепало господарство, зникла єдність полісів.

Занепад Афін і Спарти збігся в часі з посиленням **Македонії**, що розташовувалась на півночі Балкан. Її мешканці вважали, що походять від грецьких богів і героїв та є родичами давніх греків.

Держава досягла могутності за царя **Філіппа II (359–336 рр. до н. е.)**. Він зміцнив військо важкою кіннотою, удосконалив озброєння, побудував флот. Головною ударною силою армії була **македонська фаланга**, яка відрізнялася від фаланги еллінів строем та щільністю шикування. Філіпп II озброїв військо довгими (5–6 м) списами та меншими щитами. Завдяки таким списам воїни у фаланзі мали кращий доступ до ворога, а за рахунок менших щитів стрій швидше рухався.

Філіпп II виношував грандіозні плани щодо підкорення всієї Греції. Його військо почало наступ на територію Аттики. Македонянам протистояли армії Афін, Фів та Коринфа. Вирішальна битва відбулась 338 р. до н. е. біля міста Херонеї. 18-річний син Філіппа II Александр організував удар у тил афінян, які наступали. Це роз'єднало їхні та союзні війська, і вони почали безладно відступати. Македоняни здобули перемогу.

За Філіппа II в Македонії чеканили золоті монети. За них придбавали катапульти, тарани та балісти. Філіпп II об'єднав

Філіпп II

грецькі поліси в союз і почав готуватися до війни з Персією. Однак невдовзі його вбили. Новим царем став юний **Александр**, знаний в історії як **Александр Македонський**, прозваний **Великим**.

Досліди

Порівняй кордони Македонії на початку та наприкінці правління Філіппа II. Що спричинило територіальні зміни? Чому вони стали можливими?

2 Як відбувались завоювання Александра Македонського

Поміркуйте

Які були основні завоювання Александра Македонського?

Александр (356–323 рр. до н. е.) вирішив продовжити справу батька — піти війною проти Персії. Могутня колись Перська держава була ослаблена через постійні конфлікти між сатрапами — правителями провінцій, які не підкорялися наказам царя Персії Дарія III. У 334 році до н. е. 22-річний цар Александр зібрав армію понад 48 тис. воїнів. Перетнувши протоку Геллес-понт (нині — Дарданелли), його війська висадилися в Малій Азії.

Александр Великий

Перемігши перську армію в битві при Граніку, війська Александра увійшли майже до всіх підкорених персами грецьких колоній у Малій Азії. Александр рушив уздовж узбережжя Іонічного моря, надаючи тамтешнім містам автономію. Він узяв під свій контроль Сирію, Тір і східне узбережжя Середземного моря. Під його владу без бою потрапив Єгипет.

Навесні 331 р. до н. е. війська Александра зустрілися з персами в останньому двобої біля селища Гавгамели, на північ від Вавилону. Завдяки хитрому маневру Александра в передній лінії перського війська утворився розрив, куди македоняни спрямували піхотинців. Після поразки Дарій III втік у глиб імперії, де згодом був убитий одним зі своїх воєначальників. Війська Александра захопили, пограбували й спалили столицю Персії Персеполь.

Після завоювання перської держави Александр розпочав Східний похід на Індію, щоб досягти «країв світу і Великого зовнішнього моря». У 326 р. до н. е. на річці Гідасп відбулася вирішальна битва, у якій македоняни здолали навіть воїнів на бойових слонах. Однак попри перемогу, виснажені воїни та їхні командири переконали Александра зупинити наступ і повернути назад. Східний похід завершився.

Внаслідок переможних походів Александра Македонського було утворено одну з найбільших держав Стародавнього світу. До її складу увійшли Греція, Сирія, Фінікія, Єгипет, Персія та Західна Індія. Столицею було давнє місто Вавилон. По всій території імперії заснували нові поліси, багато з яких (імовірно до 70) назвали на честь царя Александріями.

Геніальний полководець Александр, не збираючись зупинитися на досягнутому, прагнув підкорити весь світ. Цар почав готуватися до війни з Римом та Карфагеном. Але у 323 р. до н. е. він несподівано захворів і помер.

Досліди

Простеж шлях війська Александра Македонського на карті. Визнач, як військові події, відображені на ілюстраціях, впливали на його просування.

- 1 Війська Александра перетнули протоку Дарданелли
- 2 Александр кинувся у води Граніка, щоб очолити війська, які зупинили штурм берега
- 3 Македонська фаланга в битві при Гавгамелах
- 4 Битва військ Александра з бойовими слонами

Перевір себе

1. Коли відбулось і в чому проявилось піднесення Македонії?
2. Хто такий Александр Македонський?
3. Які країни завоював Александр Македонський?
4. Один із сучасників битви при Хероней писав: «Разом із тілами polegших при Хероней було зарито і свободу греків». Що, на твою думку, він мав на увазі?
5. Чому греки перемогли в V ст. до н. е. Персію, а в IV ст. до н. е. були підкорені Македонією?
6. Як Александрові Македонському вдалося перемогти персів?
7. Чому Александр Македонський увійшов в історію як Великий?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>**А ще ти можеш**

1. Визнач: а) В якому столітті правив Александр Великий? б) Скільки років минуло від битви при Марафоні до битви при Хероней? в) Скільки років тому Александр висадився у Малій Азії?
2. Охарактеризуй діяльність Філіппа II / Александра Македонського. Вислови своє ставлення до нього.

§ 29–30. ЯК ПОСТАЛИ Й РОЗВИВАЛИСЬ ЕЛЛІНІСТИЧНІ ДЕРЖАВИ

Обговоріть у класі

Як виникла імперія Александра Македонського? Що могло статися з нею після його смерті? Чому? Як це могло вплинути на подальший розвиток територій, які входили до імперії Александра?

Досліди

Який народ називав себе еллінами? Як ти думаєш, що означає слово «елліністичний»? Чим відрізняється зображення бога Анубіса елліністичного періоду від його зображення доби Стародавнього Єгипту? Чому відбулися такі зміни? Чому, на твою думку, період створення цієї пам'ятки називають елліністичним?

Зображення Анубіса в Александрії

Бог Анубіс.
Давньоєгипетське зображення

1 Як виникли елліністичні держави

Поміркуйте

Чому держави, створені внаслідок розпаду імперії Александра Великого, називали елліністичними? Які ознаки відрізняли їх від давньогрецьких полісів?

Після смерті Александра Македонського його колишні соратники — діадохи — та їхні нащадки почали воювати між собою.

Досліди

Які держави утворилися після розпаду імперії Александра Македонського? Чому, на твою думку, діадохи-полководці не змогли зберегти єдину державу?

Ці держави називають *елліністичними*. Їх політичний устрій поєднував елементи управління східних держав і грецьких полісів. Діадохи, наслідуючи давньосхідні традиції, проголошували себе царями, а владу передавали у спадок. Їх шанували як богів, на їхню честь зводили храми. Правителі елліністичних держав, прагнучи зберегти зв'язки з грецькою культурою, запрошували в свої палаци грецьких скульпторів, поетів, філософів, ремісників.

У нові міста, засновані на Сході, переселялися тисячі колоністів із Греції та Македонії. Суспільне життя міст було організоване за грецьким зразком: тут відкривали гімнасії, будували стадіони й іподроми, а народні збори видавали закони й обирали міську раду.

У Єгипті й Вавилоні, Фінікії й Середній Азії поширилася грецька релігія. Повсюди зводили храми Зевса, Афіни, Аполлона. Грецька й місцеві релігії змішалися, люди молилися і приносили жертви Осирісу й Посейдону, Іштар та Артеміді.

Грецькою мовою видавали царські закони, нею спілкувалися різні народи. Східні митці запозичили еллінські зразки в архітектурі, скульптурі та живописі. Еллінська культура тісно переплелася з давньою культурою Сходу, що збагатило обидві цивілізації. У країнах Східного Середземномор'я розвитку досягли науки, ремесла, освіта й мистецтво.

Термін «елліністичний» означає «наслідувати грекам», а **елліністичний період** (323–30 рр. до н. е.) — поширення грецького способу життя на нові території, злиття грецької мови та звичаїв з культурою Близького Сходу.

2 Як за елліністичної доби розвивалася культура

Поміркуйте

У чому полягали особливості науки, архітектури, скульптури й мистецтва еллінізму? Проілюструйте свою відповідь прикладами.

Взаємодія грецької та давньосхідної культур породила нову *елліністичну* культуру, що відрізнялася і від давньогрецької, і від давньосхідної. Характерною особливістю цієї доби став бурхливий розвиток гуманітарних і природничих наук та поступове виокремлення галузей наукового знання.

Досліди

1. Визнач досягнення науки за елліністичної доби і поясни їх значення.

Учений	Відкриття	Галузь науки
Евклід	Винайшов математичний доказ, розробив основи геометрії і підсумував їх у книзі «Початки», що була основним підручником геометрії протягом понад два тисячоліття	Математика
Архімед із Сиракуз	Винайшов метод вимірювання об'єму неправильних тіл (закон Архімеда); водяний гвинт, який міг забирати воду вгору; одометр для вимірювання відстаней; систему блоків для підняття важких речей тощо	Механіка, фізика, математика
Аристарх з острова Самос	Висловив геніальний здогад, що не Сонце та планети обертаються навколо Землі, як уважали раніше, а Земля та планети обертаються навколо Сонця; визначив радіус Місяця	Астрономія
Герофіл	Відкрив вимірювання частоти серцевих скорочень як важливу частину діагностики хворих	Медицина
Феофраст	Розробив класифікацію рослин залежно від їх способу відтворення, місця розташування, розмірів, а також їх практичного застосування	Ботаніка

Учений	Відкриття	Галузь науки
Герон Александрійський 	Розробив конструкцію фонтанів, зібрав парову машину, яка під час театральних вистав рухала маріонетки й декорації	Механіка
Ератосфен 	Доводив, що Земля має форму кулі. Склав географічну карту земної кулі й спробував обчислити її розміри; створив календар із 365 днів	Географія
Арістотель 	Заснував логіку, написав «Історію тварин», узагальнив уявлення античної науки про природу і рух, методи пізнання і дослідження світу в різних сферах	Учений-енциклопедист, автор численних праць із філософії, фізики, естетики, біології, педагогіки, політики

2. Які наукові знання мали архітектори двох споруд, що входять до переліку чудес Стародавнього світу: Фароський маяк та статуя Колоса Родоського?

Маяк на острові Фарос у дельті Нілу, поблизу Александрії Єгипетської заввишки 135 м, його світло було видно за 60 км

Колос Родоський — гігантська статуя бога Сонця Геліоса на острові Родос в Егейському морі заввишки майже 36 м

Головними центрами елліністичної культури були міста **Александрія** (Єгипет), **Антіохія** (Сирія), **Пергам** (Мала Азія) тощо. Нові міста будували в місцевостях зі сприятливим кліматом, на перехрестях торгових шляхів. Особливу увагу приділяли благоустрою міста.

За елліністичної доби грецькі архітектори створили видатні споруди. Так, у столиці Пергамського царства звели вівтар Зевса та Афіни. Цей величезний мармуровий поміст для жертвоприношень верховному богу греків прикрашав величний рельєф битви богів із гігантами, що символізував перемогу пергамських царів над ворогами. За добу еллінізму з'явилися скульптурні портрети, що передавали індивідуальні риси людини, а також статуї дітей і людей похилого віку. Відомими витворами елліністичного мистецтва є статуї Афродіти (Венери) Мілоської та Ніки Самофракійської, скульптурна група «Лаокоон та його сини».

Досліди

Чому, на твою думку, Пергамський вівтар вважають видатною пам'яткою культури?

- 1 Пергам. Сучасне фото
- 2 Фрагмент барельєфа Пергамського вівтаря
- 3 Пергамський вівтар у Берлінському музеї Пергамон

3 Якою була Александрія за доби еллінізму

Поміркуйте

Чому Александрію вважали центром науки й мистецтва?

Одним із найбільших центрів елліністичної культури було місто Александрія Єгипетська. Місто засноване Александром Великим у 332–331 роках до н. е. й назване на його честь.

Півмільйонне населення Александрії складали греки, єгиптяни, македоняни, євреї, представники інших народів. Сюди приїжджали купці з багатьох країн. У портових митницях вони сплачували податки за привезені товари.

В Александрії було зведено Мусейон — храм дев'яти муз. Це був дослідницький центр та найбільший музей давнини (від слова «мусейон» і виникло слово «музей») з приміщеннями для занять, анатомічним кабінетом, обсерваторією, алеями, ботанічним і зоологічним садом. Тут жили і працювали кращі вчені й митці того часу.

У III ст. до н. е. незалежно від Мусейону була заснована Александрійська бібліотека — найбільше зібрання книг давнього світу. Вважають, що в ній зберігалося від 100 до 700 тис. папірусних сувоїв. У перші роки існування бібліотеку фінансували державним коштом. Правителі багато зробили для її поповнення. Навіть у порту в прибулих відбирали рукописи для бібліотеки, замінюючи їх на копії.

Досліди

За світлинами доведи, що Александрія Єгипетська була зразком елліністичної міської архітектури.

1 Александрійський маяк. Малюнок XVII ст.

2 Александрія Єгипетська. Сучасна історична реконструкція

3 Александрія Єгипетська. План

4 Александрійська бібліотека. Історична реконструкція

Перевір себе

1. Що таке елліністична культура?
2. У чому особливості розвитку елліністичних держав?
3. Які видатні пам'ятки культури було створено в країнах Східного Середземномор'я? Наведи приклади.
4. Розкажи про досягнення науки в елліністичний період.
5. Уяви, що тобі пощастило відвідати Александрію Єгипетську. Склади розповідь-опис цього міста. Скористайся текстом підручника, планом міста та малюнками. З яким містом Стародавнього світу можна порівняти Александрію Єгипетську?
6. Порівняй основні риси грецької та елліністичної культури за допомогою таблиці.

Сфери для порівняння	Спільне	Відмінне
Організація влади		
Господарське життя		
Релігія		
Культура		

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Закінчи речення: «Особливості елліністичної культури полягають у тому, що... Видатними її пам'ятками вважають... Мені найбільше запам'яталися..., тому що...».
2. За допомогою додаткових джерел знайди інформацію про інші чудеса світу (їх всього сім) і підготуй про них короткі повідомлення.

Узагальнюємо і практикуємо

Долучайся до роботи над навчальним проектом «Порівняй і зроби висновки». Участь у проєкті дасть змогу поповнити знання про культуру й спосіб життя стародавніх греків. Ти також зможеш розвинути вміння інтернет-пошуку, створення комп'ютерних презентацій і виступів перед класом. Перейди за посиланням https://vse.ee/Di5_6_Zoshyt або відкрий файл, завантажений раніше.

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

РОЗДІЛ 4. СТАРОДАВНІЙ РИМ ТА ЙОГО СУСІДИ

§ 31. ЩО ВІДОМО ПРО ЗАСЕЛЕННЯ І РОЗВИТОК ІТАЛІЇ В I ТИС. ДО Н. Е.

Обговоріть у класі

Що вам відомо про Італію? Де вона розташована? Яка столиця цієї держави? Про які пам'ятки її минулого ви знаєте або які відвідували?

Досліди

На основі карт проаналізуй географічне положення, природні умови Апеннінського півострова, скориставшись відомим тобі інструментом дослідження. З'ясує, яким було населення півострова в першій половині I тис. до н. е.

1 Як впливали природно-географічні умови на життя населення Апеннінського півострова

Поміркуйте

Порівняйте відомості в тексті з результатами вашого аналізу. Визначте нову для вас інформацію.

На захід від Балкан лежить схожий на чобіток *Апеннінський півострів*, назва якого походить від невисоких Апеннінських гір, що простяглися вздовж півострова. Тут і розташована **Італія**. Неподалік від півострова розміщені острови, найбільшими та найвідомішими з яких є Корсика, Сардинія, Сицилія. Від північних вітрів територію півострова захищають високі гори — *Альпи*. Тому клімат тут переважно м'який і теплий — середземноморський. Заморозки й сніг бувають рідко.

На узбережжях і в гірських долинах були дуже родючі ґрунти. З давніх-давен населення Апеннінського півострова вирощувало виноград, маслини, каштани, абрикосові, фігові та перикові дерева, кипариси й сосни. Сіяли пшеницю, просо, ячмінь та овес. Численні стада великої рогатої худоби, коней, овець, свиней, кіз увесь рік випасали на природних вигонах. Власне, слово «Італія» означає «країна телят».

2 Як виникло місто Рим

Поміркуйте

Чому місто виникло в цій частині півострова?

У VIII ст. до н. е. на семи пагорбах біля річки *Тибр* виникло місто **Рим**. Римські історики вираховували дату заснування Рима — 753 р. до н. е. Від цієї дати римляни вели своє літочислення. У давнину на Палатині оселилися багаті й знатні люди. На Капітолії римляни збудували фортецю та головний храм міста, присвячений богу Юпітеру. А величезне болото між пагорбами осушили і влаштували ринкову площу — *форум*²⁴.

Рим пройшов шлях від невеликого поселення на річці Тибр до столиці потужної Римської імперії. А нині це столиця Італії. Недаремно Рим називають Вічним містом.

Досліди

1. Про що розповідає легенда? Як ти думаєш, що в ній може бути правдою?

Легенда про заснування Рима

За легендою, Стародавній Рим було засновано двома братами і напівбогами Ромулом і Ремом. Вони були синами Марса, римського бога війни і, за передбаченням, мали стати правителями

²⁴ Слово «*форум*» і сьогодні активно використовується в багатьох мовах у значенні «широке обговорення».

латинів. Тодішній цар вирішив позбутися суперників. Він доручив слугі покласти близнюків у кошик і кинути у річку Тибр. Але слуга залишив кошик із хлопчиками на мілководді. Вовчиця, яка підійшла до річки напиться, почула їхній плач і нагодувала своїм молоком. Незабаром дітей знайшов пастух і виховав їх. Він назвав братів Ромулом і Ремом. Коли вони стали дорослими, вирішили заснувати місто там, де їх знайшла вовчиця. Та не могли домовитись, чиїм ім'ям назвати це місто і хто в ньому буде правителем. Під час сварки Ромул убив Рема. На пагорбі Палатин, де пролилася братова кров, Ромул заклав місто і назвав його своїм ім'ям. Латинською мовою воно звучить Рома, тобто Рим. Ромул став і першим царем Риму.

Бронзова скульптура вовчиці в центрі Рима на Капітолійському пагорбі.
V ст. до н. е.

2. Спираючись на текст та ілюстрації, опиши місцевість, де виник Рим.

1 План місцевості, де заснований Рим

2 Реконструкція Капітолійського пагорба в Римі з храмом Юпітера

2 Яку добу в історії Риму називають царською

Поміркуйте

Які повноваження мали цар, сенат і народні збори?

Понад два століття, із 753 до 510 рр. до н. е., Римом правили царі. Цар був одночасно полководцем, суддею і головним жерцем міста. Тому цей період в історії Риму називають «царським». За переказами, у Римі правили сім царів, першим із яких був Ромул. Царів обирав народ.

Досліди

Які обов'язки перед суспільством, відповідно до документа, мав цар? Чи була це монархія? Чому ти так думаєш?

**З праці давньоримського історика
Діонісія Галікарнаського**

«...Ромул дав цареві такі права: щоб він очолював священнодійства і жертвопринесення, щоб зберігав закони та звичаї батьків, тяжчі злочини розбирав сам, а легші доручав сенатові; збирав сенат і скликав народ та мав вищу владу під час війни...»

У той час римляни жили великими родовими общинами — фаміліями. Римлян, які входили до родових общин, називали **патриціями** (від латинського слова «патер» — батько). Поступово патриції перетворилися на привілейовану верству населення. Вони володіли землею, рабами, могли брати участь в управлінні державою. Патриції жили просто й скромно. Раб їв за одним столом зі своїм господарем, іноді ставав членом родини.

Крім патриціїв, у Римі була й інша верства вільного населення — **плебеї** — переселенці з інших місць. Вони не мали права володіти землею, брати участь у народних зборах, одружуватися з патриціями. Якщо, позичивши гроші, вони не повертали борг, то ставали рабами. А найнижчою верствою населення були слуги та раби.

Важливі для римлян рішення, як-от: оголошення війни, укладення миру, вибори нового царя — ухвалювали на народних зборах. Ці рішення мав затвердити або відхилити **сенат** (у перекладі — рада старійшин). Його членів — *сенаторів* — призначали з представників найбільш знатних родин. Вони довічно були у великій пошані.

Патриції (ті, хто знав своїх батьків) — повноправні римські громадяни, нащадки найдавніших корінних жителів, зокрема, засновників Рима.

Плебеї — незнатне, вільне населення Стародавнього Риму, яке не входило до родової общини; не мало прав на землю і політичних прав.

Сенат — найвища державна рада, виникла в Стародавньому Римі з ради старійшин патриціанських родів. У сучасних країнах — один із найвищих органів державної влади.

Обраний сенатом цар головував у сенаті. Останнім із семи царів був Тарквіній Гордий. Він захопив владу силою, правив одноосібно — не враховував думку сенату, вдавався до страт, вигнань. Урешті-решт римляни вигнали з міста царя та його сім'ю і присягнули не допускати більше царської влади. У Римі було встановлено республіку.

Досліди

Зістав ілюстрації та підписи до них. Поясни свою думку.

1

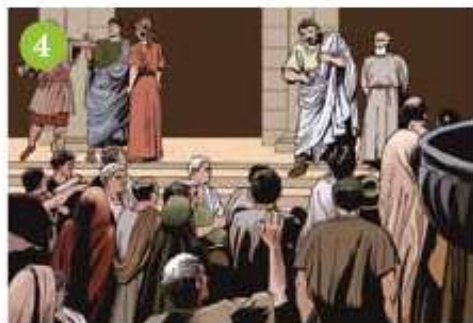
2

3

4

1 Римський форум

2 Патріції

3 Плебеї

4 Засідання сенату

Перевір себе

- Порівняй природно-географічні умови Італії та Греції за планом:
1) географічне положення; 2) клімат; 3) рельєф; 4) річки; 5) ґрунти;
6) вплив географічного положення і природи на заняття населення.
- Чому символом Риму є вовчиця?
- Хто такі патріції і плебеї? Чим різнилося їхнє становище?
- Як було влаштовано управління Римом за царської доби?

5. Порівняй устрій римського суспільства з грецьким полісом часів демократії та тиранії. Що між ними схоже, а що — відмінне?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Полічи: а) Скільки років Риму? б) Яке місто більш давнє: Александрія Єгипетська, Афіни чи Рим?

§ 32. ЯКОЮ БУЛА РИМСЬКА РЕСПУБЛІКА В V–III СТ. ДО Н. Е.

Обговоріть у класі

Хто та як правив Римом за найдавніших часів? Чим закінчилася царська доба? Які зміни мали відбутись у римському суспільстві і владі у зв'язку з переходом до республіканського ладу?

Досліди

Заповни комірки словами з довідки (у відповідному відмінку).

Є дві основні форми державного правління: ... та ... .

Республіка (від лат. *res publica* — справа громади) — форма державного правління, де джерелом влади є ..., а вищі ... державної ... обирають на певний...; існує ... влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Монархія — форма державного правління, де вища державна влада належить одній особі — ..., передається в спадок або через вибори. Він здійснює законодавчу, виконавчу і судову владу.

Довідка: народ, влада, монарх, органи, республіка, строк, держава, монархія, поділ.

1 За що боролись і які результати отримали плебеї в боротьбі з патриціями

Поміркуйте

Які були результати боротьби патриціїв і плебеїв?

Проголошення **республіки** в Римі, на думку римських істориків, відбулося приблизно в 509 р. до н. е. Цей устрій відрізнявся від царського тим, що чиновників у державні органи обирали народні збори голосуванням на певний строк. Проте встановлення республіки зміцнило становище патриціїв — лише вони мали право бути обраними на всі державні посади. Незадоволені цим плебеї почали боротьбу за свої громадянські права.

Республіка (з латини — «спільна справа») — держава, якою управляє обраний громадянами орган. Період в історії Стародавнього Риму з кінця VI ст. до н. е. до I ст. до н. е. називають республіканським.

Досліди

Поясни за схемою причини загострення відносин між патриціями і плебеями.

Боротьба між патриціями і плебеями була помірною, без кровопролиття. Із часом патриції змушені були поступитися. Плебеї одержали право щорічно обирати **народних трибунів**.

Народні трибуни — посадовці, обрані з числа плебеїв, які обстоювали їхні інтереси, захищаючи від свавілля патриціїв.

Народного трибуна оголошували священною і недоторканою людиною. Він не мав права покидати Рим більше як на добу, а двері його помешкання були постійно відчиненими для громадян, які потребували захисту. Трибун мав право **вето** (заборони), яке він міг накласти на будь-який закон або розпорядження представника органів влади.

До середини V ст. плебеї домоглися прийняття писаних законів. Їх викарбували на 12 мідних дошках і виставили на видноті на головній площі Рима — Форумі (Закони 12 таблиць).

Згодом плебеї домоглися права на землю, ліквідації боргового рабства й доступу до державних посад. Вони стали рівними в правах із патриціями, незалежно від статків і походження. Це сприяло зміцненню влади та єдності Римської держави.

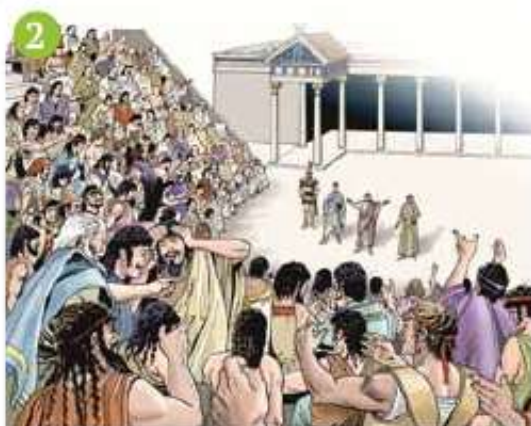
Досліди

Установи відповідність між ілюстраціями та поняттями. Поясни, як кожне з них пов'язане з темою уроку.

1

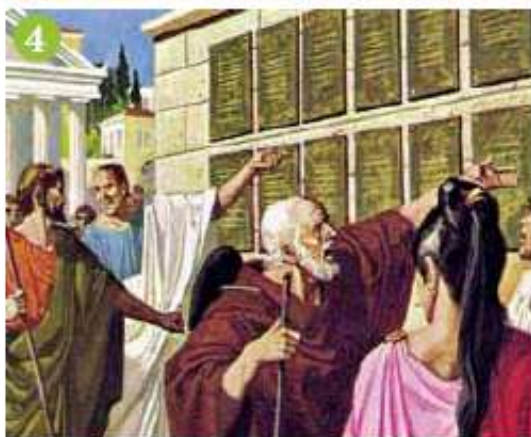
2

3

4

А Патрицій

Б Плебей

В Народний трибун

Г Закони 12 таблиць

2 Як було організовано владу за Римської республіки

Поміркуйте

Як було організовано владу в Римській республіці. Що означало бути громадянином Риму?

У Римі, як і в Греції, усі важливі проблеми вирішували народні збори. Пропозиції, які виносили на збори, не можна було ні обговорювати, ні змінювати — лише прийняти або відхилили. Їх попередньо обговорювали на особливих зібраннях. Усі державні посади в Римі були виборними, зазвичай строком на рік. Найвищими римськими посадовцями були два **консули**, яких обирали громадяни. Вони мали рівну владу та право скасовувати рішення один одного.

Консул — найвищий виборний посадовець Римської республіки.

Найбільші повноваження серед органів державної влади в Римі мав **сенат**. Він оголошував набір до війська, приймав послів, укладав договори з іншими країнами, проголошував чи забороняв нових богів.

У разі крайньої небезпеки для держави призначали **диктатора**, якому підпорядковувалися органи всіх гілок влади, включно з консулами. Проти його рішень не мало сили навіть трибунське вето. Диктаторська влада обмежувалася строком до 6 місяців.

Диктатор (з латини — «диктую, наказую») — особа, якій передавали всю владу в державі в разі зовнішньої чи внутрішньої загрози республіці (війна, повстання тощо).

За республіканського ладу в Римі його громадяни отримали важливі права: брати участь у народних зборах, бути обраними на державні посади, мати власність та служити у війську. Військова служба стала основним обов'язком римлян, як і участь у житті суспільства, зокрема в зібраннях та виборах.

Досліди

На основі тексту й схеми поясни, які державні органи влади існували в Римській республіці, як їх обирали, які їх повноваження.

Наведи приклади органів сучасних держав із такими назвами. Які їх повноваження?

3 Як Рим підкорив Італію

Поміркуйте

Що означають крилаті вислови: «піррова перемога», «гуси Рим урятували», «горе переможеним», «батьківщину захищають залізом, а не золотом»? Які події лежать в їх основі? Чому Риму вдалося підкорити всю Італію?

Рим постійно воював із племенами, що населяли Апеннінський півострів. У 390 р. до н. е. Рим захопили галльські племена. Встояла лише фортеця на пагорбі Капітолій. Коли захисники заснули, галли пішли штурмом. Гуси почули ворога й криком збудили варту. Так виник вислів «гуси Рим урятували».

Виснажені голодом і хворобами римляни і галли почали мирні переговори. Сила була на боці галлів, тому вони зажадали величезний викуп золотом. Однак гирі галлів були важчими, і це обурило римлян. Тоді галльський вождь з посмішкою кинув на чашу вагів ще й свій залізний меч, мовивши: «Горе переможеним!». На шляху додому на галлів напали римляни, відібрали золото зі словами: «Батьківщину захищають залізом, а не золотом».

На початку III ст. до н. е. Римська держава поступово завоювала більшу частину Апеннінського півострова. Грецька колонія Тарент у війні проти римлян звернулася по допомогу до талановитого грецького полководця Пірра. У його армії було 20 слонів. Пірр у двох битвах переміг римлян. Проте перемога дісталася ціною таких втрат, що він сказав: «Ще одна така перемога, і мені не буде з ким повернутися до Греції!». З того часу існує вислів «піррова перемога». Пізніше римляни перемогли війська Пірра і влаштували **тріумф**. Вони провели містом тисячу полонених та чотирьох захоплених слонів. До середини III ст. до н. е. Римська держава підкорила всю Середню та Південну Італію.

Тріумф — урочистий вступ у столицю полководця та його армії після переможного завершення війни. Малий тріумф називали овацією.

Багатьма перемогами Рим завдячував своїй організованій і добре озброєній армії, славнозвісним **легіонам**, до яких набирали тільки повноправних громадян. До складу легіону входило 4200 воїнів, а також кіннота. Невеликі загони, на які

він поділявся, успішно вели бій як на рівнині, так і в лісах і горах. У Римі існувала загальна військова повинність. Кожний римський громадянин віком від 17 до 46 років міг бути мобілізований до війська. А досвід участі в 10 воєнних кампаніях був обов'язковою умовою для кандидатів на всі державні посади.

Досліди

Опиши озброєння і військові пристрої римлян. Поміркуй, які переваги мала римська армія порівняно з іншими арміями країн Стародавнього світу.

1 Римська фаланга під час битви

2 Устрій для руйнування стін

3 Римська «черепашка» (вишукування фаланги для оборони)

4 Римський вершник у бойовій масці. Сучасна реконструкція

Перевір себе

1. Чим завершилася боротьба патрициїв і плебеїв?
2. Як було побудовано владу в Римській республіці?
3. Як римляни завоювали Італію?
4. Якими були права й обов'язки римських громадян?

5. *Із чим пов'язано виникнення слів: республіканський, тріумфальний, консультувати?*
6. *Що відрізняло Римську республіку від грецького полісу? Що було схоже?*

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх
однокурсників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Сформулюй основні вимоги римських плебеїв у вигляді промови їхнього представника (народного трибуна) на засіданні сенату.
2. За допомогою довідкової літератури чи інтернету дізнайся, у яких державах нині є сенат. Які його повноваження? Чи подібні вони до повноважень сенату в Римі царського періоду?

У III–II ст. до н. е. Рим перетворився на могутню державу Середземномор'я. Як це відбувалось і як Рим воював з Карфагеном, ти дізнаєшся на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/Di5_6_Zoshyt

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання практичного заняття
в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 33–34. ЯК РОЗГОРТАЛАСЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА В РИМІ В II–I СТ. ДО Н. Е.

Обговоріть у класі

Яка форма правління встановилась у Римі в V–III ст. до н. е.? Які існували органи влади? У чому були переваги демократичного устрою? Чи існували якісь обмеження?

Досліди

Загарбницькі війни Риму значно змінили життя суспільства. Спираючись на схему, поясни, до яких наслідків, на твою думку, могли призвести такі зміни.

1 У чому сутність реформ братів Гракхів

Поміркуйте

За що виступали брати Гракхи? Чому земельна реформа призвела до запеклої боротьби?

Завойовницькі війни негативно вплинули на життя римлян і спричинили **кризу Римської республіки**²⁵. Розорення селян та зосередження влади в руках купки багатіїв загрожувало республіканському устрою. Рим потребував земельної реформи.

У 133 р. до н. е. народний трибун **Тіберій Гракх** запропонував земельний закон, за яким римська сім'я могла користуватись не більш як 250 гектарами державної землі. Решту повертали державі — нею наділяли збіднілих плебеїв. Попри невдоволення найбагатших землевласників, народні збори прийняли земельний закон Гракха. Комісія з розподілу землі успішно вела свої справи. Але противники реформи вбили Тіберія та 800 його прихильників. Діяльність комісії з переділу земель припинилася.

За дев'ять років після загибелі Тіберія народним трибуном був обраний його молодший брат **Гай Гракх**, який продовжив справу брата. Десятки тисяч селян отримали ділянки. Гай запропонував закон про створення колоній за межами Італії. Жителі-переселенці отримували наділи землі. Для забезпечення Риму хлібом Гай

²⁵ Криза — крах, загострення протиріч, перелам у житті суспільства.

будував комори та дороги. Його постійно оточували ремісники, учені, землеміри, часто він сам керував роботами.

Противники Гая підірвали його авторитет серед виборців, він програв вибори. Гракх і його прихильники вдалися до зброї. Проти повсталих сенат послав війська. Гай Гракх, щоб не потрапити в руки ворогів, наказав своєму рабу вбити його. Розподіл землі припинили. Але народ зберіг пам'ять про трибунів: їм спорудили пам'ятники і встановили статую їхньої матері з написом «Корнелія, мати Гракхів».

Досліди

Сформулюй кілька положень промови, з якою могли звертатись до римлян брати Гракхи. Про що, на твою думку, свідчило вбивство братів і припинення реформ?

Брати Гракхи

2 До чого призвела громадянська війна

Поміркуйте

Чи була диктатура Сулли кроком на шляху руйнування республіканського ладу? Чому?

Після придушення руху Гракхів відбувалося масове обезземелення селян. Розорені селяни подалися в Рим, де роздавали дешевий хліб і можна було отримати якусь роботу. Зубожіння римлян негативно впливало й на римську армію — збіднілі громадяни вже не могли придбати собі озброєння. Тоді консул Гай Марій провів військову реформу й дозволив брати у військо всіх охочих незалежно від майнового стану. Солдатів озброювали коштом держави, за службу вони одержували платню, а по її завершенню — земельні ділянки. Поступово солдати стали прихильнішими до генералів, які їм платили, ніж до Римської республіки.

Навесні 88 р. до н. е. боротьба між консулами *Гаєм Марієм* та *Корнелієм Суллою* за посаду головнокомандувача переросла в **громадянську війну**. Її супроводжували вбивства, загибель багатьох людей, грабунки, знищення пам'яток мистецтва і культури.

Громадянська війна — озброєна боротьба за владу між громадянами однієї країни.

У війні переміг Сулла. Сенат і народні збори оголосили його диктатором. Було страчено десятки тисяч імовірних його противників та багатих людей. Однак Сулла за два роки склав

повноваження диктатора. Після його правління ситуація в Римській державі загострилася.

Досліди

Розглянь зображення. Чому розгорнулось протистояння між цими діячами? До яких наслідків це призвело? Як це пов'язано з кризою Римської республіки?

Гай Марій

Корнелій Сулла

3 Як раби боролись проти Риму

Поміркуйте

Чому раби повстали проти римлян?

Найпоширенішим видом у Римі були бої **гладіаторів**. Для цього будували амфітеатри, схожі на сучасні стадіони. У центрі розміщували посипаний піском майданчик — арену (з лат. — «пісок»).

Гладіатори (від лат. «меч») — спеціально навчені бійці в Стародавньому Римі, які виступали в боях між собою або з тваринами.

У гладіатори віддавали найсильніших рабів-військовополонених або засуджених до смертної кари злочинців. Вони проходили підготовку в спеціальних школах. Крім піших гладіаторів, у боях брали участь вершники та колісничі. Особливим видом розваг було цькування звірів, яких привозили з Африки.

У 74 р. до н. е. гладіатори підняли повстання, яке очолив Спартак. Він разом із 70 товаришами втік із гладіаторської школи й сховався на горі Везувій. Для боротьби з ними Рим відправив військо, яке було розбите колишніми гладіаторами. У загін Спартака масово стікалися раби — його армія сягнула 75 тисяч бійців. Спартак повів повсталих на північ Італії, щоб перейти Альпи й вивести їх у провінцію Галлію, де вони мали стати вільними. Загін Спартака неодноразово перемагав римське військо. Але в 71 р. до н. е. в битві його було розбито. Пізніше велике повстання рабів-гірників спалахнуло на срібних копальнях поблизу Афінів у Греції. Ареною ще кількох повстань була й Сицилія.

Досліди

За поданими ілюстраціями відтвори події повстання Спартака. Чи було, на твою думку, воно пов'язано із кризою Римської республіки?

- 1 Гладіатори. Давньоримська мозаїка
2 — 4 Повстання Спартака. Сучасні малюнки

4 Що називали Першим тріумвіратом²⁶ і як його було створено

Поміркуйте

Як створення Першого тріумвірату було пов'язано з кризою Римської республіки? З якою метою було створено Перший тріумвірат?

Після повстання Спартака в Римі почалися громадянські чвари. Бійки під час народних зборів, сутички на вулицях і дорогах стали звичними. Водночас створення найманої армії, успішні завоюницькі війни, придушення повстань рабів посилили владу полководців. Тож римські воїни корилися лише своєму воєначальнику.

Найвпливовішими державними діячами та полководцями в той час були Гней Помпей, Юлій Цезар і Марк Красс, які об'єдналися для захоплення влади та боротьби із сенатом. Цей

²⁶ Тріумвірат — союз трьох впливових полководців з метою захоплення влади.

союз отримав назву *Першого тріумвірату*. Члени тріумвірату розподілили між собою війська. Завдяки впливу й авторитету, ці державні діячі домагались прийняття будь-яких законів і рішень у сенаті.

Досліди

Зроби припущення: чи довго міг існувати Перший тріумвірат? Чому?

Гай Юлій Цезар

Гней Помпей Великий

Марк Красс

Після загибелі Красса сенат наділив Помпея надзвичайними повноваженнями консула. Остерігаючись влади Цезаря, сенат вимагав від нього відректися від командування своєю армією та повернутися до Риму. У 49 р. до н. е. Цезар відмовився виконувати це рішення. На чолі одного зі своїх легіонів він підійшов до річки Рубікон і після довгих вагань перейшов річку зі словами: «Жереб кинуто! Рубікон перейдено!». Почалася громадянська війна між Цезарем і його головним політичним суперником Помпеем. Цезар вийшов переможцем і був проголошений довічним диктатором.

Досліди

Як з'явився вислів «перейти Рубікон»? Із якою подією він пов'язаний? Який зміст він має нині? Придумай речення, вживши цей вислів.

Перехід Цезаря через річку Рубікон.
Сучасний малюнок

5

Які зміни відбулися в римському суспільстві за диктатури Цезаря

Поміркуйте

У чому відмінність імператора Цезаря від попередніх диктаторів?

Юлій Цезар здобув величезну владу як народний трибун, консул і верховний жрець. Його почесним титулом стало звання **імператор**. Сенат і народні збори, які вже не мали великого впливу на життя країни, формально щороку обирали Цезаря консулом. Диктатор спирався на віддані йому війська. Цезар значно розширив територію Римської республіки та здійснив важливі реформи.

Імператор (від латинського — «повелитель») — у республіканському Римі — почесний титул, що надавали полководцю, який здобув великі перемоги; у монархії — титул монарха — правителя імперії.

Реформи Цезаря

- ✓ Удосконалення системи оподаткування.
- ✓ Обмеження зловживань намісників у провінціях.
- ✓ Зменшення дотацій із 300 тисяч до 150 тисяч людей для стримання напливу зубожілого населення столиці.
- ✓ Початок широкої колонізації Італії, викуп земель і розселення на них ветеранів армії та безземельних селян.
- ✓ Підтримка сільського населення виплатами і розширенням їхніх прав.
- ✓ Ухвалення закону проти розкоші, що забороняв носити пурпуровий одяг і перли.
- ✓ Врегулювання порядку проїзду транспортних засобів та створення вулиць з одностороннім рухом.
- ✓ Уведення Юліанського календаря.
- ✓ Карбування золотої монети, яка із часом стала в Римі єдиною грошовою одиницею.

Незабаром проти Цезаря виникла змова. Прихильники республіканського ладу поширили чутки, що він домагається проголошення себе царем. 15 березня 44 р. до н. е. Цезар прибув на засідання сенату. Коли він увійшов, змовники оточили його, кинулися на нього з кинджалами, які ховали під сенаторськими тогами, та закололи.

Розповідали, що спочатку Цезар боронився, але, побачивши серед змовників Брута, до якого ставився, як до сина, зі словами: «І ти, Бруте?!» — закрив обличчя краєм одягу і впав за смерть перед статуєю Помпея.

Проте змовники не змогли відновити республіку. У Римі знову почалася боротьба за владу.

Досліди

На що були спрямовані реформи Цезаря? У кого й чому його правління викликало незадоволення?

Перевір себе

1. У чому суть реформ братів Гракхів?
2. У чому полягала військова реформа Гая Марія? Які наслідки вона мала?
3. Що таке громадянська війна? Чим вона відрізняється від інших воєн?
4. Як Сулла став диктатором?
5. Хто входив до складу Першого тріумвірату?
6. Чому склався і розпався Перший тріумвірат?
7. Чим диктатура Цезаря відрізнялася від диктатури Сулли?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфу
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Оціни, висловивши своє ставлення, історичних діячів того часу: братів Гракхів і Суллу.

Дізнатись, яким був Гай Юлій Цезар і чому він залишається і нині відомою людиною, ти зможеш на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання практичного заняття
в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

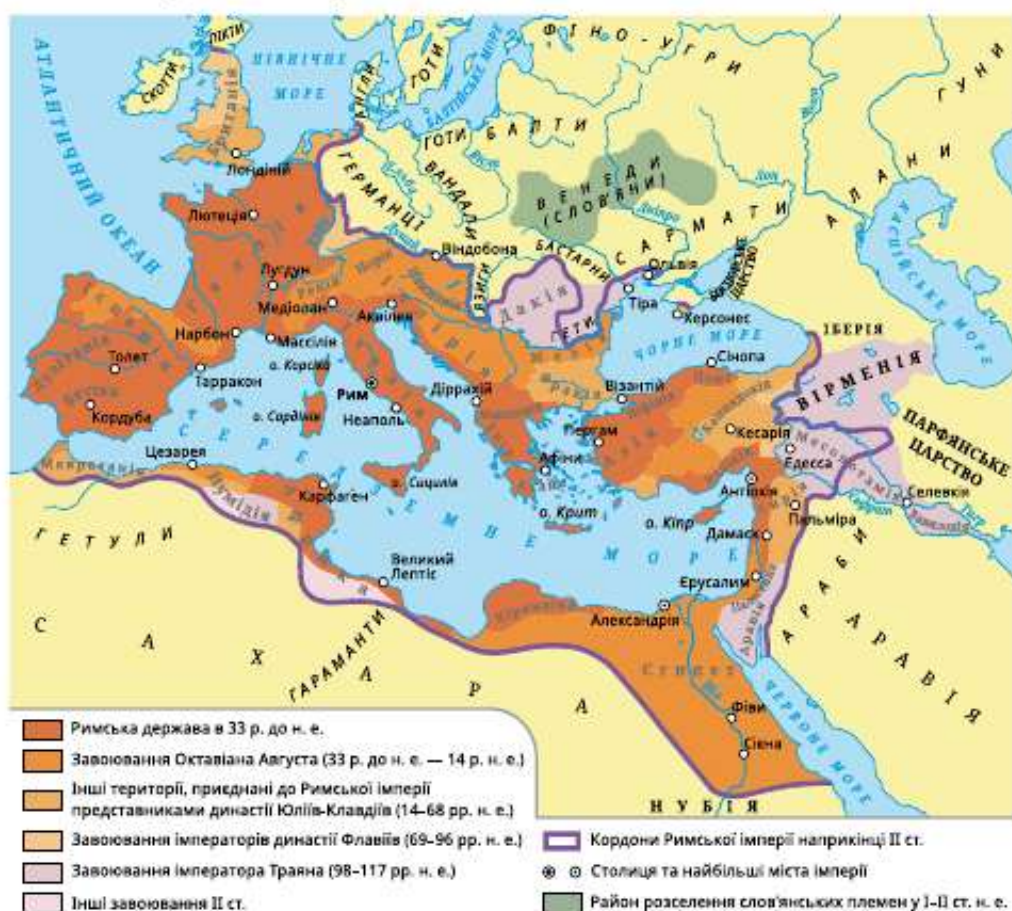
§ 35. ЯК І КОЛИ В РИМІ РОЗПОЧАВСЯ ПЕРІОД ІМПЕРІЇ

Обговоріть у класі

Чи припинило вбивство Цезаря політичну боротьбу в Римі? Чому? Що змінилось у житті держави зі встановленням у 30 р. до н. е імперії?

Досліди

Ознайомся з легендою карти й зроби висновок, якою була зовнішня політика Риму часів імперії.

1 Як діяв Другий тріумвірат

Поміркуйте

Чим закінчилося правління Другого тріумвірату?

Сенатори, які вбили Цезаря, переконували народ, що вони прагнули убезпечити республіку від відновлення царської влади. Та народ ледь не розтерзав змовників, і їм довелося тікати з Риму. Невдовзі після вбивства Цезаря непередбачувано розлився Тибр, і римляни сприйняли це як божу кару. Тіло Цезаря з великими почестями спалили на вогнищі за римським звичаєм і на тому місці спорудили храм на його честь.

У Римі знову почалася боротьба за вищу владу. На неї претендували консул Антоній, відомий полководець і тріумфатор, молодий родич убитого Цезаря — Октавіан віком 19 років та полководець, намісник Іспанії — Лепід. У 43 р. до н. е. вони уклали союз, відомий як *Другий тріумвірат*, та поділили між собою Римську державу.

Але незабаром Октавіан позбавив Лепіда влади тріумвіра. А за кілька років розгромив війська Антонія і зайняв Александрію. Антоній заколов себе мечем, а його дружина Клеопатра, щоб не стати полонянкою Октавіана, випустила змію, яка смертельно вжала її.

Октавіан став єдиним правителем Риму. Громадянські війни, що тривали десятиліття, скінчилися. Завершилося й існування Римської республіки. В історії Римської держави почався період одноосібного правління — *епоха імперії*.

Досліди

Чому Другий тріумвірат проіснував недовго? Які були наслідки його розпаду?

Октавіан

Антоній

Лепід

2 Чим відзначилось правління Октавіана Августа

Поміркуйте

Які зміни засвідчили перетворення Римської республіки на імперію?

Повернувшись до Риму, Октавіан відновив республіку й владу сенату. Його називали *принцепсом* — першим із громадян. Хоча діяли народні збори, вибори і діяльність сенату, консулів, трибунів залежала від волі Октавіана. Як єдиновладний правитель, він скликав сенат і командував військом. Тож відновлення республіки було умовним.

Сенат надав Октавіану найпочесніше звання — *Август*, що означало «священний». Оскільки він був командувачем збройних сил, його оголосили також імператором. Тому Октавіана Августа називають першим римським імператором, а новий устрій Римської держави — імперією. За правління Октавіана (27–14 рр. до н. е.) Рим було прикрашено багатьма пам'ятками архітектури. Август користувався великою пошаною — поети оспівували його у віршах, історики — у своїх працях.

Досліди

Правління Октавіана називали щасливим для Риму. Спираючись на текст та світлини, поясни чому.

- 1 Арка в Римі на честь Октавіана із вдячністю за побудовані дороги. Сучасне фото
- 2 Октавіан Август у вигляді Юпітера
- 3 Монета із зображенням Октавіана Августа

3 Чому правління Антонінів назвали «золотим віком» імперії

Поміркуйте

Як правителі з династії Антонінів зміцнювали державу?

Наприкінці I ст. в Римі почала правити третя імператорська династія *Антонінів*. Цей період називають «золотим віком» імперії. Найвідомішими імператорами того часу були Траян і Марк Аврелій.

Марк Ульпій Траян (правив у 98–117 рр.) більшу частину життя провів у походах. Він турбувався про дороги та гавані, чим сприяв розвитку торгівлі. Як державний діяч опікувався сиротами й дітьми з бідних сімей.

За його правління Римська імперія досягла найбільших розмірів. Після завоювання Дакії²⁷, повернувшись до Риму, він влаштував розкішний тріумф. На згадку про перемогу на пагорбі Форум спорудили високу кам'яну колону.

Походи Траяна були останніми завойовницькими війнами Риму. У середині II ст. Римська імперія зосередила всі сили на обороні величезних володінь. Згодом, при вступі правителів Риму на престол, їм бажали бути щасливішими за Августа і кращими за Траяна.

Досліди

Визнач за картою на початку параграфа, які землі приєднав Траян до імперії та які були її кордони. Чи відповідають, на твою думку, скульптурні зображення на честь Траяна його діяльності? За допомогою тексту та світлин аргументуй свою точку зору.

- 1 38-метрова колона на честь перемоги Траяна в Римі
- 2 Барельєфи колони Траяна, які відображали епізоди боротьби з даками
- 3 Статуя Траяна

Марк Аврелій (161–180 рр.) був високоосвіченою людиною і правителем, про якого мріяли і греки, і римляни. Він налагодив взаємодію імператора та сенату. У філософському творі «На одинці із собою» писав: «Виконуй ту справу, на яку поставлений». Майже все правління Марка Аврелія було пов'язане з війнами, правитель-філософ був відважним воїном. Вів успішні походи

²⁷ **Даки** — племена, що населяли територію сучасної Румунії.

у Вірменії та Парфії. Марк Аврелій був останнім імператором династії Антонінів. З його правлінням завершився «золотий вік» Римської імперії.

Досліди

У трактаті «Наодинці із собою» Марк Аврелій писав: «Я носив у своїй душі образ вільної держави, у якій все управляється на підставі однакових для всіх законів і рівного для всіх права». Чи вдалося йому, на твою думку, побудувати таку державу? Чи засвідчує це його статуя?

Марк Аврелій. Давньоримська статуя

Перевір себе

1. Чому Октавіана стали називати принцепсом?
2. За якого правителя Римська імперія досягла найбільших розмірів?
3. Розкажи про Марка Аврелія як історичного діяча.
4. Які порядки, встановлені Августом, ти вважаєш прийнятними, а які — ні?
5. Чому період Антонінів називають «золотим віком» імперії?
6. Імператор Траян якось мовив: «Я хочу бути таким імператором, якого сам собі бажав, якби був підданим». Чи вдалося йому, на твою думку, здійснити свою мрію?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокурсників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Запиши в зошиті основні зміни в управлінні державою за імперії?

§ 36. ЯКИМИ БУЛИ ВІРУВАННЯ І ТРАДИЦІЇ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН

Обговоріть у класі

Що таке язичництво? Наведіть приклади багатобожжя та язичницьких уявлень давніх греків. Чому вони виникали?

Досліди

На основі світлин та інформації про давньоримських богів і богинь зроби висновки про те, якою була релігія давніх римлян.

- 1 Юпітер — головний бог римлян, бог денного світла й блискавки, покровитель царів та державної влади
- 2 Юнона — покровителька заміжніх жінок
- 3 Мінерва — богиня наук, ремесел, мистецтв
- 4 Діана — покровителька всіх римлян і захисниця плебеїв та рабів
- 5 Марс — бог війни

1 Яким богам поклонялись римляни

Поміркуйте

Які були основні риси релігії римлян?

У житті римського суспільства релігія та пов'язані з нею традиції відігравали велику роль. Шановані римлянами боги були схожі на грецьких, їх навіть називали і латинськими, і грецькими іменами. На честь богів зводились храми. Головним храмом Рима був храм Юпітера (Зевса) на Капітолії, а на його честь влаштовувались щорічні Великі Римські ігри. Бічні приміщення в храмі Юпітера присвячені його дружині та дочці — богиням Юноні (грецька Гера) та Мінерві (схожа на Афіну).

Люди, які працювали на землі, поклонялись богам землеробства: господині хлібних ланів Церері, її дочці Лібері та богові вина Ліберу. Храм богині Діани (Артеміді) був притулком для рабів-утікачів.

Римляни вірили, що їхня держава існуватиме доти, доки горить вогонь Вести — богині домашнього вогнища. Діви-весталки, жриці Вести, зберігали таємні святині, вивезені Енеєм із Трої. Жриць обирали за жеребом із представниць знатних

сімей. Вони служили в храмі 30 років і лише після цього мали право взяти шлюб. У Римі вони були в пошані, тож на того, хто образив весталку, чекала смерть. Проте весталки могли врятувати засуджених до страти римлян.

Як і давні греки, римляни вірили, що існують різні надприродні істоти, які живуть, наприклад, у річці чи домівці і можуть бути добрими або злими, допомагати або шкодити людям. У кожного члена сім'ї був свій дух-покровитель, якого називали *генієм*. Боги-охоронці — *пенати* — опікувалися домашнім вогнищем та помешканнями. *Ларами* називали добрі душі померлих предків, які піклувалися про сім'ю та її благополуччя за межами дому.

Досліди

Як наведені зображення ілюструють ставлення римлян до духів — покровителів сім'ї та домівки?

1 Пенати. Давньогрецька фреска

2 Геній. I ст. до н. е.

3 Римська сім'я перед ларарієм — місцем поклоніння домашнім богам. Сучасний малюнок

2 Яким було сімейне життя римлян

Поміркуйте

Які були традиції сімейного життя в Римі? Чим вони відрізнялися від давньогрецьких?

Для римлян сім'я була дуже важливою. Уся родина жила в одному будинку. Її главою був найстарший чоловік, який володів усім майном сім'ї, міг висилати, бити членів родини і навіть продати їх у рабство або й убити.

Майбутніх чоловіка або дружину зазвичай обирали батьки. Поширені були шлюби з вигоди. Відомо, що оратор Цицерон після 37 років подружнього життя розлучився й узяв шлюб з 20-річною дівчиною, щоб запобігти розоренню. Дівчата могли виходити заміж із 12-ти років, однак найчастіше це відбувалося в 14-річному віці.

До дітей ставилися з любов'ю. З немовлятами римляни гралися дерев'яними чи металевими брязкальцями із дзвіночками. У дівчат були ляльки з глини, воску, дерева, металу, каміння, а в хлопців — «машинки» — візки й конячки з коліщатками. Хлопчикам робили ще дерев'яні мечі. Старші діти любили грати в настільні ігри, наприклад у «хрестики-нулики», або запускати повітряного змія. Римляни всиновлювали дітей під час військових походів або ж за відсутності дітей у родині.

Жінок у родинах шанували. Заміжню римлянку називали *матроною*. Господинею в домі була дружина найстаршого чоловіка. Вона навчала молодих жінок готувати, шити, вести господарство. На відміну від грецьких жінок, римлянки могли вільно виходити з дому, ходили із чоловіками в гості та були присутні на домашніх бенкетах. Політику вважали не жіночою справою, тож жінки не мали права голосувати, обіймати посади та відвідувати народні збори. Після того як Рим став імперією, жінки отримали більше прав: вони могли вести бізнес, володіти землею, звільняти рабів і навіть отримувати оплачувану роботу.

Досліди

Як на надгробках римлян зображували сім'ю? Чому знатних римлян супроводжували бюсти їхніх предків?

- 1 Римлянин. Давньоримська статуя
- 2 Надгробок із зображенням сім'ї

У Римі школу відвідували діти із сімей, що мали статки. Діти найбідніших римлян не вчилися ні писати, ні читати, оскільки допомагали старшим по господарству.

Дівчата не відвідували школу, їх готували до заміжжя. Головним їхнім заняттям було рукоділля (прядіння, ткацтво). Їх навчали музики, танців, у багатих сім'ях — грецької мови.

Виховання молоді було спрямовано на формування громадянських чеснот римського суспільства — мужності, чесності, вірності, гідності, залізної дисципліни на війні, поваги до закону та звичаїв предків, почуття обов'язку. У давніх римлян була приказка: «Я повинен, тобто я можу».

Досліди

На зображеному мармуровому рельєфі саркофага відтворено етапи виховання римського юнака: ліворуч мати годує немовля; потім батько за традицією піднімає його, визнаючи своїм; згодом юнак їде в колісницю, запряженій віслию; зрештою юнак декламує батьку вивчене.

Про які традиції сімейного життя римлян, на твою думку, свідчать такі зображення на надгробках?

Перевір себе

1. Яким богам поклонялися римляни? Які з них нагадують грецьких богів?
2. Хто був главою римської сім'ї?
3. Які права мали римські жінки?
4. Якою була мета виховання й освіти в Римі?
5. Чим відрізнялося становище жінки в Римі та Греції?
6. Які моральні правила визначали життя римлян, римської сім'ї, римської общини? Чи є вони значущими нині? Які саме? Чому?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Коли та в якому значенні нині доречним буде вислів: «Я повинен, тобто я можу»? Поясни, чому він виник у Римі.

§ 37. ЯКИМ БУЛО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ РИМЛЯН

Обговоріть у класі

Про що йтиметься у цій темі? Чи можна стверджувати, що повсякдення всіх римлян було схожим? Чому?

Досліди

Кожен римлянин і багато мешканців римських провінцій (включно жінок і представників незаможних верств населення) щоденно відвідували терми (публічні лазні). Тут було багато кімнат з водою різної температури. Також вони містили зали для тренувань, басейни та зони відпочинку, де громадяни могли читати, відпочивати, спілкуватися. Наприклад, терми Каракалли²⁸ мали чотири входи і щодня приймали до 8000 відвідувачів.

Що цей звичай розповідає тобі про спосіб життя римлян? Яку сучасну традицію це нагадує?

Збережені римські терми в римській провінції в Британії, Сомерсет. Сучасний вигляд

1 Яким було місто Рим у часи імперії

Поміркуйте

Про які особливості міста Рима ви дізналися?

У перші століття нашої ери Рим став одним із найбільших міст Середземномор'я з населенням майже мільйон мешканців. Крім власне римлян, тут можна було зустріти євреїв, сирійців, фінікійців і представників інших народів. Рим потерпав від перенаселення, адже з усіх кінців імперії сюди стікався люд.

Економічним і політичним центром Рима був *Форум*. За наказом імператорів тут зводили величні храми, пам'ятники та інші громадські споруди. Поблизу Форуму розташовувалися розкішні імператорські палаци, величні храми римських богів. У центрі міста було багато магазинів, де продавали одяг, прикраси, взуття, перуки, мечі тощо. Дорогою до школи діти

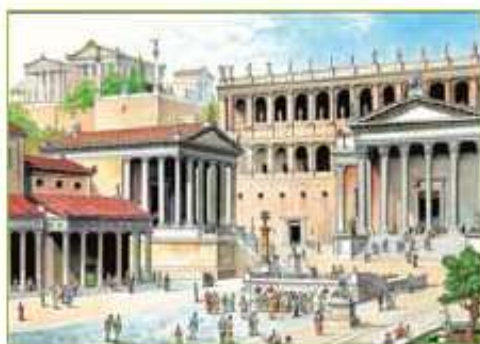
²⁸ Римський імператор, який правив під іменем Марка Аврелія в III ст. н. е.

пробігали Форум. Жінки прали білизну в Тибрі. Працювали прибиральники вулиць, пожежники. Функціонували тисяча питних фонтанчиків, вісімсот публічних лазень та поштова служба. Щоб полегшити пересування Римом, було створено спеціальну службу. Так, зі сходу сонця і до кінця робочого дня заборонявся проїзд вулицями Рима приватних колісниць, екіпажів, возів. А приїжджі мали лишати свій транспорт за містом.

Досліди

Як ілюстрація підтверджує, що Форум був економічним, політичним і культурним центром Рима? Які громадські простори тут розташовувались? Чому вони були важливі для римлян? Які з характеристик тогочасних громадських просторів є бажаними й нині?

Форум у Стародавньому Римі.
Сучасна реконструкція

2 У яких будинках мешкали римляни

Поміркуйте

У яких помешканнях жили стародавні римляни — представники різних верств населення? Які були особливості забудови Рима?

Рим був щільно забудований — в одному з описів зазначалося про 46 602 багатоповерхових будинки. Громадські будівлі й будинки багатіїв вражали пишнотою оздоблення та наявністю водогону, каналізації, опалення тощо. Стіни розписували, а підлогу вкладали мозаїкою. Дім заможного римлянина був будинком для всієї великої родини (дітей, батьків, прабатьків тощо). У будинку могли бути спальні, кабінет, кухня, їдальня, сад, домашній храм, туалет та ванна кімната. Меблів було дуже мало, а килимів не було взагалі.

Більшість римлян — насамперед заможних плебеїв — мешкала у квартирах багатоповерхових будинках, на перших поверхах яких часто розміщували крамниці й майстерні.

Були й багатоквартирні будинки для незаможних верств населення. Бідні сім'ї тіснилися в маленьких кімнатках на верхніх дерев'яних поверхах. Збудовані нашвидкуруч, такі будинки часто горіли або заваливались. Водогону в них не

було, і мешканці верхніх поверхів змушені були по воду щоразу спускатися вниз.

Досліди

Якими були житлові умови давніх римлян? Що здалося тобі найбільш цікавим?

1 У будинку знатних громадян

2 Багатоквартирні будинки в Римі. Сучасна історична реконструкція

3 Як був влаштований побут римлян

Поміркуйте

Порівняйте повсякденний спосіб життя римлян та греків.

Римляни зазвичай прокидалися зі сходом сонця. На сніданок патриції здебільшого їли хліб, тістечка з медом, сир, інжир, оливки. В обід насолоджувалися свіжим м'ясом, рибою. З напоїв уранці вживали воду, зрідка — молоко та вино. Їли ложками або руками, витираючи їх мокрим рушником. Плебеї могли снідати хлібом, сухим або змоченим у вині, і водою. Іноді хліб посипали оливками, сиром або родзинками. Багаті громадяни роздавали бідним їжу і гроші, розраховуючи на їхню підтримку на виборах.

Після обіду римляни присвячували вільний час відпочинку та розвагам. Робота всіх установ припинялася, зачинялися храми, крамниці. Навіть бідні мали час щодня відвідувати один-два храми, що було дуже важливою частиною щоденного життя римлян.

Повсякденне життя в сільській місцевості було повільнішим, але й тут проводили численні сільські фестивалі та зустрічі з друзями. Селянин працював сім днів на тиждень, а в базарний день продавав свої товари, зустрічався з друзями,

дізнавався новини. Його дружина доглядала за будинком і сім'єю і наглядала за рабами.

Основою римського чоловічого й жіночого костюмів була *туніка* — бавовняна влітку, вовняна взимку. Чоловіки поверх носили *тогу* — полотно вовняної тканини, яку драпірували навколо тіла через ліве плече так, що руки залишалися вільними. Заможні жінки поверх туніки вдягали *стола* — довгий одяг із шовку. Одягом римської бідноти і рабів була лише туніка із грубої тканини.

Досліди

Опиши одяг давніх римлян. Порівняй його з одягом давніх греків або єгиптян.

1, 2 Давньоримський одяг

3 Давньоримські жіночі зачіски. Малюнки з підручника історії XIX ст.

4 Як римляни проводили дозвілля

Поміркуйте

Назвіть основні розваги римлян.

У Римі цілоріч щось відбувалося: вистави в театрах під відкритим небом; релігійні свята та фестивалі, атлетичні змагання, кулачні та звірині бої, сценічні розігрування битв, перегони на колісницях, гладіаторські змагання.

Наприкінці I ст. в Римі збудували амфітеатр — **Колізей**. Ця грандіозна споруда вміщувала майже 70 тисяч глядачів, які приходили подивитися на гладіаторські бої та цькування звірів. Одноразово на його арені могли битися 2 тисячі гладіаторів. Іноді тут влаштовували морські бої, для чого підземними трубами арену наповнювали водою. У підземних приміщеннях були клітки для звірів та шпиталь для поранених.

Колізей. Висота — близько 48 м (як 19-поверховий будинок нині; у ньому можна було розмістити сучасне футбольне поле). Сучасний вигляд

Перегоняли на колісницях відбувалися у *Великому цирку* — найбільшій споруді тогочасного Рима, який міг вмістити 250 000 людей.

Перевір себе

1. Що таке Форум?
2. У яких будинках жили римляни?
3. Який одяг був основним у римлян?
4. Що таке Колізей?
5. Склади розповідь на тему «В гостях у римської родини».
6. Чим місто Рим схоже на інші великі міста Стародавнього світу чи сучасності? А в чому його особливості?
7. Як були влаштовані громадські простори в Римі? Які цілі вони слугували?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Уяви, що ти відвідав / відвідала Колізей і Великий цирк. Що ти там побачив / побачила? Кого зустрів / зустріла? Опиши свої враження. Чи до вподоби тобі види дозвілля римських громадян? Чому? Якому з них ти б надав / надала перевагу?

§ 38. У ЧОМУ ОСОБЛИВОСТІ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ІІІ — НА ПОЧАТКУ ІV СТ.

Обговоріть у класі

У ІІІ–ІV ст. Римська імперія переживала період кризи. Що таке криза? Що називають економічною кризою, а що — політичною? Як криза впливає на життя населення країни?

Досліди

Розглянь карту на с. 178. Як масштаби території Римської імперії впливали на її внутрішню і зовнішню політику? Які кризові наслідки це мало для держави?

1 У чому полягала криза Римської імперії

Поміркуйте

Назвіть основні прояви кризи в Римській імперії.

З кінця ІІ ст. Римська імперія не вела завойовницьких походів. Великі території були підкорені Риму, тож потрібні були значні зусилля, щоб тримати багато народів у покорі. Міжусобні війни за владу в державі, напади сусідніх племен зруйнували єдність імперії і традиційні зв'язки між провінціями.

У цей період основна роль у призначенні імператора перейшла до армії або сенату, які могли проголосити імператором будь-кого. Солдати навіть продавали престол тому, хто обіцяв їм більшу платню. Правителі (їх називали «солдатськими» або «сенатськими» імператорами) змінювалися кожні 2–3 роки, а іноді через кілька місяців. Здебільшого вони гинули від рук змовників або незадоволених легіонерів.

Народні збори збирали все рідше, і до ІІІ ст. н. е. вони зникли. У провінціях повставали не тільки підкорені народи, а й легіони, які мали тримати їх у покорі. Частина провінцій відокремилась від імперії, як-от: Єгипет і Галлія.

Для покриття витрат, що постійно зростали, імператори вдавалися до різних обходок: зменшення ваги срібних і золотих монет, карбування мідних грошей тощо. Це спричинило економічний занепад населення. Внаслідок нехтування римлянами законів, звичаїв і традицій зросла злочинність.

Припинення загарбницьких воєн зменшило кількість невільників. Раби подорожчали, їх змушували більше працювати. Для заохочення до сумлінної праці рабам роздавали невеликі ділянки землі для обробітку, дозволяли мати сім'ю та власне майно. Їх називали «рабами з хатинами». За користування землею вони платили орендну плату та віддавали частину врожаю.

Величезні земельні володіння неможливо було обробити лише працею рабів. Тому землевласники почали надавати земельні ділянки в оренду вільним людям. Таких орендарів називали *колони*. Колони були більше зацікавлені в результатах своєї праці, ніж раби. Однак і це не могло зарадити кризі господарства Риму.

Досліди

Як римський письменник Колумелла (I ст.) характеризує працю рабів? Кому він пропонує передати землю, щоб зменшити втрати?

Збитки від рабів

В окремих маєтках, куди власникові важко дістатися, усі категорії землі будуть у кращому стані, якщо її обробляють вільні колони, а не раби. Особливо це стосується хлібних ланів, які набагато менше гинуть від гос-

Колони сплачують орендну плату

подарювання колонів і більше терплять збитків від рабів. Раби збувають на сторону биків, погано випасають худобу, не перевертають ретельно землю, набагато більше витрачають зерна, ніж вони його засівали, не доглядають посіви, щоб вони давали добрі сходи. Кількість зерна, зібраного для молотьби, вони щодня зменшують, оскільки самі крадуть і від крадіїв не охороняють.

2 Які реформи здійснив імператор Діоклетіан

Поміркуйте

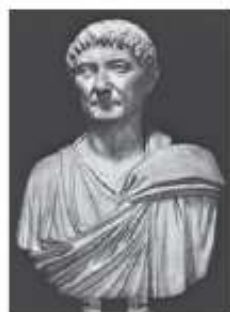
Як Діоклетіану вдалося зупинити занепад імперії?

У 284 р. легіонери проголосили імператором *Діоклетіана*, який походив із сім'ї колишніх рабів. Вступивши до

армії легіонером, він, завдяки своїм здібностям, швидко досяг найвищих чинів. Діоклетіан збільшив чисельність війська та укріпив у ньому дисципліну. Це сприяло відновленню єдності Римської імперії. За Діоклетіана влада імператора стала необмеженою. Для ефективного управління Римською імперією він розподілив її територію на чотири частини на чолі з *тетрархами* — його співправителями.

Рим залишався столицею імперії, проте імператори в ньому не жили. Місто поступово втратило своє колишнє значення і блиск.

Діоклетіан,
римський імператор

Досліди

Які реформи здійснив Діоклетіан? Як кожна з них мала вплинути на розвиток держави?

Реформи Діоклетіана

Політична

Тетрахія — встановлення влади 4-х співправителів у чотирьох частинах імперії

Військова

Частина армії розташовувалась у фортецях у прикордонні, інша — у містах, що давало змогу швидко придушувати повстання

Адміністративна

Провінції поділено на 12 областей для спрощення управління

Фінансова

З обігу вилучено знецінені та фальшиві монети, карбувались нові золоті монети

Податкова

Здійснено перепис населення, облік усіх орних земель, садів, виноградників, пасовиськ

Релігійна

У 303 р. видано закон, яким заборонялося християнство. Почалося переслідування християн

За Діоклетіана були здійснені й інші реформи, що зміцнило імперію. Після проведення реформ занепад господарства в Римській імперії на деякий час припинився.

3 Чому імператора Константина назвали Великим

Поміркуйте

Які зміни відбулися в житті імперії за часів Константина?

Діоклетіан добровільно зрікся своєї посади. Новим імператором став талановитий і відважний *Константин* (306–337 рр.), якого назвали *Великим*. Він продовжив реформи Діоклетіана. Знецінені срібні гроші Константин замінив золотом монетою, поліпшив контроль за сплатою податків, що сприяло поповненню імператорської скарбниці. За ці кошти утримував величезну армію. Імператор вів успішні війни із сусідніми племенами. Пожвавішала торгівля, відродилися міста.

На місці грецької колонії Візантій Константин наказав збудувати нову столицю, названу на його честь **Константинополем** (нині місто Стамбул). Тут перехрещувались торгові шляхи: сухопутний — з Азії в Європу та морський — із Чорного моря в Середземне. Константинополь став найбільшим містом імперії.

Константин прагнув, щоб нова столиця перевершила Рим, і не шкодував на це коштів. У місті було споруджено розкішний імператорський палац, терми, бібліотеку, іподром, два театри, багато будинків для ремісників, торговців, мореплавців і рибалок. Поряд із християнськими храмами в Константинополі звели язичницькі. З різних міст Греції та Риму було завезено кращі твори мистецтва, плити мармуру, колони. Імператорський палац обслуговувала велика кількість людей. Як свідчать документи, лише цирульників там було близько тисячі.

Константин не лише сприяв поширенню християнства, а й сам охрестився, ставши першим в історії християнином на троні. За часів правління Константина Римська імперія зміцніла, її могутність було відроджено.

Константин Великий, римський імператор

Досліди

На основі тексту та ілюстрацій склади розповідь про діяльність Константина Великого. Назви (запиши) основні досягнення Константина. Яких сфер життя Риму вони стосувалися?

- 1 Тріумфальна арка Константина. Сучасне фото
- 2 Константин Великий приносить місто в дар Богородиці. Мозаїка над входом у храм Святої Софії в Константинополі

Перевір себе

1. Кого в Стародавньому Римі називали «солдатськими імператорами»?
2. Хто такі «раби з хатинами» та колоні?
3. Чому Константина назвали Великим?
4. Якими були причини занепаду Римської імперії в III ст.?
5. Як Діоклетіан відновив єдність імперії та міць імператорської влади?
6. Розкажи про імператора Константина та його заходи щодо зміцнення імператорської влади.

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Що подібне, а що — відмінне в діяльності Діоклетіана і Константина Великого?

§ 39. КОЛИ І ЯК ВИНИКЛО ХРИСТИЯНСТВО

Обговоріть у класі

Що таке релігія? Які релігії з історії Стародавнього світу вам уже відомі?
 Чим відрізняються язичництво, багатобожжя, єдинобожжя?

Досліди

Які явища відображає карта? Де виникло християнство? Знайди місця розташування громад християн у I–II ст. Який процес у III–V ст. відображає карта? У якому столітті прискорилося поширення християнства? Чому?

1 Як виникло християнство

Поміркуйте

Чому люди вірили в появу Месії? Коли і де народився Ісус Христос?

Християнство нині має близько 2,4 мільярда послідовників (30 % населення світу). Основні догмати релігії стосуються народження, життя, смерті, воскресіння Ісуса Христа.

Ісус із Назарета був давньоєврейським проповідником, який посмертно став головною постаттю християнства.

Християнство — одна з трьох світових релігій. Основа віровчення: віра в Ісуса Христа як втілення і прояв Бога, зішестя на землю Сина Божого для спасіння людства від гріха. **Ісус — Син Божий — Месія**, грецькою мовою — **Христос**.

Про народження та земне життя Ісуса **Христа** розповідають **Євангелія** (від грецького — «блага звістка»). Вони були написані учнями Христа та їхніми супутниками наприкінці I — у II ст. Із часом Євангелія та інші християнські твори увійшли до *Нового Завіту* — другої частини Біблії.

За Євангеліями, близько 2 тисячі років тому Бог послав на Землю свого сина — Ісуса, щоб показати людям кращий життєвий шлях. Ісус учив людей, як жити, щоб досягти Царства Божого, проповідував любов до ближнього, милосердя, всепрощення, рівність усіх перед Богом.

Ісуса супроводжували 12 учнів — *апостолів* (посланців). У Єрусалимі один із них — Іуда, підкуплений за 30 срібних монет, зрадив свого Вчителя. Ісуса звинуватили в заколоті проти римського імператора та засудили до страти. Його розіп'яли на хресті на горі Голгофа поблизу Єрусалима. За три дні Ісус воскрес. Через сорок днів він вознісся на небо та пообіцяв повернутися для Божого суду, заповівши своїм учням проповідувати Євангелія всім народам. Учення Ісуса Христа склало основу християнства.

У I та II століттях християн було небагато. Їх переслідували римляни, адже християни не визнавали божественність імператора. Особливо жорстоких репресій християни зазнавали за імператора Діоклетіана.

Досліди

Чого навчав Ісус Христос у суспільстві, не позбавленого насильства?

З Нагірної проповіді Ісуса Христа

Просіть, і дано вам буде; шукайте і знайдете; стукайте, і відчинять вам. Не судіть, щоб і вас не судили.

Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, добро творіть тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить і гонить вас.

Тому, хто просить у тебе, дай; і від того, хто хоче в тебе позичити, не відвертайся.

2 Як відбулась християнізація Римської імперії

Поміркуйте

Як виникла християнська церква?

Християни об'єднувалися в громади. Найголовніша заповідь християн — любіть ближнього свого. Члени громади

вважалися братами, не існувало відмінностей між різними племенами та народами, між рабами та вільними людьми. У громаді всі мали рівні права і були зобов'язані допомагати одне одному. Християни засуджували багатство. Багаті люди могли стати членами спільноти за умови, якщо роздали все своє багатство або дали щедрі пожертвування на користь спільноти.

Із часом з окремих громад утворилася єдина організація — **християнська церква**. Спочатку християни збиралися у будинках, разом молилися, відзначали свята, обговорювали норми поведінки, слухали читання Євангелія, співали гімни Богові. Згодом стали зводити храми.

Християни не закликали до відкритої боротьби проти римської влади. Проте римська влада й жерці переслідували їх. Однак християни не відмовлялися від віри в Ісуса Христа та відкрито прославляли його. Так з'явилися християнські мученики — люди, які постраждали за свою віру.

Відданість мучеників християнській вірі привертала все більше прихильників християнської релігії. Під час гонінь християни збиралися у підземеллях та каменоломнях (катакомбах), де створювали підземні храми. Християнську Церкву перших трьох століть нашої ери — часу гонінь на християн — часто називають *Церквою підземною*.

Церква — об'єднання, які мають спільні релігійні погляди й обряди.

Досліди

Спираючись на світлини й текст, розкажи про життя перших християн.

- 1 Печерні храми перших християн у Каппадокії. Сучасне фото
- 2 Церква в римських катакомбах
- 3 Зображення Христа в катакомбах Святого Марселія і Петра. Рим, IV ст.
- 4 Остання молитва християн перед стратою. Жан-Леон Жером, 1883 р. Художній музей Волтерса (Балтимор, США)

3 Як християнство остаточно утвердилось в Римській імперії

Поміркуйте

Як християнство поширювалось у IV ст.?

У II ст. християнство поширилося в усій Римській імперії. Християнську Церкву визнали різні верстви населення. Імператор Константин розумів, що нова віра може стати опорою для зміцнення його влади. Він почав рішуче підтримувати духовенство²⁹, звільнивши його від податків і військової служби, зобов'язав провінції передавати частину прибутків християнській Церкві.

325 р. у місті Нікея (Мала Азія) відбувся *Перший Вселенський собор* християнської церкви. Він установив *Символ віри* — короткий і точний виклад того, у що мусять вірувати християни.

380 р. було видано закон про заборону язичництва. Християнство стало єдиною державною релігією Римської імперії, обов'язковою для всього населення. Язичників суворо карали.

²⁹ Духовенство — служителі церкви, які здійснюють релігійні обряди й служби.

Їхні святилища, храми закрили та зруйнували, знищили статуї римських богів, героїв, імператорів. Багато творів давньоримського мистецтва загинуло. Заборонили й Олімпійські ігри, присвячені Зевсу. Відтоді християнська Церква та імперія були нерозривно пов'язані.

Досліди

Кому тепер належало право визначати, яку релігію мають сповідувати люди? Чи змінилося становище християн після едикту?

З Міланського едикту імператора Константина 313 р.

...Свободи в релігії утискати не можна, навпаки, треба надавати право піклуватися про божественні предмети розуму і серцю кожного, на його власний розсуд. Християни можуть поширювати своє вчення і навертати нових людей у свою віру. Наказано повернути християнам все їхнє майно, яке в них вилучили за часів переслідувань.

Перевір себе

1. Що таке Євангелія? Ким вони були написані?
2. Як римські імператори ставилися до християн?
3. Чому християнську Церкву перших трьох століть нашої ери називають підземною?
4. Коли і для чого зібрався Перший Вселенський собор?
5. Чи можна було перешкодити поширенню християнства в Римській імперії жорстоким переслідуванням вірян? Свою думку обгрунтуй.
6. Яку політику проводив Константин стосовно християнства?
7. Чому християнство наприкінці IV ст. було визнане державною релігією Римської імперії? Які це мало наслідки?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Наприкінці I ст. склалася чітка структура християнської Церкви. Як називали її очільників? Дізнайся, як іменують служителів християнської церкви нині. У чому відмінність термінів «церква» та «храм»?

§ 40. У ЧОМУ ЦІННІСТЬ КУЛЬТУРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Обговоріть у класі

Які пам'ятки культури Стародавнього Риму вам вже відомі? Культура якої цивілізації найбільше вплинула на римську? Чому ви так думаєте?

Досліди

Римські митці збагатили античну спадщину видатними ідеями. Окрім храмів, мавзолеїв і театрів, вони споруджували акведуки (водяні мости)³⁰, дороги, терми. Політичний діяч і доглядач міського водогону Рима Юлій Фронтін (35 р. — бл. 103 р. н. е.) писав: «Якщо ваша воля, порівняйте силу-силенну цих незамінних споруд, які несуть стільки води, з непотрібними пірамідами або ні до чого непридатними, хоча й відомими, витворами греків!».

У чому полягає, на його думку, відмінність римських споруд від пам'яток інших цивілізацій? Чи погоджуєшся ти з такою думкою?

Один із римських акведуків.
Сучасний вигляд

1 Чим уславилась римська архітектура

Поміркуйте

Спираючись на текст і світлини, поміркуйте: чим взаємопов'язані римська та грецька архітектури? У чому полягає їх відмінність?

Великий вплив на римську архітектуру справили елліністичні традиції. З обтесаних каменів римляни будували дугоподібні перекриття — *арки*, *склепіння* й *куполи*. В оформленні переважала мозаїка й оригінальний настінний живопис.

Арки (від лат. *arcus* — дуга) використовували під час будівництва мостів, водогонів та інших споруд. Щоб надати храмам і залам більшої висоти й величності, робили дугоподібні стелі — **склепіння**. **Купол** — стеля у вигляді величезної перевернутої чаші.

³⁰ Акведук (лат. — водогін) — споруда для подачі води до міст з водогоном (трубою чи каналом).

«Храмом усіх богів» римляни вважали *Пантеон*. Крізь величезне кругле вікно (діаметром 9 метрів) посередині купола лився потік світла, який розсіювався краями просторої зали. Римляни добротню будували споруди. Пантеон ніколи не розбирали із часів його зведення — з язичницького храму він був перетворений на християнський. І донині купол Пантеона є найбільшим у світі.

Щоб увічнити подвиги полководців та імператорів, будували тріумфальні арки. Тріумфальна арка Тіта в Римі створена з унікального мармуру, який добували тільки в Аттиці. Вона вирізняється чіткими й лаконічними формами, які видаються простими, однак тоді це був справжній витвір мистецтва, наслідуваний в усьому світі.

Захоплення видовищами — гладіаторськими боями, перегонами на колісницях, битвами зі звірами — спонукало до появи грандіозних амфітеатрів. Колізей — візитівка сучасного міста Рима і всієї Італії.

У Римі та провінціях переважно біля форумів будували великі громадські споруди — *базиліки*. Вони були призначені для проведення судових засідань, ділових зустрічей та укладання торгових угод.

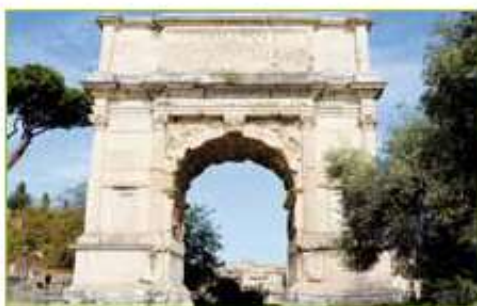
Характерною рисою міст імператорської епохи були кам'яні бруківки, водогони, підземні стічні рови для відведення брудних вод. Серед архітектурних пам'яток Стародавнього Риму особливо вражають водогони — *акведуки* — довгі ряди кам'яних арок, що підтримували глиняні труби, якими текла вода з гірських джерел, що знаходилися за багато кілометрів від міст. У місті труби йшли під землею, а звідти — у різні водойми: на майданах, у палацах, при храмах і будинках багатіїв. У Римі працювало 11 водогонів, три з яких збереглися дотепер. Акведуками вода надходила у фонтани, з яких її брали для пиття, а також в імператорські терми, доступні для всіх вільних людей.

Будівництво доріг було великим досягненням римської інженерії, адже побудовані вони були так, що служили століттями. Римські дороги вели в усі кінці світу. Донині збереглася бруківка Аппієвої дороги, вимощеної в 312 р. до н. е.

Досліди

Які пам'ятки зображено? Знайди їх опис у тексті та розкажи про кожну з них.

2 Які були особливості римської скульптури і зображувального мистецтва

Досліди

Як римляни зображували людей? Що таке мозаїка і для чого її використовували?

Скульптура — це мистецтво створення тривимірного зображення шляхом різьблення, ліплення чи різання. Римляни встановлювали багато скульптур у будинках і на вулицях. На відміну від грецьких зображень, далеких від достовірних образів, римські бюсти і статуї передавали індивідуальні риси людини, її характер. Римські художники створювали скульптури з мармуру, каменю та глини, навіть бетону.

Досліди

Кого, чому і як зображували римські скульптори частіше за все?

1 Октавіан Август, 63–14 рр. до н. е.

2 Оратор, I ст. н. е.

3 Голова римського патріція, 75–50 рр. до н. е.

4 Бюст знатної римлянки Фонсека, II ст. н. е.

5 Статуя імператора Марка Аврелія, близько 176 р. н. е.

6 «Лаокоон та його сини». Мармурова копія з оригіналу, створеного приблизно в III ст. до н. е. та знайденого в 1506 р. у Римі

Відомості щодо живопису Стародавнього Риму дуже обмежені. Значно більше збереглося зразків *мозаїки*, яку виготовляли зі шматочків кольорового непрозорого скла — *смальти*. Мозаїки зображували богів, орнаменти, тварин, сцени полювання та боїв. У Давньому Римі мозаїку використовували в багатих будинках і палацах, нею декорували підлогу, стіни, склепіння деяких храмів, терм і лазень, щоб не тільки прикрасити, а й зміцнити їх. Мозаїка зберігала прохолоду, її було легко мити. Багато римських мозаїк збереглося дотепер.

Досліди

Що відомо про розвиток живопису в Стародавньому Римі?

- 1 Художник із розмальованою статуєю та картиною в рамці. З фрески в Помпеях, 50–79 рр. н. е.
- 2 Зразки мозаїк із римських вілл у Британії I ст. н. е.: жіночий портрет «Венера», морський коник

3 Як розвивались освіта і наука в Римській імперії

Поміркуйте

Використовуючи текст, порівняйте школу в Римській імперії із сучасною. Які наукові знання розвивалися в Римській державі?

Навчання дітей у Римі починалося із 7 років. Зазвичай діти ходили в початкову школу, де вчилися читати, писати й рахувати. Школи для незаможного люду розміщувалися при крамницях, художніх чи ремісничих майстернях.

З 12 до 16 років римські юнаки із заможних сімей відвідували школи *граматиків*, де вивчали літературу, граматику, логіку, арифметику, геометрію, астрономію та елементи музики. В 16 років вони вдягали чоловічу тогу й опановували риторику і римське право. У віці 17–18 років юнаки мали покинути навчання для військової служби. Шкіл, де з хлопцями освіту здобували дівчата, було небагато. Вважали почесним, якщо дівчинка була освіченою.

Досліди

1. Коротко опиши кожен ланку освіти й виховання римлян, відображену в кластері. Поясни, які були цілі освіти й виховання в Римі.

2. На основі тексту поясни, що зображено на ілюстрації. Чим давньоримська школа відрізняється від сучасної?

Писемність в Італію завезли грецькі колоністи: латинські літери походять від грецьких. Римляни писали здебільшого на папірусі, тому більшість книжок мали вигляд сувоїв.

Давньоримська наука дістала в спадок низку грецьких досліджень, але, на відміну від них, набула переважно прикладного характеру. Тому в усьому світі поширились римські цифри та юліанський календар. Значних успіхів римляни досягли в розробці законів, що відіграло вирішальну роль у подальшому розвитку юридичної думки.

Поет Лукрецій Кар написав трактат «Про природу речей», у якому описано історію утворення Землі й виникнення на ній живих істот, розвиток первісного суспільства тощо. Відомий учений Страбон зібрав у своїй «Географії» відомі на той час відомості про країни і народи — від Британії до Індії. А Пліній для написання твору «Природнича історія» використав понад 2 тисячі праць східних, грецьких і римських астрономів, медиків, агрономів, істориків та інших учених.

Наприкінці II ст. прославився лікар Гален, який проводив досліді з вивчення дихання, діяльності спинного і головного мозку.

Визначним твором стала «Історія Риму від заснування міста», написана Тітом Лівієм. Цей твір складається із 142 книг і розповідає про часи від заснування міста на семи пагорбах до 9 року.

Перевір себе

1. Які пам'ятки характеризують розвиток римської архітектури?
2. Як і де римляни використовували мозаїку?
3. Які науки були розвинені в Давньому Римі?
4. Які досягнення давньоримської культури використовують нині?
5. Яка зі споруд Давнього Риму тебе найбільше вразила й чому?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

На основі світлини вислови свої міркування у короткому творі «Рим — місто давнє чи сучасне?».

§ 41. ЧОМУ ЗАНЕПАЛА ЗАХІДНА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ**Обговоріть у класі**

Коли виник Константинополь і яку роль він відігравав у житті імперії? За часів Діоклетіана й Константина Рим уже потерпав від набігів варварів³². Чому, на вашу думку, почались такі набіги? Як вони впливали на життя імперії?

Досліди

На основі тексту сучасного історика визнач: які зміни відбулись у складі населення і житті Західної Римської імперії; як змінилось римське військо. Про що, на твою думку, свідчить факт, що римляни стали наслідувати варварів? Зроби припущення: до яких наслідків це могло призвести.

Римляни і варвари

Константинополь і Рим стали двома центрами політичного життя, що ще більше розділило Схід і Захід. ...У Римі кидалася в очі велика кількість у місті германців, яких легко було відрізнити по білявому волоссю, високому зросту й міцній статури. Навіть римляни намагались наслідувати в одязі й поведінці тих, кого протягом багатьох століть

³² **Варвари** — нижчі за рівнем розвитку від римлян войовничі германські племена, що нападали на кордони Римської імперії.

презирливо називали варварами... Деякі варварські народи вже давно увійшли до складу населення імперії, навіть отримали римське громадянство, ... зберігаючи свою мову, традиції, релігію, одяг і вдачі. ...Імператорський трон не раз ставав здобутком варварів... Варвари складали основу римської армії.

1 Які були відносини Римської імперії і варварів у IV ст.

Поміркуйте

Чому посилювався натиск варварів на Римську імперію?

У III–IV ст. на кордони Римської імперії посилювався натиск варварських племен. *Варварами* греки й римляни зневажливо називали всіх, хто не належав до їхньої народності і чия мова вони не розуміли³³.

У 70-х роках IV ст. на північному узбережжі Чорного моря з'явилися кочові племена *гунів*, які прийшли в Європу із Центральної Азії. Під їх натиском деякі європейські народи мусили переселятися на інші території. Згодом гуні створили власну державу, що простягалася від Дунаю до Волги. Навала гунів спричинила потужний рух, який учені називають **Великим переселенням народів**.

Тоді десятки племен, сотні тисяч людей залишали обжиті місця і вирушали освоювати нові землі. Велике переселення народів почалося ще в II–IV ст., а розмаху набуло в V ст. Його причинами вважають зміну клімату, збільшення населення і нестачу земель. Переміщення одних племен витісняло інші, які були змушені заселяти нові території.

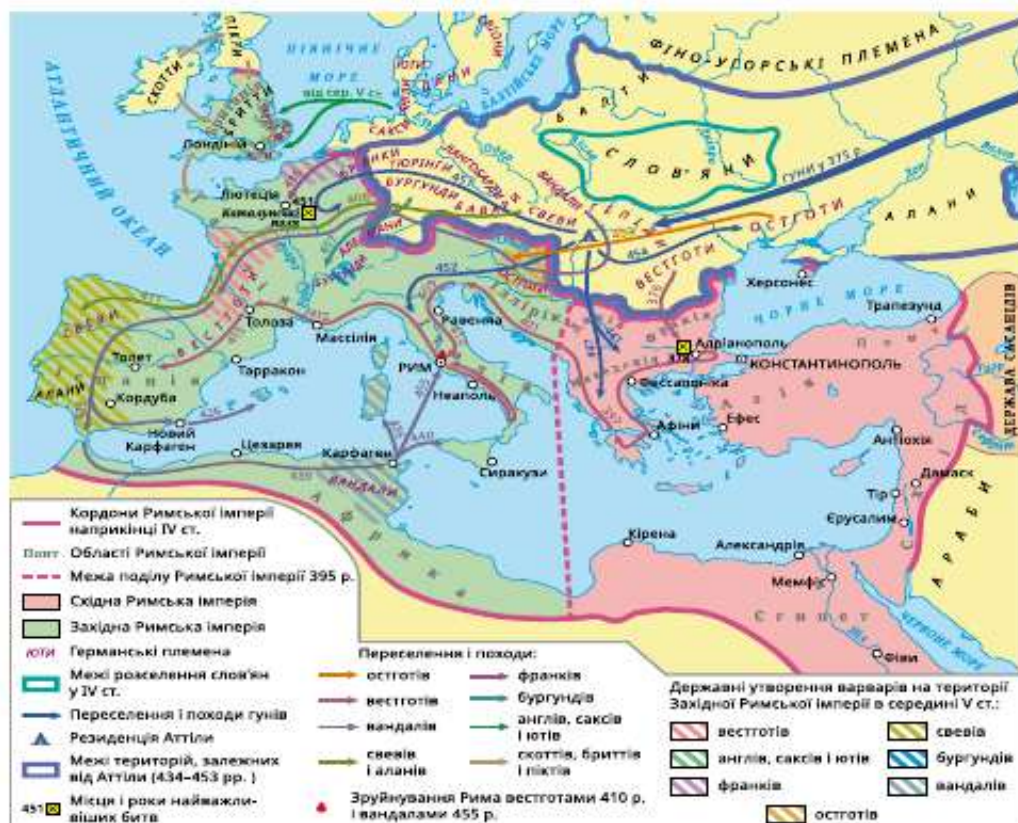
Велике переселення народів — рух племен і народів Європи в IV–VI ст. в різних напрямках, що розпочався із вторгнення племен гунів у північну частину Римської імперії.

Досліди

Назви племена й території, охоплені Великим переселенням народів у IV ст. і розкажи про це.

³² Варвари у переносному значенні — некультурні, малоосвічені, жорстокі люди.

2 Як відбувся поділ імперії на Східну і Західну

Поміркуйте

Як і чому відбувся поділ Римської імперії на Східну і Західну? Які були наслідки цього поділу?

395 р. імператор Феодосій розділив імперію між двома синами. Утворилися **Західна Римська** та **Східна Римська** імперії.

До складу Східної Римської імперії (**Візантії**) входили Балканський півострів, Єгипет та римські володіння в Азії. Під владою Західної імперії залишилися Італія та західні провінції в Європі й Африці.

Розвиток на Заході та Сході пішов різними шляхами. У Східній Римській імперії центральна влада імператора збереглася. Великого поширення набули грецька мова й традиції еллінізму. А в Західній Римській імперії державною мовою залишилася латинська. Тут влада імператора була слабшою,

міста занепадали, селяни розорявались, на дорогах розбійницькі ватаги грабували купців та місцеве населення, часто виникали повстання.

Західна Римська імперія вже не могла протистояти варварам і змушена була «відкуповуватися» від них. А коли в 410 р. Рим відмовився платити, один із вождів Аларіх з допомогою рабів, які відчинили вночі міську браму, захопив «вічне місто». Його воїни три доби нищівно грабували Рим, а потім рушили в римські провінції.

3 Які наслідки для Західної Римської імперії мало вторгнення гунів

Поміркуйте

Чим закінчилося вторгнення гунів? Які наслідки воно мало?

Найстрашнішими ворогами Рима тепер були гунни, які об'єднали навколо себе багато племен. Римські імператори змушені були платити гунам данину. Коли державу гунів очолив вождь *Аттіла*, розміри данини зросли, а грабункам і насилью не було меж. За це християни прозвали його «бичем Божим».

451 р. величезна армія гунів рушила в Галлію. Щоб дати відсіч могутньому противнику, римляни об'єднали свої сили з багатьма германськими племенами. Аттіла вдерся в Північну Італію, міста якої гунни немилосердно спустошили та зруйнували. Вождь гунів вихвалявся, що трава ніколи не ростиме там, де пройшов його кінь. Він підійшов до Рима й римляни змушені були заплатити величезний викуп.

Аттіла повернувся до своєї столиці. Невдовзі він раптово помер. За переказами та легендами, Аттіла похований у трьох трунах — золотій, срібній і залізній. Слуги та свідки поховання були вбиті, тож місце його могили невідоме. Різноплемінна держава гунів розпалась.

Досліди

Знайди та покажи на карті на с. 210 похід гунів і вирішальну битву Риму з гунами. На основі поданих ілюстрацій поміркуй: як зображено варварів? Що головне в їхніх заняттях і рисах підкреслили митці XIX ст.? Як ти вважаєш, чому?

1 Гунни йдуть на Рим. Ілюстрація Ульпіано Кекі, 1887 р.

2 Аттіла — вождь гуннів. Фрагмент картини Ежена Делакруа, 1843 р.

4 Які були причини падіння Західної Римської імперії

Поміркуйте

Коли й чому пала Західна Римська імперія? Які були наслідки цієї події?

Перемога над гунами не врятувала Західну Римську імперію. На її території виникли варварські королівства, які не підпорядковувались імператорові. 455 р. до Риму вдерлися племена вандалів. Два тижні вони грабували палади та храми, майстерні й домівки. Мешканців міста вбивали або захоплювали в полон для продажу в рабство. Багато пам'яток мистецтва та архітектурних споруд було знищено. Відтоді *вандалізм* називають безглузде нищення культурних пам'яток і цінностей.

Місто Рим занепало. Імператорською владою розпоряджались командири варварських армій, які ставили на трон імператорів і скидали їх. 476 р. один із варварських вождів скинув останнього римського імператора — юного Ромула Августула. Символи імператорської влади — пурпуровий плащ та діадему (корону) — він відправив до Константинополя на знак того, що імперії на Заході настав кінець. Падіння Західної Римської імперії вважають закінченням періоду історії Стародавнього світу.

Східна Римська імперія — Візантія — виявилася стійкішою і спромоглася протистояти навалі варварів. Вона проіснувала до 1453 року, коли її знищили османи (так в давнину називали турок).

Перевір себе

1. Що таке Велике переселення народів?
2. Коли і як відбувся розпад Римської імперії?
3. З якою подією пов'язане слово «вандалізм»?
4. Чому карфагенському полководцю Ганнібалу не вдалося завоювати Рим, а Аларіху — вдалося?
5. Варвари не переважали римлян чисельністю, а рівень розвитку їхнього господарства та культури був значно нижчий, ніж у Римській імперії. Чим можна пояснити їхні перемоги над Римом?
6. Що, на твою думку, спричинило падіння Західної Римської імперії?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Уяви, що ти спостерігав / спостерігала падіння і розграбування «вічного міста» — Риму. Опиши побачене. Як це, на твою думку, могло бути сприйнято сучасниками? Чи вплинула ця подія на історію Стародавнього світу? Якщо так, то якими були її наслідки?

Узагальнюємо і практикуємо

Долучайся до навчального проєкту «Зробімо це». Участь у проєкті надасть тобі можливість створити моделі, макети й презентації найвідоміших пам'яток Стародавнього Риму і представити їх друзям. Перейди за посиланням https://vse.ee/Di5_6_Zoshyt або відкрий файл, завантажений раніше.

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 42–43. ЩО ВІДОМО ПРО ГОСПОДАРСЬКЕ ТА СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ І ДУХОВНИЙ СВІТ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН

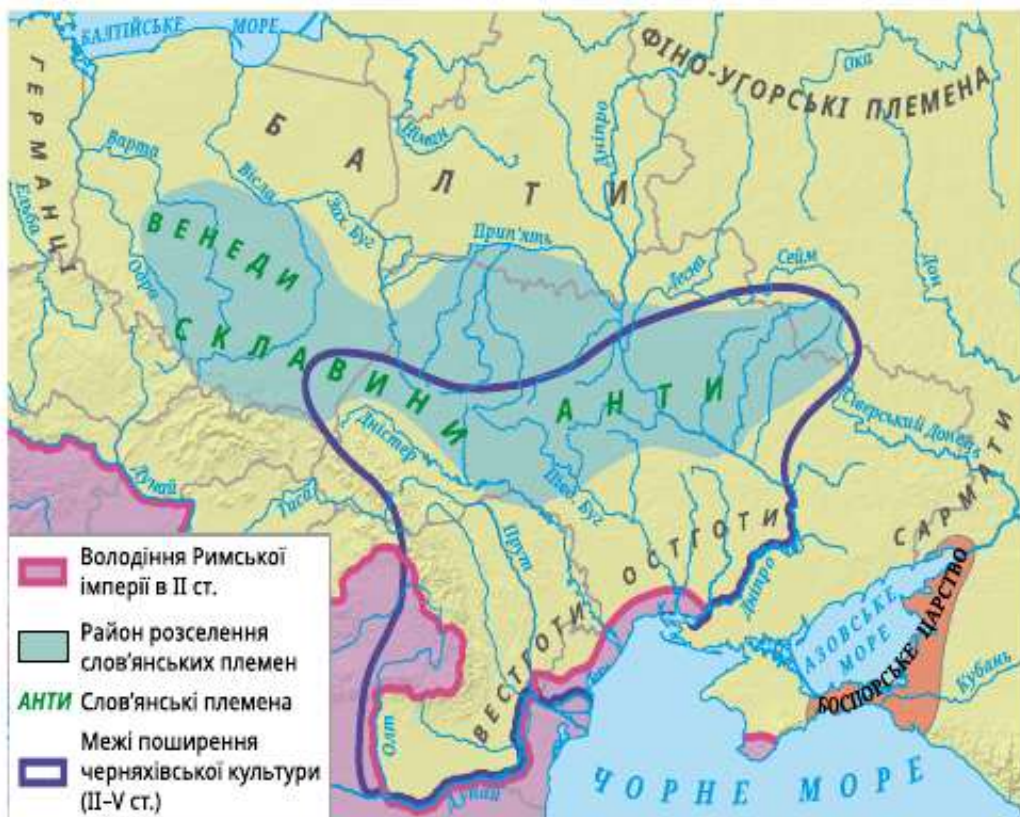
Обговоріть у класі

Хто такі слов'яни? Які народи належать до слов'ян? Що поєднує ці народи? У яких країнах вони мешкають? Де розташовані ці країни?

Досліди

Знайди на карті річку Віслу. На основі документа й карти з'ясуй: як називались слов'янські племена під час Великого переселення народів; де вони розселились і з ким сусідили.

Пліній Старший про назви слов'янських племен

...Починаючи від місця народження Вістули (тобто Вісли), на безмежних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венедів. Назва тепер змінюється відповідно до різних родів і місцевостей... Ці венеди походять від одного кореня і сьогодні відомі під трьома іменами: венедів, антів і склавинів.

1 Які території вважають прабатьківщиною слов'ян

Поміркуйте

Які є теорії про походження і прабатьківщину слов'ян? Чому це питання в наукових колах досі є дискусійним? Які назви слов'янських племен можна знайти в документах?

Велике переселення народів торкнулося й давніх слов'ян — предків 15 сучасних європейських народів, зокрема й українського. Вони з'явилися протягом I тис. до н. е. на лісистих просторах від *Вісли* до *Дніпра*. Розселялися слов'яни трьома напрямками: у південному — на Балканський півострів; у західному — до річок Одер та Ельба; у східному — по Східноєвропейській рівнині. Ці території дослідники називають прабатьківщиною слов'ян.

Колись пращури слов'янських народів мешкали разом, мали спільні звичаї та одну мову. Згодом вони розселилися на різних європейських територіях, їхня мова і звичаї поступово зазнали змін.

Вивчаючи історію прадавніх слов'ян, учені зіставляють відомості писемних джерел та археології. Найдавніші свідчення про них належать римським історикам I–II ст. Плінію Старшому, Тациту і географу Птоломею (II ст.). Вони називали слов'ян венетами й говорили про них як про окремий народ, який жив на схід від Вісли в оточенні германців, фракійців, сарматів, балтів.

У середині V ст., позбувшись залежності від гунів, слов'яни рушили на землі Східної Римської імперії. Так почалося **Велике розселення слов'ян**, про яке готський історик Йордан VI ст. повідомляв, що «тепер вони, слов'яни, бушують повсюди».

Історики, починаючи з VI ст., розповідають про поділ давніх слов'ян на різні племінні об'єднання: *венедів, антив і склавинів*. З їхніх творів

Велике розселення слов'ян — переселення слов'ян, що відбулося в Європі в другій половині V–VII ст. під час Великого переселення народів, коли слов'янські племена з'явились у Подунав'ї в глибині Балканського півострова — на півдні, дійшли до Ельби і Балтійського моря — на заході та верхів'їв Дону і Волги — на північному сході.

відомо, що склавини становили західну гілку слов'янства, анти — східну, венети — північну. Вважають, що із Центральної та Східної Європи почалося зародження, а згодом і розселення слов'янських племен. Це підтверджують численні археологічні знахідки. На межі VII–VIII ст. слов'яни розділилися на три великі групи: південні, західні та східні. Вважають, що нині слов'яни населяють біля 20% Європи.

Досліди

Які народи (етнічні спільноти) утворились унаслідок Великого розселення слов'ян? На яких територіях вони існували тоді й існують нині? Які сучасні країни можна віднести до слов'янських?

— Території, заселені слов'янами перед Великим розселенням
 — Напрямки розселення слов'ян у V–VII ст.
 — Території, заселені слов'янами на початку VIII ст.

2 Які були поселення і суспільний устрій давніх слов'ян

Поміркуйте

До якого періоду розвитку суспільства можна віднести давніх слов'ян за їхнім способом життя на початку I тис. н. е.? Наведіть приклади з тексту.

Предки слов'ян часто змінювали місце проживання. Освоюючи нові території, вони селилися поряд з іншими народами. Тож археологи поки не виявили жодної археологічної культури, яка б повністю належала слов'янським чи праслов'янським племенам. На землях сучасної України археологи знаходять пам'ятки кількох археологічних культур перших століть нашої ери, насамперед зарубінецької, київської та черняхівської, створені не лише слов'янами, а й скіфо-сарматами, германцями, готами тощо.

Поселення давні слов'яни споруджували поблизу річок, струмків та озер, поряд із заплавами луками. Вони були неукріплені й, на відміну від трипільських, не мали чіткої

забудови. Житла були наземні або заглиблені (напівземлянки, землянки). Стіни зазвичай складали зі зрубаних стовбурів. Земляні долівки, очевидно, покривали соломою або очеретом. У багатьох помешканнях на долівці облаштовували відкриті вогнища, інколи — печі з каменю або глини.

Неподалік від житла знаходилась господарська частина подвір'я. Тут були господарські ями, які використовували як зерносховища та погребі для харчів, комора, хлів для худоби, невеликі будівлі для свійської птиці чи дрібної худоби.

Досліди

Де розташовувалося давньослов'янське поселення? Який вигляд мало житло? Як і з чого його будували?

Давньослов'янські поселення
і житло. Сучасні реконструкції
на основі археологічних даних

Розташовувалися давньослов'янські поселення на невеликій відстані (до 5 км) одне від одного, часто гніздами. Група з 10–15 поселень належала одній *громаді* (*общині*).

Общини об'єднувалися в племена. На чолі племені стояв вождь, якого обирали і якому належала верховна влада. Його основними повноваженнями були: перерозподіл надлишку продуктів, організація оборони під час воєн, спорядження військових

дружин. Особлива роль у житті слов'ян належала радам, які ухвалювали найважливіші рішення.

За потреби боронитися від сильного ворога племена слов'ян об'єднувалися в міжплемінні воєнні союзи. Утворення великих союзів племен свідчить про такий рівень суспільних відносин, що передував державі.

Досліди

Які нові відомості, у порівнянні з текстом, ти знайшов / знайшла у візантійських джерелах? Що спільного у свідченнях обох істориків?

Прокопій Кесарійський про склавинів та антів, VI ст.

Племенами склавинів та антів править не одна людина. Вони здавна живуть у народовладді, тому щастя і нещастя в їхньому житті спільні... Живуть вони в бідних халупах, далеко один від одного, і часто переходять з місця на місце... І в тих, і в інших однакова мова. І зовні вони схожі між собою. Вони дуже високі на зріст і надзвичайної сили. Колір шкіри та волосся в них світлий.

Візантійський історик Маврикій Стратег, VI ст. про склавинів та антів

Племена склавинів та антів схожі за своїм способом життя, традиціями та прагненням свободи. Їх ніяким чином не можна схилити до рабства чи до покори. Вони численні, витривалі, легко терплять спеку, дощ, холод і голод. До гостей-чужоземців вони ставляться ласкаво й приязно. У них багато різної скотини і земних плодів, що лежать купами, особливо проса та пшениці... Вони селяться в лісах, біля річок, боліт та озер. Коли ворог зненацька застукає чоловіка коло річки, той пірнає у воду, тримаючи в роті порожню очеретинку, і дихає крізь неї. Так він може просидіти під водою довго, навіть кілька годин.

3 Яким було господарське життя слов'ян

Поміркуйте

Користуючись текстом підручника та ілюстраціями, складіть розповідь-репортаж про поселення давніх слов'ян, їхні заняття та побут.

Основу господарства давніх слов'ян становило орне землеробство. Поля засівали пшеницею, ячменем, просом, гречкою, житом. Вирощували також овес, горох, коноплі. Займалися

давні слов'яни й городництвом: вирощували горох, ріпу, редьку, цибулю й часник. У господарствах тримали велику і дрібну рогату худобу, свиней, коней, свійську птицю. Полювали на лося, благородного оленя, зубра, тура, косулю, кабана.

У давньослов'янських поселеннях археологи часто знаходять гачки, що свідчить про заняття рибальством. Велику роль відігравало збиральництво. У неврожайні роки слов'яни годувалися ягодами, грибами, дикорослими плодами, горіхами, жолудями. Поширеним було бортництво — збирання меду диких бджіл, які селилися в бортах (штучних гніздах).

Давні слов'яни займалися ливарництвом та обробкою металів. Кожна община мала майстра-ковалю. У поселеннях було знайдено металеві знаряддя праці (серпи, коси, сокири, ножі, голки, цвяхи тощо), прикраси (браслети, підвіски, сережки тощо), зброю (наконечники стріл, списів, дротиків).

Виготовляли давні слов'яни і глиняний посуд. Прядіння, ткацтво, обробка шкіри забезпечували їх речами повсякденного вжитку (одягом, взуттям тощо).

Торгували слов'яни з народами Північного Причорномор'я, римськими провінціями, населенням Центральної Європи та Балтії. Це підтверджують знахідки у давньослов'янських поселеннях монет різних народів, які давні слов'яни використовували для розрахунків, та виробів античних майстрів. Основні торговельні шляхи проходили річками Дніпро та Дністер. Зі слов'янських земель в інші краї вивозили здебільшого зерно, мед, віск, хутро, шкіри, рибу. Натомість ввозили посуд, вино, олію, вироби зі скла, срібла, бронзи й золота, коштовності.

Досліди

Що розповідають про побут і заняття слов'ян археологічні знахідки?

- 1 Давньослов'янська борть
- 2 Реконструкція ливарної майстерні
- 3 Гончарні вироби. Зарубінецька культура
- 4 Залізні знаряддя праці. Зарубінецька культура
- 5 Прикраса і фібула-застібка. Київська культура
- 6 Посуд ремісників черняхівської культури
- 7 Реконструкція землеробського календаря з орнаментами (за Б. Рибаківим)
- 8 Житло черняхівської культури
- 9 Кераміка черняхівської культури
- 10 Одяг представників черняхівської культури

4 Які були вірування давніх слов'ян

Поміркуйте

На основі тексту, світлини та ілюстрацій, поданих нижче, складіть міні-словник або мінідовідник під назвою «Вірування давніх слов'ян». Обговоріть, яким чином представлені зображення доповнюють зміст пункту параграфа.

Давні слов'яни були язичниками. Вони вірили в сили природи, у потойбічне життя як продовження земного. Слов'яни поклонялися божествам сонця і вогню (Сварог, Дажбог або Даждзьбог, Хорс), вітру (Стрибог), грому та блискавки (Перун), богу-покровителю худоби, родючості та добробуту (Велес). У різні часи існували культи інших божеств.

Давні слов'яни вірили, що річки, озера, ліси населені духами. З літописів відомі, зокрема, дух лісу — лісовик (гайовик), дух води — водяник, дух поля — полудниця тощо. Вірили також у нечисту силу.

Археологи знаходять у давньослов'янських поселеннях святилища — капища, де стояли ідоли та жертовники. Зводили їх там, де, за повір'ям, могли жити божества. Ідолів виготовляли з товстих дерев'яних колод, вирізьблювали обличчя, руки, зброю та прикраси. Тут виконували обряди та ворожіння за майбутній урожай, добробут і процвітання роду. Служителями язичницьких обрядів були волхви. Давні слов'яни шанували померлих родичів і вважали їх добрими духами, охоронцями хатнього вогнища і помічниками нащадкам у житті.

Досліди

На основі ілюстрацій і документа доведи, що слов'яни були язичниками.

- 1 Жертвоприношення в давніх слов'ян. Сучасний малюнок
- 2 Святилище із черняхівського поселення. Сучасна історична реконструкція
- 3 Кам'яний стовп, ідол, знайдений біля села Личківці в річці Збруч у 1848 р.

Візантійський історик Прокопій Кесарійський

Єдиного бога, громовержця, визнають вони владикою всього світу і в жертву йому приносять биків і всякого роду священних тварин. Долі вони зовсім не знають і не приписують їй ніякого впливу на людей. Коли їм загрожує смерть, під час хвороби чи на війні, вони дають обітницю, що, коли врятуються від смерті, то негайно принесуть за врятування життя жертву богу, — і коли небезпека минула, приносять жертву і вважають, що цим купили своє врятування. Поклоняються також рікам і німфам, і іншим божествам, і всім їм приносять жертви; під час цих жертвоприношень ворожать.

Перевір себе

1. Яку територію вчені вважають прабатьківщиною слов'ян?
2. На які групи розподілились слов'яни в перші століття нашої ери?
3. Які житла будували слов'яни?
4. Які були заняття слов'ян і що про це свідчить?
5. У яких богів вірили давні слов'яни?
6. У чому були особливості землеробства та ремесла давніх слов'ян у порівнянні з іншими народами (наприклад, Єгипту або Індії)?
7. Схарактеризуй рівень розвитку суспільних відносин давніх слов'ян.
8. Доведи, що слов'яни були язичниками.

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Уяви, що ти відвідав / відвідала поселення давніх слов'ян. Користуючись текстом підручника й ілюстраціями, розроби малюнок-схему «Поселення давніх слов'ян» або напиши твір про те, що ти побачив / побачила.
2. Дізнайся про 2–3 українських археологів, дослідників слов'ян. Запиши результати мінідослідження за запитаннями: хто? що досліджував? коли? де?

РОЗДІЛ 5. ЛЮДИНА В ПРИРОДІ, СУСПІЛЬСТВІ, ГРОМАДІ, ДЕРЖАВІ

§ 44–45. ЯК СПІВІСНУЮТЬ ЛЮДИНА І ПРИРОДА ВІД МИНУЛОГО ДО ТЕПЕР

Обговоріть у класі

У чому полягає зв'язок людини з навколишнім середовищем? Чому він важливий для будь-якої цивілізації як у минулому, так і нині?

Досліди

Чим відрізняються світлини на тему «Людина і природа»? Яка з них відображає твої думки щодо взаємодії людини і природи точніше? Чому?

1 Як природа впливає на життя людини й суспільства

Поміркуйте

Складіть план «Вплив природних умов на життя суспільства в історії».

Людина є частиною природи. З природного середовища вона бере кисень для дихання, воду та продукти харчування, природні ресурси для своїх потреб. Водночас людина — істота соціальна, вона від народження живе в суспільстві. Воно формує й розвиває людину. Тому і людське суспільство невіддільне від природи. Кліматичні умови, рослинний і тваринний світ, географічний ландшафт, температура повітря суттєво впливають на життя суспільства та людських спільнот — цивілізацій, народів, груп населення.

Тобі відомо, що перші цивілізації виникли на планеті там, де були сприятливі природні умови для людської діяльності. Це, наприклад, узбережжя Середземного моря, долини річок

Ніл, Ганг, Янцзи, Тигр і Євфрат. Природа визначала не лише трудову діяльність людей, а й їхній спосіб життя, традиції і вірування, зовнішній вигляд і характер.

Зміни природних умов спонукали людей пристосовуватись до них. Наприклад, у період льодовикового періоду з'явилися теплі житла й одяг зі звіриних шкур, змінилися способи полювання й раціон харчування людей. Мешканці степів розводили овець, корів, коней. Тому вони кочували в пошуках кращих пасовищ. А в лісостеповій зоні, де були родючі ґрунти, люди обробляли землю й вели осілий спосіб життя.

Може здатися, що нині людина й суспільство менше залежать від природи. Проте ми, як і люди будь-коли і будь-де, потребуємо свіжого повітря, чистої води, рослинної і тваринної їжі тощо. А ще, згідно з дослідженням, спілкування з природою робить нас здоровішими й щасливішими.

Досліди

Природа — це не лише середовище проживання людини, а й предмет її пізнання та наслідування. Чому? Поясни свою думку на прикладах.

2 Яким є вплив людини на довкілля в минулому й тепер

Поміркуйте

Чому і як людство впливало на природу протягом своєї історії? Поясніть на прикладах.

Людство здійснювало й здійснює значний вплив на довкілля. З плином часу перетворювальна діяльність людини щодо природи ставала помітнішою й значущішою. Винищення в давнину великої кількості великих тварин, випалювання рослинності для полювання призвело до змін рослинного й тваринного світу, ґрунтів і клімату. Втручанням людини в природу було й винайдення землеробства та скотарства. Лісові масиви перетворилися на поля й пасовища, а стада коней, овець, великої рогатої худоби заповнили степи.

Збільшення населення планети, розвиток видів діяльності людей, невпинне зростання їхніх потреб посилювали вплив на природу. Це спричинювало природні катастрофи, почасти — занепад цивілізацій і людських поселень.

Нині люди по всій планеті добувають корисні копалини, перетворюють енергію, скеровують течії річок, зводять промислові об'єкти, прокладають дороги, запускають літаки й космічні кораблі тощо. Переробляючи природні ресурси, люди забруднюють навколишнє середовище відходами виробництва та своєї життєдіяльності. Змінюються екосистеми і як наслідок — «обличчя» Землі, що має негативні наслідки як для природи, так і для всього людства.

Досліди

Визнач етапи взаємодії природи й людства, відображені інфографікою. У чому особливості кожного з них?

Етапи взаємодії людства й природи в історії

1. Первісність (майже 2 млн років тому)

Людина живе збиральництвом, полюванням, рибальством, залежить від природи й підлаштовується під неї.

2. Первісність (IV–II тис. до н. е., на території України IV–III тис. до н. е.)

Відбувається перший суспільний поділ праці — відокремлення скотарства від землеробства. Людина починає змінювати ландшафт та рослинність.

3. Перехід до античності (II–I тис. до н. е.)

Відбувається другий суспільний поділ праці — відокремлення ремесла від землеробства. Людина ширше використовує природні багатства. Переважання ручної праці обмежує її вплив на природу.

4. Розвиток великої промисловості (з XVIII ст.)

Різке посилення негативного впливу суспільства на природу: видобуток і переробка корисних копалин, освоєння всіх материків, забудова міст, зміна ландшафтів.

5. Зростання населення Землі і збільшення можливостей науки і техніки (XX ст.)

Використання природних ресурсів у величезних обсягах: розширення сільськогосподарських угідь, зведення великих заводів і забудова міст, освоєння пустель, північних регіонів і Світового океану. Виникнення глобальних екологічних проблем.

6. Пошук шляхів переходу людства до стало-го розвитку (межа XX–XXI ст.) в різних країнах
Розвиток систем охорони природи та екологічної безпеки, намагання перейти до відновлюваних джерел енергії, ощадливого використання природних ресурсів.

3**Чому сталий розвиток важливий сьогодні і в майбутньому****Поміркуйте**

Що таке сталий розвиток? Яких сфер життєдіяльності людей він стосується?

Уявіть, що всі мешканці планети — рослини, тварини й люди — живуть в одній банці. У цій банці доводиться брати все необхідне для існування та лишати все, що утворюється протягом життя. До того ж кількість мешканців у ній невпинно зростає. Як зробити так, щоб усі були ситі й не потонули у відходах? Як справедливо розподіляти ресурси Землі, щоб люди не воювали за них? Як забезпечити впевненість людей у завтрашньому дні?

Дослідження вчених свідчать, що нині людство використовує таку кількість ресурсів, що для його подальшого існування в найближчому майбутньому знадобиться 2,6 такої планети, як Земля. Тож люди мусять брати від природи не більше, ніж вона може створити, ощадливо використовуючи природні багатства, зберігаючи життєздатність й розмаїття Землі. Збереження та розвиток людства потребує переходу до **сталого розвитку**.

Для кожного мешканця нашої планети сталий розвиток означає необхідність використовувати різноманітні ресурси для повноцінного життя свідомо, тобто так, щоб їх вистачило для всіх і сьогодні, і завтра. Досягнення спільної мети потребує об'єднання зусиль всіх людей, які мають усвідомити загрозу подальшому життю на Землі, а відтак докорінно змінити свої світогляд і дії.

Під поняттям «**сталий розвиток**» розуміють такий шлях розвитку людства, який дає змогу задовольнити потреби нинішнього покоління людей, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти їхні потреби.

Досліди

На основі схеми поясни складники сталого розвитку. Наведи приклади таких змін.

Перехід до сталого розвитку потребує змін

у ставленні
до природи
та її ресурсів
(ЕКОЛОГІЧНИЙ
складник)

у взаємостосунках
людей, спільнот
і держав, дотримання
прав кожної людини
(СОЦІАЛЬНИЙ
складник)

в економіці, яка має
орієнтуватися
на ресурсозбереження
і задоволення
розумних потреб
людей
(ЕКОНОМІЧНИЙ
складник)

4 Що таке Глобальні цілі сталого розвитку ООН

Поміркуйте

Чому ухвалені ООН Цілі сталого розвитку називають глобальними?

На початок ХХІ ст. у світі накопичилось багато глобальних проблем. Як відповідь на них у 2015 році ООН ухвалила документ «Цілі сталого розвитку». У ньому прописані 17 цілей, 169 конкретних завдань, до кожного з яких розроблено показники їх досягнення.

Уяви 17 Цілей сталого розвитку як 17 рівнів гри, до якої залучений увесь світ. Перемога в ній означає подолання бідності, нерівності та збереження нашої планети. На кожному рівні слід виконати кілька завдань, що оцінюються за чіткими показниками. Особливість гри в тому, що всі рівні тісно пов'язані між собою й однаково цінні, тому їх треба проходити одночасно. І що найважливіше — якщо людство програє в цій грі, то пройти її заново вже не вдасться. Розуміння того, що стале майбутнє залежить від наших дій сьогодні, є основою Цілей сталого розвитку.

Україна теж приєдналась до Цілей сталого розвитку, окресливши власні завдання щодо зростання економіки, переходу до ощадливішого використання природних ресурсів, зміцнення демократії й забезпечення соціальної справедливості. Це потребує об'єднаних зусиль держави, бізнесу та громадськості.

Досліди

Обери одну із Цілей сталого розвитку й поясни її суть. Як досягнення обраної тобою цілі сприятиме сталому розвитку нашої планети і досягненню інших цілей?

Ціль 1. Подолання бідності

Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства

Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя

Ціль 4. Якісна освіта

Ціль 5. Гендерна рівність

Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови

Ціль 7. Доступна та чиста енергія

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання

Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура

Ціль 10. Скорочення нерівності

Ціль 11. Сталий розвиток і міст, і громад

Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво

Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату

Ціль 14. Збереження морських ресурсів

Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші

Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути

Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку

Перевір себе

1. У чому проявлялося перетворення людиною природи в минулому?
2. Як людина впливає на природу нині?
3. Що таке сталий розвиток?
4. Що таке Глобальні цілі сталого розвитку? Скільки їх і за який час вони мають бути досягнені?
5. У чому, на твою думку, полягає вплив людини на природу на різних етапах розвитку людства в стародавню добу? Поясни на прикладах Стародавнього Єгипту, Стародавнього Китаю, античної Греції чи Риму.
6. Чому людство має спільно розв'язувати екологічні проблеми?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Обери один із принципів, сформульованих Баррі Коммонером, американським біологом, політиком, та поясни його суть.

- 1) Усе пов'язано з усім.
- 2) Усе повинно кудись діватися.
- 3) Природа знає краще.
- 4) Ніщо не дається задарма (або за все слід платити).

Чого потребує сталий розвиток від кожної людини, як особисто долучитись до сталого розвитку, які щоденні звички слід змінити — про це ти дізнаєшся на практичному занятті.

Перейди за посиланням https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання практичного заняття

в зошиті практичних занять і проєктів

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 46. ЯКА РОЛЬ ГРОМАДИ В ЖИТТІ ЛЮДЕЙ І СУСПІЛЬСТВА

Обговоріть у класі

Що таке громада? Чи вважаєте ви себе представниками якоїсь громади? Чому?

Досліди

Про що, на твою думку, розповідають прислів'я? Поясни своїми словами кожне з них. Чого вони навчають людей?

У громаді жити — громаді служити.

Громада — це рада: що вирішила, те й буде.

Громада — не осиковий кілок: скоро не переломиш.

Як громада забажає, того й пан не поламає.

1 Чому громада важлива для людини в минулому й тепер

Поміркуйте

Що означає вислів «Людина — істота соціальна»? Чому люди утворюють громади? Як об'єднувались люди в минулому, а як — нині?

Людина є соціальною істотою — вона живе, навчається, працює у певному середовищі. Це сім'я, коло друзів і сусідів, школа, віртуальна спільнота, професійний колектив, спортивна команда. У цих спільнотах люди комунікують, навчаються, обговорюють проблеми спільного життя, шукають шляхи їх розв'язання, створюють правила поведінки, підтримуючи чи засуджуючи певні дії або вчинки.

Громади виникли ще за первісного суспільства для спільного господарювання кровних родичів. Це були родові общини, що згодом перетворились на сусідські. Члени сусідської общини разом проживали на одній території і користувались її ресурсами за певними правилами. Великі об'єднання людей у межах

Громада — це соціальна спільнота, члени якої мають спільні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою для задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

міста (наприклад, грецькі поліси) або країни (Римська республіка) належали до громадян певної держави. Їхнім життям у деяких країнах керував монарх і чиновницький апарат, що спирався на військо і суд, в інших — існувало самоуправління, наприклад, народні збори та органи влади, що ними обирались.

Досліди

У парах на основі постера та звернення голови громади Захара Беркута до тухольців дайте відповіді на такі запитання:

- Чому громада тухольців змогла зупинити й навіть знищити багатотисячне татарське військо?
- Які подібні до описаного приклади із сучасної історії України ви можете навести?

«Батьки і браття! ... Ми побідили нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадським порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не побідить вас».

(Іван Франко «Захар Беркут», 1882 р. Історична повість про боротьбу в XIII столітті українського карпатського племені проти нашествя монголів).

Постер до фільму «Захар Беркут»
(Україна, США, 2019 р.)

2 Що таке територіальна громада і місцеве самоврядування

Поміркуйте

Яку роль у житті людей відіграє територіальна громада? Що означає та в чому виявляється самоврядування?

В Україні важливою для людини є належність не лише до нашої держави, а й до певної територіальної громади. **Територіальна громада** є добровільним об'єднанням мешканців села, селища чи міста незалежно від їхнього віку, роду занять чи інших ознак. Членом територіальної громади людина стає за народженням у тому чи іншому населеному пункті або після прибуття туди на проживання.

Оскільки більшість людей постійно мешкає в певній місцевості, про задоволення їхніх потреб має дбати якраз територіальна громада. Вона забезпечує управління територією, зокрема розв'язує конкретні проблеми: транспортні, екологічні, проблеми дозвілля та освіти. У громаді людина засвоює правила поведінки, спільні цінності й ставлення до питань суспільного життя, формує власну ідентичність та почуття відповідальності за спільну справу.

Управляють громадою **органи місцевого самоврядування** — місцеві ради та їхні голови, уповноважені вирішувати важливі питання громади. Їх обирають представники громади від 18 років. Місцеве самоврядування означає, що мешканці сіл, селищ, міст господарюють там, де проживають.

Досліди

Що об'єднує подані ілюстрації? Наведи приклади схожих явищ з історії держав стародавнього світу.

- 1 Буковинське народне віче. 1918 р. Ухвалено рішення про входження Північної Буковини до складу Західноукраїнської держави та про прагнення об'єднатись з Великою Україною
- 2 Віче в Русі-Україні. Ілюстрація з вільних інтернет-джерел
- 3 М. Овечкін. Фрагмент діорами «Військова рада на Січі». Національний музей історії козацтва на Хортиці

2 Навіщо потрібні громадянські ініціативи

Поміркуйте

Що розуміємо під громадянською ініціативою? Чому це важливо для демократії в Україні?

Люди та громади можуть впливати на органи державної влади та місцевого самоврядування через звернення і петиції, зустрічі з головами і депутатами місцевих рад, участь у місцевому референдумі, оскарження дій місцевих посадовців у суді тощо. Коли громадяни гуртуються для самостійного

розв'язання проблем, передусім місцевих, говорять про **громадянську ініціативу**.

Громадян об'єднує конкретна ідея, яку вони реалізують. Наприклад, громадянська ініціатива «Розвиток» об'єднала небайдужих громадян м. Конотопа для оновлення міста або ж ініціатива зі створення гігантської картини художниками м. Одеси. Громадянська ініціатива може бути й всеукраїнського масштабу, як-от: «Споживай українське» з популяризації українських товарів в Україні та за кордоном або «Зробимо Україну чистою» із залучення людей до дій з покращення довкілля через спільні екологічні акції.

Громадянська ініціатива може передбачати надсилання відкритого листа до органів влади та установ з вимогами щось змінити, підтримку флешмобу в соціальних мережах для привернення уваги до певного питання, розміщення інформації про негативні явища на інформаційних ресурсах, приєднання до публічних заходів у межах кампанії (акції, «круглі столи», зустрічі з посадовцями) для визначення шляхів розв'язання проблем, реалізацію соціального проекту, коли громадяни практично долучаються до певних дій: прибирання території, збирання вторсировини та ін.

Досліди

Обговоріть нагальні проблеми вашої територіальної громади, які можна розв'язати за допомогою соціального проекту.

Перевір себе

1. Що таке громада?
2. Що таке територіальна громада?
3. Як члени громади можуть реалізувати громадянську ініціативу?
4. Навіщо людині громада? А що може громада?
5. Спільнокореневими до слова «громада» є слова громадянин, громадський, громадянський. Утвори з кожним із цих слів речення та запиши їх.
6. Вислови думку щодо наведеного твердження: «Демократія пропонує правити кожному з нас, інакше кажучи, усі ми маємо владу втручатися в суспільні справи» (Х. Ортега-і-Гассет — іспанський філософ і публіцист XVIII ст.)

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Виконай завдання до параграфа

в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.

Оціни себе та своїх

однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Придумай власне гасло або намайуй знак із центральними словом (образом) «громада».
2. Дізнайся про громадянські ініціативи у твоєму регіоні. Як за допомогою таких ініціатив громадяни впливають на владу?

§ 47. ЯК ЖИВЕ ШКІЛЬНА СПІЛЬНОТА

Обговоріть у класі

Пригадайте, як навчалися діти в Афінах, Спарті й Римі. Чи можна назвати учнів та вчителів тих шкіл спільнотами? Чому? Що таке, на твою думку, шкільна спільнота?

Досліди

За дослідженнями вчених, учні та учениці шкіл, заснованих на добрих стосунках та спільності інтересів учнівства і вчительства, є більш мотивованими до навчання, успішніші в спілкуванні, менше порушують правила поведінки та уникають конфліктів. Як ти думаєш, чому?

1 Як живе демократична шкільна спільнота

Поміркуйте

Які відносини є найкращими для шкільної спільноти? Проілюструй свої думки прикладами.

З виникненням шкіл в освітньому процесі завжди задіяні й узаємодіють учні та вчителі (викладачі). Однак у давнину у різних країнах їхні права й обов'язки були різними.

Нині у світі існують різні системи освіти й у школах по-різному регулюють відносини між учнями, учителями й адміністрацією. В українській системі освіти поступово розбудовується шкільне життя, засноване на демократичних принципах. За цих умов **шкільну спільноту** мають відрізнати позитивні, партнерські відносини між вчительством

й учнівством, ефективна діяльність органів самоврядування, долучення батьків до життя школи. У шкільній спільноті панують добрі відносини між учителями і школярами та їхніми батьками, почуття залученості й турботи, гуртування навколо спільної мети, колективні зусилля щодо вирішення спільних справ.

На формування шкільної спільноти та відносини в ній впливають традиції регіону, звичаї сім'ї, освітні закони, дієвість органів місцевого самоврядування, форма здобуття освіти, яку обирають діти та їхні батьки або особи, які їх замінюють. У нашій державі можна навчатися очно, дистанційно, обрати сімейне (домашнє) навчання чи екстернат³³. Тож залученість до життя школи, активність учнівства й батьківства, міцність відносин між вчителями й учнями будуть різними.

Досліди

На шальках зображених терезів опиши:

- ліворуч: що мені дає школа, клас;
- праворуч: що я даю школі, класу.

Поділися своїми міркуваннями з однокласниками й однокласницями. Чи виявили ви спільні ідеї?

2 Які правила і процедури існують у школі

Поміркуйте

Для чого потрібні правила в школі? Кого вони стосуються?

У різних куточках світу дітей навчали читання, письма й рахунку ще за давніх цивілізацій. Пригадайте, до прикладу, появу шкіл у Стародавньому Китаї або Індії. А от європейська освіта бере свій початок зі Стародавньої Греції, де здобуття освіти було спрямоване на те, щоб діти ставали гідними громадянами полісу, набували витривалості, сміливості, уміння опановувати собою — тобто рис вільної людини. Школи в Давньому Римі були подібні до давньогрецьких, однак там приділяли значну увагу спорту (зокрема, бігу, боротьбі, плаванню) для виховання вправних і сильних воїнів.

У давнину учні мали багато обов'язків щодо навчання й дисципліни. Наприклад, в Афінах учні жили й працювали

³³ **Екстернат** — індивідуальна форма навчання: здобувач засвоює програму самостійно та складає атестацію в державному освітньому закладі.

в господарстві вчителя. Неслухняних, лінивих, недбалих учнів карали побиттям. А в Давньому Римі до вчителів початкової школи ставилися зневажливо, бо ними зазвичай були вільновідпущені раби. В Афінах, Спарті та Римі в школах панувала сувора дисципліна.

З давніх часів здобуття освіти регулювалося правилами та процедурами³⁴. Вони визначали, що мають робити вчителі, а що — учні, як проходитиме освітній процес, як зараховуватимуться його результати та інше.

У школах нашої держави права та обов'язки учасників освітнього процесу (вчителів, учнів, адміністрації, батьків) визначають положення законодавства та Статуту освітнього закладу. Зокрема, у Законі України «Про освіту» зазначено, що учні та учениці мають право на навчання, безпечні та нешкідливі умови навчання; вибір навчального закладу, форми навчання та позакласних занять; користування навчальною, науковою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою школи; участь в олімпіадах, виставках, конкурсах та інші. А от обов'язками учнів і учениць є з-поміж інших дотримання моральних та етичних норм; глибоке оволодіння знаннями й практичними навичками; дотримання Статуту та Правил внутрішнього розпорядку освітнього закладу.

Досліди

Чому важливі правила в школі? Які правила шкільного життя тобі відомі? Скориставшись інтернет-джерелами, дізнайся та запиши в зошит права й обов'язки учасників освітнього процесу: вчителів, учнів і батьків.

3 Для чого потрібна академічна доброчесність

Поміркуйте

Що таке академічна доброчесність? Де та як у школі слід її дотримуватися?

Навчання — справа непроста, вона потребує докладання чималих зусиль тих, хто навчаються, та дотримання певних правил. А ще в навчанні важливими є моральні приписи. Переліки чеснот людини в різні історичні періоди різнилися. Донині

³⁴ **Процедура** — офіційно встановлений / узвичаєний порядок здійснення, виконання, оформлення чого-небудь.

ще з доби античності та християнських традицій пошановують правдивість, справедливість, толерантність, вірність, щирість, відданість обов'язку.

Однією з основ освітнього процесу нині є дотримання **академічної доброчесності**, яка стосується всіх, причетних до надання чи здобування освіти. Це дотримання певних моральних правил, наприклад, самостійне виконання завдань учнями, чесне здобування оцінок, посилення на джерела інформації під час використання ідей, тверджень чи відомостей, повага до автора твору та авторського тексту, об'єктивне оцінювання результатів навчання вчителями тощо. Тож порушенням академічної доброчесності буде, наприклад, плагіат або поширена серед низки учнів під час створення роботи дія «копіювати — вставити» (адже кожна думка, кожен текст, твір має свого автора, що передбачає повагу до нього) чи списування (пригадайте, що в школах у давні часи учнів навіть карали за це).

На академічній доброчесності ґрунтована взаємодія між усіма учасниками шкільної спільноти — вчителями, учнями, адміністрацією. Коли учні навіть не думатимуть копіювати чийсь роботи чи фальсифікувати певні факти для полегшення свого життя, тоді й вчителі довірятимуть учням, а ті будуть впевнені в справедливій оцінці вчителем своїх знань і зусиль. Тож важливо вчитися опрацьовувати різномірну інформацію, висловлювати й оформлювати власні думки та ідеї, показувати власну позицію та її аргументовано відстоювати, навіть долаючи труднощі.

Досліди

Розшифруй наведену формулу. Чи є вона прийнятною для тебе як учня / учениці? Поясни її складники. У парах обміняйтеся ідеями з цього приводу. Що спільне ви виявили?

Моя формула успіху = знання + доброчесна поведінка.

Академічна доброчесність — це сукупність етичних принципів та правил, визначених законом, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності для забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Перевір себе

1. Хто складає шкільну спільноту?
2. Які документи встановлюють основні права й обов'язки учнів шкіл України?
3. Що таке академічна доброчесність?
4. Які є приклади дотримання чи порушення академічної доброчесності?
5. Чим шкільна спільнота відрізняється від інших спільнот?
6. Чи важливо залучати до шкільного життя батьків учнів? Чому?
7. Чому важливо впроваджувати принципи академічної доброчесності в життя школи?

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpom>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Виконай завдання до параграфа
в робочому зошиті

Перейди за посиланням

<https://vse.ee/bpol>

або відкрий файл, завантажений раніше.
Оціни себе та своїх
однокурсників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Якою є для тебе успішна школа? Чи обмежується, на твою думку, це означення лише успішністю учнів? Поясни.

§ 48–49. ЧОМУ ПРАВА ЛЮДИНИ Є ЦІННІСТЮ

Обговоріть у класі

Пригадайте, які права вавилонян закріплювали закони Хаммурапі. А які права мали громадяни Афінського полісу? Чи були мешканці стародавніх держав рівними в правах та обов'язках? Чому? Підкрепіть свої міркування конкретними прикладами.

Досліди

Які з перелічених нижче тверджень є правилами й належать до права як сукупності норм, а які — правами — можливостями, обов'язками людини.

1. Не посягати на чужу власність.
2. Володіти будь-яким майном і коштами.
3. Здобувати освіту очно або дистанційно.
4. Вільно обирати рід і вид занять.
5. Утримувати нужденних батьків.
6. Укладати шлюб, створювати сім'ю.

1 Як відбувалося становлення прав людини

Поміркуйте

Що таке права людини? Якими вони були в минулому, а якими є нині?

Ти вже знаєш, що людина як біологічна істота потребує їжі, житла, одягу, а як соціальна — освіти, роботи, свободи, рівних прав з іншими людьми. Оскільки людина пов'язана з певною державою, то їй має бути забезпечена можливість брати участь у суспільному житті (наприклад, обирати або вступати на державну службу), а також захист держави від посягань на її права та інтереси. Можливості людини, необхідні для її існування та розвитку, — це **права людини**. Вони належать їй тому, що вона нею народилась. Держава не наділяє людину правами, але мусить закріплювати їх у законах, забезпечувати й захищати в разі порушення.

Усвідомлення необхідності свободи, рівності, поваги до власної гідності людини з'являлось та закріплювалось у законах різних держав поступово протягом багатьох століть. Однак події Другої світової війни — жахливі звірства, зокрема голокост і масові воєнні злочини, спричинили необхідність визначення й закріплення прав людини такими, які відомі нам нині. 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила **Загальну декларацію прав людини**. Існує багато міжнародних конвенцій із прав людини, а в демократичних державах права людини закріплені в конституціях.

Досліди

1. Прочитай наведені нижче положення з документів про права людини. Які права людини в них закріплено? Що спільного в цих положеннях? Який висновок можна зробити?

З Великої хартії вольностей (Англія, 1215 р.)

Жодна вільна людина не буде заарештована, або ув'язнена, або позбавлена володіння, або в будь-який (інший) спосіб знедолена... як за законним вироком рівних їй та за законом країни.

З Декларації прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.)

Ніхто не може піддаватися звинуваченню, затриманню або арешту інакше, як у випадках, передбачених законом і в установлених ним формах.

3 Білля про права (США, 1789 р.)

Ніхто не може бути позбавлений життя, свободи чи власності без законного судового розгляду, ніяка приватна власність не може бути відібрана для суспільного користування без справедливої винагороди.

3 Конституції Пилипа Орлика (1710 р.)

...Ясновельможний гетьман... має недремно пильнувати й докладати особливого старання, щоб простим козакам... не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств...

...Гетьман повинен у всіх підвладних йому містах запровадити такий лад, щоб народ не пригнічувався недоречними повинностями в міру поліпшення стану держави...

2. Розглянь хмару слів, створену на основі Конституції України. Які права людини вона відображає? Чому, на твою думку, тут містяться слова різних кольорів? Назви сфери життя, яких стосуються права людини.

2 Чому права людини вважають загальнолюдською цінністю

Поміркуйте

Чому права людини називають цінністю всіх людей?

Права людини притаманні всім людям за правом народження. Їх не можна втратити, відібрати чи скасувати, на них не може посягнути держава. І людина не може позбавити себе своїх прав, як не може перестати бути людиною.

Опорними «стовпами» прав людини є **гідність людини** та **рівність**. А це наші основні людські цінності. Права людини визначають норми, які необхідні, щоб жити з почуттям гідності. Вони належні всім людям, незалежно від походження, соціального становища, матеріальних статків чи будь-чого ще. А це значить, що люди рівні.

Ідею прав людини підтримують всі світові культури, релігії, демократичні держави. Адже влада держави мусить бути обмежена необхідністю забезпечити права своїм громадянам, щоб вони жили з почуттям гідності. Тож права людини визнають загальнолюдською цінністю, важливою для всіх на Землі.

Досліди

Розглянь логотип прав людини та поясни його основну ідею. Порівняй свої міркування з інформацією, наведеною нижче. Створи власний логотип (піктограму), присвячену правам людини.

Логотип прав людини, зображення якого наведено нижче, презентований у Нью-Йорку 23 вересня 2011 р., поєднує в собі символ голуба та руки. Автором є сербський дизайнер Предград Стакіс. Уважають, що цей логотип-переможець створено та обрано «людьми — для людей». Він став важливим засобом розповсюдження ідеї захисту прав людини на різних материках і в різних країнах.

3 Як у світі забезпечують права дитини

Поміркуйте

Чому діти потребують особливих прав? Якими є ці права?

Особливі права дитини — це права «розвитку», що витікають з фізичної, розумової та духовної незрілості дитини. З огляду на фізичні і психічні особливості дитячого віку, відсутності життєвого досвіду

дітям значно складніше, ніж дорослим, відстояти свої права.

У 1989 р. ООН ухвалила **Конвенцію про права дитини**. Цей документ є не лише переліком прав дитини, а передусім всеосяжними обов'язками держав світу щодо дітей.

За ст. 1 цього документа, дитиною є кожна людина до досягнення 18-річного віку. Конвенція виходить з того, що діти — рівноправні учасники суспільного життя, однак вони потребують спеціального захисту та піклування. Кожна дитина має рівні з іншими дітьми права, незалежно від раси, статі, мови, релігії, національності, майнового стану, здоров'я, народження в шлюбі чи поза ним. Конвенція ґрунтується на таких принципах, як недискримінація, дотримання найкращих інтересів дитини, право на життя, виживання і розвиток та повага до поглядів дитини.

Права дитини — це спеціальні можливості, необхідні людині віком до 18 років для існування і досягнення зрілості.

Досліди

Розглянь світлину фрагменту статуетки Міжнародної дитячої премії миру міжнародної організації KidsRights Foundation. Її щорічно присуджують дитині, яка мужньо бореться за права дітей. Яку ідею, на твою думку, вона відтворює?

Статуетка «Нюсі» (дитина приводить світ у рух) Міжнародної дитячої премії миру

4 Як захистити права людини і права дитини

Поміркуйте

Хто захищає права людини і права дитини?

Для того щоб людина могла реалізувати свої права, держава мусить закріпити їх в офіційних документах, створити відповідні умови й захищати в разі порушення. Оскільки права людини — це відносини людини і держави, то й порушити їх може лише держава (її органи чи посадові особи). Тож порушення прав людини (наприклад, жорстоке чи принизливе ставлення поліцейських до затриманих осіб або переслідування журналістів) слід відрізняти від правопорушень (наприклад, погроза вбивством чи нанесення тілесних ушкоджень).

Захистом прав людини і прав дитини опікуються різні установи, органи та організації. В Україні це Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, суд, прокуратура, поліція, служба у справах дітей, правозахисні громадські організації та ін. Захищають інтереси і права дитини батьки або особи, які їх заміняють. Інтереси дитини-сироти представляють ті, хто нею опікуються. Будь-яка дитина може звернутися за захистом своїх прав до органу опіки та піклування, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а з 14 років — до суду.

Громадяни України, як і громадяни інших європейських держав, можуть захистити свої права в Європейському суді з прав людини. Також існує багато міжнародних організацій та установ, що опікуються захистом прав людини і прав дитини

та їх відновленням у разі порушення. Але без ініціативи людини, її активної позиції та дій важко, а почасти неможливо дізнатись, які її права й у чому порушені.

Досліди

Положення Конвенції ООН про права дитини поділяють на три групи: Provision — забезпечення; Protection — захист; Participation — участь. Які права дитини, на твою думку, належать до кожної з них? Порівняй свої міркування зі статтями Конвенції (використай інтернет-джерела або схему на с. 242).

Перевір себе

1. Що таке права людини?
2. Які людські цінності складають основу прав людини?
3. Кого називають дитиною?
4. Які органи в нашій державі опікуються захистом прав людини і прав дитини?
5. Чи є рівність тотожністю або однаковістю людей? Поясни.
6. Яких особливих прав потребують діти?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

1. Ознайомся з одним із пропонованих нижче застосунків. Яку нову інформацію ти дізнався / дізналася?
  - 1) чат-бот «Кіберпес» (розповідає про дії дітей, батьків, учителів у разі кібербулінгу);
  - 2) канал «PravoTok» у застосунку TikTok (публікує короткі мобільні кліпи про права дітей).
2. Яке значення в захисті прав людини і прав дитини відіграє власна обізнаність людини?

§ 50. ЯК ЖИВЕ РІЗНОМАНІТНЕ СУСПІЛЬСТВО

Обговоріть у класі

Що таке «толерантність»? А що означає «дискримінація»? Як співвідносяться ці поняття між собою? Наведіть приклади цих явищ у суспільстві в минулому й тепер.

Досліди

Обери одну з хмар слів. Яке поняття на ній є основним? Які інші слова чи терміни, на твою думку, найбільше пов'язані з ним? Чому?

Чому важливо виявляти толерантність

Поміркуйте

Як толерантність пов'язана з повагою до гідності людини?

Людське суспільство і в давнину, і нині дуже різноманітне. Це люди різного зовнішнього вигляду й походження, різного роду занять і хобі, різного віку та сімейного стану, різних фізичних можливостей та інтелектуальних здібностей, різних переконань і релігійних вірувань.

Люди мають проявляти повагу до інших, позаяк за її відсутності не можна оцінити індивідуальність і людську гідність будь-якої людини. Рівність людей означає, що не можна судити про іншу людину на підставі її фізичних чи інших ознак, що не пов'язані з людською гідністю. А якщо наше ставлення до кожної людини ґрунтоване на прийнятті її індивідуальності, то це — **толерантність**, адже нетерпимість свідчить про відсутність поваги до відмінностей.

Кожна людина є неповторною, і вона має право такою бути. Тож толерантність — це терпимість до іншого світогляду, способу життя, поведінки, культури і звичаїв. Для ладного співіснування різних людей основою нашого життя має бути здатність терпимо, лояльно, з розумінням ставитись до їхньої інакшості. Коли ми виголошуємо гасло «Всі різні — всі рівні» та діємо відповідно до нього, це є проявом толерантності та поціновування різноманітності суспільства.

Досліди

16 листопада 1995 року ЮНЕСКО³⁵ була ухвалена Декларація принципів терпимості. Відтоді в цей день у світі відзначають Міжнародний день толерантності. Прочитай фрагменти Декларації та дай відповіді на запитання:

- Чому запроваджено день толерантності на міжнародному рівні?
- Які вияви толерантності можна визначити за фрагментом Декларації принципів терпимості?

1.1 Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості... Толерантність — це єдність у різноманітті... це те, що уможливає досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2 Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання... це ... активна позиція ... на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. ... Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави.

2 Які прояви дискримінації в минулому й тепер

Поміркуйте

Що таке дискримінація та за якими ознаками вона може відбуватись?

З історії Стародавнього світу тобі відомо, що в давніх державах становище представників різних груп, спільнот і верств населення було неоднаковим. До прикладу, у Стародавньому Римі та Афінському полісі громадянками були лише вільнонароджені жінки, однак і їх не допускали до участі в політичному житті суспільства. А раби в давніх цивілізаціях не мали жодних прав.

Певні утиски, обмеження в можливостях тих чи тих людей, спільнот, верст у стародавньому світі були викликані історичними, політичними, економічними чинниками та тим, якими були звичаї, традиції, релігія і закони.

Серйозною проблемою, з якою люди борються сторіччями, є **дискримінація**. Її тлумачать як пряме порушення прав людини. Дискримінація часто ґрунтована на стереотипах

³⁵ ЮНЕСКО — спеціалізована установа ООН з освіти, науки, культури.

і упередженнях одних людей щодо інших, які чимось чи якимсь відрізняються.

Ще здавна в різних цивілізаціях і державах людей дискримінували через приналежність до певної статі, народності чи нації, за походженням тощо. Видами дискримінації є мовна, релігійна, статева, за віком та інші. Попри складну й важку історію людства в боротьбі із цим явищем, воно існує й нині.

Досліди

Обери 2–3 прояви дискримінації з наведеного нижче переліку та проілюструй їх прикладами з минулого чи теперішнього часу. Зазнач, на основі чого чи з якої причини або за якою ознакою відбувалась дискримінація людини / групи людей у наведених тобою прикладах.

Прояви дискримінації

Уникання; психологічний тиск; нерівні умови та права; надання переваги іншим у професії (без очевидної на те причини); відкрита ненависть та приниження; фізична розправа (побиття, вбивство).

3 У чому загроза мови ворожнечі

Поміркуйте

Що називають мовою ворожнечі?

Мова ворожнечі — це будь-яке дискримінаційне, принизливе чи агресивне висловлювання стосовно груп чи спільнот або окремих людей як їх представників. Її застосовують до особи чи групи на підставі того, ким вони є. Це створення негативно-го образу певної групи суспільства, згадування спільноти чи її представників у принизливому чи образливому контексті, виправдання випадків насилля та дискримінації, прямі чи непрямі заклики до насилля або дискримінації.

Мову ворожнечі можна зустріти у фільмах, мас-медіа, соціальних мережах, побачити у вигляді зображень, відео, пісень, у мові, письмі чи поведінці. Вона може бути висловлена за різними ознаками, наприклад національною, релігійною чи соціальною.

Мова ворожнечі підриває соціальну згуртованість, породжує дискримінацію, розколює суспільство, може призвести до насильства. Нині вона заборонена низкою міжнародних документів. Законодавство багатьох держав встановлює покарання за протиправні висловлювання. Однак такі закони

не повинні використовувати для обмеження вільного потоку інформації, думок чи свободи слова.

Досліди

Упізнай за наведеними зображеннями соцмережі / відеохостинг. Чому, на твою думку, ці соціальні медіа мають вимоги щодо мови ворожнечі й повинні видаляти контент (зміст), що порушує ці правила? Як виявити мову ворожнечі?

Перевір себе

1. Що таке толерантність?
2. Які є прояви дискримінації?
3. Що таке мова ворожнечі?
4. Як толерантність пов'язана з повагою до інших людей?
5. Які прояви дискримінації тобі відомі?
6. У чому полягає шкода мови ворожнечі?

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpom>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Виконай завдання до параграфа
 в робочому зошиті

Перейди за посиланням
<https://vse.ee/bpaol>
 або відкрий файл, завантажений раніше.
 Оціни себе та своїх
 однокласників / однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

А ще ти можеш

Добери та запиши в зошит синоніми до основних понять теми: толерантність, дискримінація, мова ворожнечі.

Узагальнюємо і практикуємо

Пригадати матеріал, опрацьований на уроках розділу про спільноту, громаду, державу, та продемонструвати набуті навички тобі допоможе проєкт-гра «Машина часу». Відкрий зошит проєктів та ігор, виконай завдання. Перейди за посиланням
https://vse.ee/DiS_6_Zoshyt або відкрий файл, завантажений раніше.

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/6-klas>

§ 51. ПОДОРОЖУЄМО ШЛЯХАМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ

Пригадати матеріал, опрацьований на уроках курсу «Досліджуємо історію і суспільство», та продемонструвати навички, набуті упродовж року, вам допоможе уявна гра-подорож, завдання до якої ви можете виконати у зошиті.

1 Як провести гру

- ✎ Оберіть 7 спостерігачів / спостерігачок, які чергуватимуть на «зупинках», між якими подорожують команди. Вони мають оцінювати виконання завдань та спостерігати за часом перебування команд на кожній «зупинці».
- ✎ Кожна із семи «зупинок» матиме табличку з номером та її назвою. На кожній «зупинці» лежатимуть аркуші із завданнями за кількістю команд, які беруть участь у грі, та чисті аркуші паперу, на яких команди виконуватимуть завдання.
- ✎ Перед початком гри спостерігачі / спостерігачки разом із вчителем / вчителькою мають домовитись, як вони оцінюватимуть повне або часткове виконання завдання командами.
- ✎ Кількість аркушів із завданнями і ключами (таблицями тощо) на кожній «зупинці» має відповідати кількості команд.
- ✎ Команди отримують подорожні листи із назвами «зупинок», порядком їх відвідування, кількістю балів за завдання.

Подорожній лист № 1 (для інших команд відповідно 2, 3, 4...)

Номер зупинки	Назва зупинки	Максимальна кількість балів	Отримані бали
1	ПРИГАДАЙКА		
2	ТАЄМНИЦІ ЧАСУ		
3	ПОДОРОЖ ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ		
4	ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ		
5	ІСТОРИЧНА БУВАЛЬЩИНА		
6	ГАЛЕРЕЯ ВІДОМИХ ПОСТАТЕЙ		
7	МОВЧАЗНІ СВІДКИ ПОДІЙ		
8	МИ — ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ		

2 Завдання для подорожі

ЗУПИНКА 1. Пригадайка

1. Пригадайте вивчений матеріал, заповніть комірки словами з довідки.

Історія Стародавнього світу — частина ... історії, яка вивчає ... період у минулому людства. Вона охоплює період від ... первісних людей (2,5 млн років тому) до ... Римської імперії (476 рік). Це ... і ... період в історії людства.

Довідка:

Найдовший, поява, найдавніший, падіння, всесвітня, перший.

2. На основі ілюстрацій назвіть основні періоди і цивілізації, які вивчає історія Стародавнього світу.

ЗУПИНКА 2. ТАЄМНИЦІ ЧАСУ

1. Пронумеруйте історичні періоди, встановивши їх хронологічну послідовність. Прочитайте вголос наведені хронологічні рамки цих періодів.

НОМЕР	ПЕРІОД	ДАТА
	Первісність	3 млн р. — X ст. до н. е.
	Новітній час	XX — початок XXI ст.

НОМЕР	ПЕРІОД	ДАТА
	Середні віки	V–XV ст.
	Античність	IX ст. до н. е. — V ст.
	Новий час	XVI–XIX ст.

2. Пронумеруйте події, встановивши їх хронологічну послідовність.

НОМЕР	ПОДІЯ, ЯВИЩЕ	ДАТА
	Велика грецька колонізація	VIII–VI ст. до н. е.
	Падіння Карфагена внаслідок облоги римлян	146 р. до н. е.
	«Золота доба» Афінської держави	479–481 рр. до н. е.
	Правління Хаммурапі у Стародавньому Вавилоні	1792–1750 рр. до н. е.
	Початок неоліту	VIII тис. до н. е.
	Поділ Римської імперії на Східну і Західну	395 р.

3. Установіть тривалість подій.

- 1) Греко-перські війни відбулися у 500–449 рр. до н. е.
Скільки років тривали війни?
В якому столітті відбулася ця подія?
- 2) Період Античності тривав з IX ст. до н. е. до V ст. н. е.
Скільки це століть?
А скільки років?

4. Установіть віддаленість подій.

1) Пунічні війни між Римом і Карфагеном почалися у 264 році і тривали до 146 року до н. е. Скільки років тому це сталося? Які століття охопили війни?

2) Велике розселення слов'ян розпочалося у V ст. Скільки століть тому це сталося? А скільки років минуло?

ЗУПИНКА 3. ПОДОРОЖ ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ

Розгляньте карту світу, подану нижче. Прокладіть маршрут уявної подорожі від свого села / селища / міста до відомих вам пам'яток обраної країни (міста). Позначте основні пункти прокладеного маршруту в таблиці.

Назва подорожі (наприклад, Київ — Рим)	Напрямок (північ, південь, захід, схід)	Країни, що зустрінуться на маршруті	Пам'ятки, що можна відвідати у країні, куди ви прибули (3-4)	Враження від відвідання пам'ятних місць під час уявної подорожі (1-2 речення)

ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ, ДО ЯКИХ ПОДОРОЖУЄМО

1. Рим — столиця Італії
2. Єгипет
3. Афіни — столиця Греції
4. Китай
5. Індія
6. Ірак

ЗУПИНКА 4. ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ

1. Визначте важливі терміни, які вживає автор джерела, і поясніть їх. Складіть не менше 2 речень з цими термінами.

Пліній Старший про назви слов'янських племен

...Починаючи від місця народження Вістули (тобто Вісли), на безмежних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венедів. Назва тепер змінюється відповідно до різних родів і місцевостей... Ці венеди походять від одного кореня, і сьогодні відомі під трьома іменами: венедів, антів і склавинів.

2. Перегляньте відео <https://vse.ee/bvnp> і поясніть відмінності між римським і грецьким мистецтвом.
3. Визначте, що у джерелі є фактом, а що — думкою автора. Сформулюйте висновки на основі наведених у джерелі фактів.

Візантійський історик Маврикій Стратег, VI ст. Про склавинів та антів

Племена склавинів та антів схожі за своїм способом життя, традиціями та прагненням свободи. Їх ніяким чином не можна схилити до рабства чи до покори. Вони численні, витривалі, легко терплять спеку, дощ, холод і голод. До гостей-чужоземців вони ставляться ласкаво й приязно. У них багато різної скотини і земних плодів, що лежать купами, особливо проса та пшениці... Вони селяться в лісах, біля річок, боліт та озер. Коли ворог зненацька застукає чоловіка коло річки, той пірнає у воду, тримаючи в роті порожню очеретинку, і дихає крізь неї. Так він може просидіти під водою довго, навіть кілька годин.

ЗУПИНКА 5. ІСТОРИЧНА БУВАЛЬЩИНА

Кожна із п'яти подій має інформаційну картку, в якій опис події подано за рубриками: **ЩО? ДЕ? КОЛИ? ХТО? ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ?**

Пригадайте основні історичні події, висвітлені в підручнику. Заповніть у кожній картці порожню комірку. Розташуйте (пронумеруйте) подані історичні події в хронологічній послідовності.

Інформаційна картка №1

ЩО	Винайдено спосіб виплавляння з руди заліза
ДЕ	Території сучасної Європи та Азії
КОЛИ	I тис. до н. е.
ХТО (діячі)	Ремісники
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	

Інформаційна картка №2

ЩО	Реформи на підтримку демоса у боротьбі з аристократією
ДЕ	
КОЛИ	594 р. до н. е.
ХТО (діячі)	Солон
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Перетворення, що їх здійснив Солон в афінському суспільстві, переорієнтували Афіни на шлях розвитку демократії

Інформаційна картка №3

ЩО	
ДЕ	Римська республіка
КОЛИ	60 р. до н. е.
ХТО (діячі)	Гней Помпей, Юлій Цезар і Марк Красс
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Створено об'єднання для захоплення і розподілу влади та боротьби із сенатом. Після його недовгого існування розпочалась громадянська війна та було встановлено диктатуру Цезаря

Інформаційна картка №4

ЩО	Перші Олімпійські ігри
ДЕ	Олімпія, Греція
КОЛИ	
ХТО (діячі)	Афінські чоловіки, громадяни
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Започатковано найбільші та найпопулярніші спортивні змагання у світі, які було відроджено у XIX ст. і які проводяться і нині

Інформаційна картка №5

ЩО	Проголошення Константинополя столицею Римської імперії
ДЕ	Європейський берег протоки Боспор у Візантії — колонії Римської імперії
КОЛИ	330 р.
ХТО (діячі)	
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Зростання нових регіонів Римської імперії, розвиток ремесел і торгівлі, поступовий занепад міста Рим

ЗУПИНКА 6. ГАЛЕРЕЯ ВІДОМИХ ПОСТАТЕЙ

Впізнайте постаті на ілюстраціях. Під кожною ілюстрацією запишіть 1–2 речення щодо діяльності цієї людини.

ЗУПИНКА 7. МОВЧАЗНІ СВІДКИ ПОДІЙ

1. Пригадайте, у яких країнах створено зображені пам'ятки архітектури та їх назви.

2. Пригадайте, у яких країнах створено зображені твори мистецтва та їх назви.

ЗУПИНКА 8. МИ — ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ

1. Співвіднесіть поняття і визначення.

1	Громада	А	Шлях розвитку людства, який дає змогу задовольнити потреби нинішнього покоління людей, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти їхні потреби
2	Сталий розвиток	Б	Соціальна спільнота, члени якої об'єднані спільністю території, становища, інтересів та взаємодіють між собою для задоволення спільних потреб чи розв'язання проблем.

3	Мова ворожнечі	В	Гуртування громадян для самостійного розв'язання проблем, передусім місцевих
4	Академічна доброчесність	Г	Мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста / кількох сіл, селищ, міст, спільними інтересами та взаємодією для задоволення спільних інтересів
5	Територіальна громада	Д	Будь-які виключення, обмеження / переваги, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав
6	Громадянська ініціатива	Е	Сукупність етичних принципів та правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу для забезпечення довіри до результатів навчання та/або досягнень
7	Дискримінація	Є	Будь-яке дискримінаційне, принизливе чи агресивне висловлювання стосовно груп чи спільнот або окремих людей як їх представників

2. Назвіть щонайменше 5 щоденних дій, які сприяють сталому розвитку нашої країни.
3. Висловіть пропозиції, що, на вашу думку, є найважливішим для розвитку нашої держави (не менше 5 позицій).

ФІНАЛ ГРИ-ПОДОРОЖІ

1. Підбийте результати гри в загальному колі.
2. Привітайте одне одного з досягнутими результатами таким чином:
  - нехай команда №2 поаплодує команді №1 за результативність у гри;
  - потім команди за №№ 1 і 2 разом привітають оплесками команду №3 з успішним фінішем;
  - тепер команди за №№ 1, 2 і 3 мають заопладувати команді №4 за її прогрес;
  - далі команди за №№1, 2, 3 і 4 разом оплесками відзначають здобутки команди №5 і так далі.

Ви можете обирати, за що, відзначаєте команду, — успіх, триумф, перемога, удача, завершення, досягнення, рекорд, фурор тощо.

Наприкінці всі разом поаплодуйте в знак успішного завершення курсу «Досліджуємо історію і суспільство».
3. Обговоріть:

Наскільки гучними були ваші оплески? Про що це свідчить?

В оформленні підручника використано світлинки і малюнки з сайту <https://www.shutterstock.com/>: astrapia; Aerial-motion; AndreyFilipov.com, ArtMan; BasPhoto; Beyond the Road Prod; Dmitry Rukhlenko; Dziewul; Ekaterina Glazkova; EQRoy; Fedor Selivanov; Felix Friebe; Focus and Blur; FrentaH; garanga; GoodStudio; Gouache7; Hein Nouwens; Hennadi H. Ingenium Guido; Juan Manuel Rodriguez; Kylosova Maria; Liliya Butenko; Liu2005; Maciej Es; Maryna Kulchytska; Massimo Todaro; matrioshka; Maykova Galina; meunierd; Mohammed Al Ali; Monsalvetshop; Ovanaso; Paper Dream; Peter Sobolev; Polonketes; Professor Douglas Hill; Qayssar Hussein; robert mcgillivray; See U in History; Sergey Lyashenko; Shan,shan; Skreidbelev; takepicstofun; Thiago Figueredo; Tinna widianti; Triff; Viktor Gladkov; W. Scott McGill; zlatovlaska2008; а також з сайтів <https://zn.ua/> - Naked Science, <https://discover.in.ua/>, <https://33kanal.com/> <https://uk.wikipedia.org/>, <https://veryimportantlot.com/>, <https://www.bbc.com/ukrainian>, <https://pbig.info/>, <https://www.mazaweb.com/>

Хронологія розвитку людства

